

Багатолітні ділові
стосунки з міль-
йонами наших клієн-
тів в УСРР, БСРР,
РСФРР та прекрас-

ний збут фабрикатів фірми Акційне Товариство
„Літературний Ярмарок“ в торговельно-про-
мислових підприємствах — державних, коопера-
тивних та трестівських — дали нам привід ужити
енергійних заходів, щоб поширити наше вироб-
ництво.

На цій підставі ми дозволяємо собі запропо-
нувати Вам вибір наших особливо рекомендо-
ваних виробів:

РОМАНІВ, ПОВІСТЕЙ, НОВЕЛ ТА ДРАМ

у формі Альманаху „Літературний Ярмарок“ за
максимально-мінімальну ціну, а саме:

1. Річний клієнт за 12 книг платить 10 крб.,
тоб-то кожна книжка обходиться йому лише
83 $\frac{1}{3}$ коп.

2. Гірша справа клієнта піврічного: кожна
окрема із шести книг нашого Альманаху обій-
деться йому в 91 $\frac{2}{3}$ коп., або купно — 5 крб.
50 коп.

3. Ще гірша (звичайно, відносно) справа клі-
єнта тримісячного. Йому доведеться платити,
скільки і звичайному смертному, а саме 1 крб.
за кожний екземпляр.

Це безумовно трагічно, але мусимо зазна-
чити таке:

Продукція наша виробляється із матеріалів
найвищої якості, згідно із останнім словом
техніки, чому дає гарантію більш як 130-мі-
сячне існування нашої фірми. Одночасно до-
зволяємо собі звернути Вашу увагу також і на
асортимент наших:

ПОЕЗІЙ, ІНТЕРМЕДІЙ, НАРИСІВ ТА ПОДОРОЖЕЙ,

Ц И Р К У Л Я Р № 1

ДО КЛІЄНТІВ АКЦІЙНОГО
ТОВАРИСТВА „ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК“

що містять насправді багато прекрасних вірців, які можуть задовольнити навіть найбільш витончені вимоги.

Художні речі нашого виробництва опрацьовується скільки можна дбайливо, і їх сміливо можна поставити в рівень з першокласними фабрикатами, як з боку зовнішнього оформлення, так і з боку внутрішньої незалежності від своїх попередників.

Ми були б дуже вдячні, коли б Ви знайшли за можливе детальніше зазнайомитися з продуктами нашого виробництва. В такому разі просимо Вас звернутися з Вашими вимогами до будь-кого із найбільш значних книготорговельних підприємств у Вашім чи найближчій до Вас місті, як от:

до Державного Видавництва України, Книгоспілки, Контрагентства Друку, Пролетарія, Книгодруку та ин.

В надії, що Ви не відмовите в ласці одвідати зазначені підприємства, маємо за честь бути з цілковитою пошаною —

Літярмарком

Із послужного списку Степана Івановича Курочки в Хо-

РАДІОАМАТОР

ГРИГОРІЙ ЕПІК

ролі і в столиці. Як не як, а Степан Іванович Курочка людина виняткова! Ніхто на весь Хорол не міг закинути йому чогось в його недисциплінованості чи непринціпіальності! Ніхто не міг обвинуватити його в легкодухості, невірній орієнтації чи нерозсудливості.

Ще ні одного разу за все своє сорокалітнє життя Степан Іванович не звдився з ліжка раніш чверть до дев'ятої ранку й не лягав спати пізніш десятої вечора. Ні тоді, коли над містом часто

рвалася шрапнель, а в громадських їдальнях годували виключно шрапнеллю, ні навіть тоді, коли, задовольняючи трудові прагнення службовців, держава підтримувала городні кампанії й видавала розпорядження починати працю в установах з сьомої години ранку.

— Ніщо не може зруйнувати порядку, — говорив колись Степан Іванович, що-ранку збираючись до канцелярії повітового земства. — Ніхто не має права порушити встановленого регламенту — твердив він пізніш, натрушуючи рудяву, з старої халяви, теку повітпродкомівськими відомостями. — Порядок, головне порядок, — бо він є початок всього, — часто повторював Курочка тепер, і що-ранку, рівно о пів до дев'ятої, ішов вузькими й суворими в своєму кам'яному одязі вулицями не дуже старого міста до книгозбірні технікуму, де він вже ось два роки працював на посаді завідача.

Те, що Степан Іванович від канцелярійного службовця повітового земства потрапив на начальника підвідділу розподілу індивідуальних пайків повітпродкому, а з ліквідацією останнього на завідача п'ятнадцятитисячнотомної книгозбірні бувшої семінарії, не повинно дивувати нікого. Революція застала Степана Івановича тоді, коли він мав за спиною лише тридцять років, молоду дружину Глафірю Полікарповну, заячу вдачу і принципово позапартійну орієнтацію. І хоча останнє з переконань не зовсім гармонувало з його філософською системою, проте досить було відвідати хоч одні з тих безчислених загальних зборів службовців, де Степан Іванович завжди рішуче й без найменшого компромісу виступав, щоб переконатися не тільки в його лояльності, а й навіть більше... Ще лорд Керзон пам'ятав гарячий протест Степана Івановича, про Остіна Чемберлена Курочка слова не міг вислухати без огню зненависти в очах, проти Пілсудського Курочка протестував, зрадникові Чан Кай-ші загрожував

гільотиною, не боячись про наслідки, виступав проти всіх опозицій, передплачував усі позики, ні одного засідання місцевому не пропустив, ні одних загальних зборів. Не було ще випадку, щоб Степан Іванович прогавив свого начальника без низького укліну, щоб Курочка не відчинив йому дверей і щоб, одчинивши їх, пропустив ко-ось раніше, ніж поважно проходив за начальником сам.

А ще Степан Іванович любив театр і українську поезію.— Шевченкових „Тополю“ й „Катерину“ „наїзусь, як молитву знаю“—хвалився він. І як до міста приїздила трупа Саксаганського, виставляючи „Як ковбаса та чарка...“, Степан Іванович захоплено готувався до урочистої зустрічі й вже неодмінно купував квитка не дешевше, як у третьому ряді партеру. Але забути й не згадати про те, що й в українській літературі Курочка не був консерватором, що він не зупинився на Шевченкові, а пішов куди далі—було б просто злочином. Степан Іванович знав і сучасну, „революційну“, як він казав, літературу й особливо кохався у віршах одного поета, прізвище, якого Степан Іванович забував й про якого зовсім справедливо сказано пролетарською критикою, що революція одбилася в його поезіях в таких сірих, нудних тонах, що не можна її й пізнати...

Степан Іванович, розуміється, не міг годиться з такими безжалісними висновками. Він пристрасно любив поетові поезії, захищав їх де тільки міг, і не минало дня, щоб Степан Іванович, згадуючи минуле, не прочитав автобіографічних зізнань поетових про його участь у революції:

„Вдвох їхали: я по квітки,
А він збирати продподаток“

— Як про мене!—думалося тоді Степанові Івановичу...

А тихими вечорами, коли до нього в кімнату приходив кіт, коли Курочка лагодився вже спати, він

часто любив проказувати найемоціональніший вірш свого улюбленого поета — „Чорний кіт“. Було сяде на ліжку, ноги спустить у глибокі калози, на коліна посадить kota і, стиха погладжуючи його товсту спину, лірично викаже:

Ввійшов до мене в супокійну	Про хижу згагу зграї гав,
Кімнату чорний кіт Нудьги	Про душі — білосніжні квіти,
Ворожки злої... Ліг і мрійну	До котрих так підійде кров,
Веснянку стиха розпочав:	Про бога диких молитов...

І Степанові Івановичу не можна було закинути чогось в його нещирості чи крутійстві. Відвертий, безпосередній і лагідний, він не лишав нічого загадкового й був увесь як на долоні.

— Я стою тільки за правду, — відповів Курочка, коли хтось з товаришів запитував про його політичне credo. — За правду стою, за правду, голубчику, — щебетав він дрібно, і від того щебетання теж дрібно стрибала його руда, аж біла й витерта, як старий просяний віник, борідка. Вона йшла ніби з-під самого коміра й загадково звисала на крихітні груди свого господаря, хоча в його постаті не було нічого ні загадкового, ні незвичайного. Маленький на зріст, смиренський і улесливий, тихий, як ніч в степу, з маленькими бляклими очима і від природи повороткий, навіть більше — вертлявий, що було зовсім неприродно для його років, Степан Іванович, як уже відзначено, любив слугувати старшим і виконував це завжди з помітним задоволенням. Коли ж слугувати доводилося хоч трохи вищому, ніж начальник канцелярії повітового земства чи завідабель відділу постачання повітпродкому, тоді Степан Іванович виконував свою роль з вдячністю, з помітною гордістю, ентузіазмом.

— Людина народилася й живе, щоб слугувати іншим, — захоплено говорив Степан Іванович. — Щоб коритися й виконувати! — додавав він. І хоча жоден з філософів ще не ствердив цієї його геніальної

„НОВА БІЛОРУСЬ“

(ЛІТЕРАТУРНИЙ АЛЬМАНАХ ВИД. ДВУ)

Отже, любий товаришу читальнику і любя товаришко читальнице, дозвольте поздоровити Вас у день нашої братерської всесоюзної радості. Нині ми, трудящий нарід України — українці, росіяни, євреї, молдавани, німці, поляки, болгари, — спільними силами поклали ще один камінь у підмурок чудового будинку всесвітнього братерства трудящого люду. Ми говоримо про великий літературний альманах українського мовою „Нова Білорусь“ — про першу ластівку нашого дальшого і ще міцнішого єднання. Отже, здоровимо Вас, любий товаришу читальнику і любя товаришко читальнице, здоровимо Вас з днем нашої ще однієї перемоги і бажаємо Вам полюбити білоруську літературу так само, як Ви любите літературу українську, російську, німецьку, як Ви любите і всяке инше слово, що зове і кличе нас до перемоги. Плеч-о-плеч за Нову Білорусь!

ЦИРКУЛЯР № 3

ДО ВСІХ ПІДПРИЄМСТВ
СРСР, ЩО
ХОЧУТЬ РЕКЛАМУВАТИСЯ

Цим дозволяємо собі звернути Вашу увагу на Рекламбюро Акційного Товариства „Літературний Ярмарок“, що є найдосконалішою, в наших умовах, школою Рекламного мистецтва. Організоване на теоріях, які абсолютно виключають будь-які непорозуміння в сенсі хибно-негативної обробки по-упців, наше Рекламбюро водночас з цим має за завдання вести роботу виключно висококультурного характеру і тому позбавлене жодного натяку на можливість вчинити будь-які акції, скеровані як проти однієї, так рівно ж і проти другої сторони: Рекламбюро „Літературного Ярмарку“ запевняє своїх клієнтів у своїй цілковитій совісності і абсолютній лояльності як до радпідприємств, що хочуть рекламуватися, так і до громадян, що хочуть покласти своє довір'я в поетичний човник нашої реклами. Стже, Рекламбюро „Літературного Ярмарку“ жадає зрештою лише одного: добрих грошей від перших і чулосги та уваги від других. Все ж останнє — справа Рекламбюра, про що оповіщаючи мавмо за честь бути в цілковитій пошані

Літярмарком

Примітка контори: Одна сторінка оголошення всередині тексту книги коштує 150 крб., $\frac{1}{2}$ стор. — 80 крб., $\frac{1}{4}$ — стор. 40 крб.; в кінці книжки — 120 крб., 60 крб., 30 крб.

думки, проте Степан Іванович не зрікався свого твердження, широко доводив його життєвість і хоч народився він на м'язежному півдні, де могутній дух протесту зростає вже під тугим повивачем, проте Курочка був практичною людиною й добре знав, що він не є самотнім.

— Прикидаються, — говорив він м'якеньким тенорком про інших. — Нехай мене кличуть ті вільнодумці рабом, нехай глузують з моєї принципіальної позапартійної орієнтації, нехай навіть плюють мені в очі, але я знаю: це лицемірство й нещирість. Треба бути чесним з собою. Треба знати, хто ми! Я не раб, сотні тисячі таких, як я — не раби. Ми люди, ми народжені, щоб слугувати сильнішим... Кожна річ, а тим паче людина, має своє місце, і коли вона кидає його, вона порушує закон, порушує порядок, вона — злочинець, — твердив Курочка.

І ніколи, жодного випадку ніхто не пам'ятав, щоб, обстоюючи свої погляди, Степан Іванович підвищив хоч трохи голос, чи схвилювався. Спокійно і впевнено він тоді говорив, спокійно і впевнено рухався. Слухаючи його, не можна було хоч на хвилинку віддатися примхливій, нестійкій дамі — почуттям, — приклади холодної, безстрашної логіки, перед якою пасували найгостріші емоції, — давали промови Степана Івановича. Його спокійний погляд, розмірено-ділові рухи, впевнені інтонації, довгі перерви між кожними двома словами і по тому поважна й тверда хода до свого постійного місця, коли він не головував на зборах, — все було у Степана Івановича підкорено лише одному — залізній логіці. Не даремно ж про його говорили: коли Степан Іванович промовляє на зборах, він просто надзвичайний. Справді, тоді Курочка ніби переставав бути Курочкою, він вправляв своїми думками, як найкращий весляр човном, і рухами, як старий, ще „миколаївський“ двірник мітлою.

На роботу Степан Іванович завжди з'являвся вчасно й виходив додому не раніше, як висидівши

п'ять хвилин зверхчасно. Коли ж того потребували обставини, Степан Іванович міг висидіти й більше п'яти хвилин, хоча останнє траплялося лише тоді, коли хтось з начальників засиджувався в установі довшє звичайного. Словом Степан Іванович був цілком вправним службовцем, і йому ніколи ще не бракувало так потрібної орієнтації в подіях і особливо в людях.

Та є речі, що їх трудно зрозуміти найгеніальнішим людям, є явища, що їх не здатна перемогти навіть найсильніша людина, цей диктатор землі й повітря, сміливий господар морських глибин і гірських високостей. Саме подія, яка трапилася з Степаном Івановичем Курочкою, перейшла всі можливі й неможливі межі, вирвалася з берегів людської сили й досяжності. Вона нагло, як вітер з гір, налетіла на Курочку, збаламутила його океан, широко розлилася холодним неспокоєм й одразу затопила все. Ніколи в житті не траплялося Курочці нічого подібного. Ніщо ще не хвилювало його так глибоко, ніколи Степан Іванович не був таким безпорадним і розгубленим.

— Не чувся, звідки й лихо насіло... Пропаду, як собака в ярмарку... Тепер вже вони мені згадають усе... Не помилюють... Ні, не помилюють,— відхав Степан Іванович, пригадавши не молоду вже товаришку Моторошку, яка працювала за секретаря технікуму. Курочка захвилювався, раптом звівся зі свого плетеного з лози вольтерівського зразка крісла й вийшов у коридорчик. Він настирливо почував потребу висловитися й тому звернувся до дружини.

— Глафирочко, вона вчора при мені навмисне балакала про ВУЦВК,— з відтінком тривоги вимовив Курочка... — Запитувала, чи не змінив я своєї адреси, по тому ще щось дуже уважно розпитувала про ячейку, пильно поглядала на мене й на моїх очах демонстративно викликала представника від студентів...

— Та невже ж все це правда?—співчуваючи його безмірному лихові, запитала Глафіря Полікарповна.

— Правда,—зідхнув Степан Іванович.

Глафіря Полікарповна кинула запалювати столичний примус і жадібно всею поставою чекала на докладніші пояснення.

— Правда. Глафочко, чиста правда!—повторив Курочка.— Ні, таки в проклятий день ми переїхали в центр. Йшло все добре, по-божому, по совісті і на тобі! Ну, хто міг знати, що у нас будуть такі студенти?..

— Ка-зна-що, Стьопочко, а не студенти тепер...

— Да, да... Тепер я буду знати! Буду! Та за ні за що ж, просто втопили. Підвели, пхнули. Ні, не вилізти мені не визізти вже мені,—бідкався Степан Іванович.—Тепер все довір'я, увесь авторитет як вітром знесе, як водою змие...

З отакими, зовсім невеселими, думками лагодився Степан Іванович лягати спати. Він не міг ходити сьогодні перед сном своїх двадцять хвилин в ніжно-блакитному халаті, прострочив цілу годину зверх десятої й навіть не погладив чорного kota, який що-дня приходив у цей час і покійно підставляв господареві вигнуту дугою спину. Одне слово—налетів вихор, захопив Степана Івановича, завихрив, закружляв і безжалісно кинув його в темну пащу безодні...

II Що визначає, якщо сниться сніг і новий будинок без дверей. Звечора Курочка не міг довго заснути, а другого дня він прокинувся чуть світ і не підвівся, як завжди, а просто стрибнув з ліжка.

— Що з тобою, котику?—зустріла його дружина.— Чого ти такий неспокійний?... Розкажи ж, котику, розкажи мені, що тобі снилося?—з помітною ніжністю в голосі запитала Глафіря Полікарповна, яскраво помітивши його неспокійний, розгублений вигляд. Вона підійшла до нього ближче, поклала

руку на плече і, погладжуючи його стиха, ще спитала:

— Що тобі снилося? Розкажи, котику. Страшне щось?..

— Аг, — хотів одмахнутися Степан Іванович від цього питання. Але захвилювався й знову глянув на дружину неспокійними очима, в яких відбився смертельний жах і повна безпорадність.

— Скажи ж. котику, що тобі снилося? Скажи, — благала його Глафірія Полікарповна.

Але Степан Іванович ніби не чув, стояв з похилою головою й не ворухив жодним м'язом. Він мовчав, і це мовчання непокоїло й лякало Глафірію Полікарповну. Справді: що-ранку, день за днем, рік за роком, двадцять років з хвостиком Степан Іванович розповідав їй свої сни. Глафірія Полікарповна сумлінно вислухувала й ще сумлінніше, до найменших подробиць, записувала їх у зошит і по тому уважно чекала, що справдиться з тих снів і як саме. Вона закінчувала вже десятий загальний зошит змістом своїх і Степана Івановича снів і, крім цього, мала ще два зошити у відповідях-коментаріях, що означає той чи інший з них. Поза цим Глафірія Полікарповна мала один зошит з короткими відповідями, де всі найвидатніші сни стояли за абеткою, і відповідь на них вона знаходила не більш як за одну хвилину. Що-правда, працюючи над цим щодня, вона більшість з тих снів і відповідей знала на пам'ять, але Степан Іванович не міг довіритися на неї й завжди повторював:

— Глафірочко, подивись краще! Подивися, нагідко моя, — просив він. І, коли Глафірія Полікарповна нахилилася до зашита, щоб знайти потрібну відповідь, Степан Іванович тихо, ніби про себе додавав:

— У жінок волос довгий, а розум короткий. Да... Да...

Але зараз Степан Іванович не просив дружину знайти відповідь на його кумедний сон і надмірно

силував заспокоїтися й не згубити остаточно рівноваги. Він тихо, не ворущачись, стояв серед хати й поглядом нивав то десь зовсім далеко, то чуйно прислухався до себе, як це робить кінь, коли йому болить череву.

— Глафочко, щось нам буде,— вимовив він трагічно.— Не даремно ж мені цілу ніч такий сон. Палац, розумієш...

— Палац, ох!— простогнала Глафіря Полікарповна й важко сплеснула руками.

— Палац і немає дверей... Розумієш? Ходжу, шукаю й...

— Немає дверей?— боязко перепитала Глафіря Полікарповна, і в її голосі почувся відчай. Вона кинула мужа й простяглася до скрині, щоб знайти зошит з відповідями.

— Постій, не все...

— Не все? Невже ж не все? Не лякай мене, любий! Кажи!

Степан Іванович передихнув, Глафіря Полікарповна передихнула.

— І горить, горить, а я не знаходжу дверей...

— Горить?— трагічно перепитала дружина.

— Так!— potwierдив Степан Іванович.

— Тюрма,— ледве чуто, одчайно вимовила Глафіря Полікарповна й упустила зошит.

— Я так і знав!— зідхнув Степан Іванович, і, зробивши ще кілька кроків, він сів глибоко в куток.

— З'їли таки!— безнадійно прошепотіла Глафіря Полікарповна крізь сльози.

— Кінець!— важко простогнав Курочка. Він звівся на ноги, обережно зняв з ліжка рушника й раптом упав на коліна.

— Молись, Глафочко! Молись! Нехай простить нас, що ми п'ять років завішували його на ліжкові рушником,— і він раптом підвівся і почав цілувати маленьку бляшану іконку.

— Казала ж тобі: роби, як твое сумління велить!

Навіщо було завішувати? Хто від тебе цього вимагав? Ні. передова людина. Голова місцевкому обіцяв до тебе прийти. Прийшов! — вимовила вона з докором.

— Лихо швидше прийшло, — простогнав Степан Іванович.

— Боже мій, простіть, анголи - хранителі, — підвела Глафирия Полікарповна догори своє обличчя й так застигла. — Простіть, анголи - хранителі! — долетів до Курочки її тихий шепіт.

— Простіть його, нерозумного! Він не з своєї вини... — і Глафирия Полікарповна заридала. Стоячи на колінах, вона обпиралася лобом у підлогу, схилялася й тяжко тремтіла вся. Плечі зводилися в печалі й знову падали, а вона щось причитувала, когось благала, кляла, каялася й знову благала.

— Може, ти... — вимовив несміливо й ледве чутно Степан Іванович.

— Що „може ти“?.. — вже, як, грім, гікнула до нього Глафирия Полікарповна й знову нахилилася в молитві.

— Може, ти не там прочитала? Подивись, любко, Глафочко, — благально вимовив Степан Іванович. — Подивись, я тебе благаю!

— Там, — знову прогрімала „Глафочка“ й раптом, як салдат, скочила на товсті ноги. Вона зробила кілька кроків в напрямку до головної стіни й нерішуче зупинилася.

— Треба це зняти все, — боязко озираючись, вимовила вона й пальцем показала на низку портретів революційних діячів.

Степан Іванович несміливо глянув їй у вічі й заперечливо покрутив головою.

— Так велить він...

— Хто, Глафочко, велить?

— Ангол - хранитель наш, — вимовила Глафирия Полікарповна. — Хто про це дізнається! Бог їх не може прийняти, — змотивувала вона свою пропозицію й взялася до портретів.

Степан Іванович не міг навіть поворухнутися й сидів тепер зовсім розгублений і безпомічний. Він боязко водив очима від портрета до портрета і з боєм дивився, як з надзвичайною швидкістю Глафира Полікарповна знімала їх з петель.

— Очиститься треба! — зідхнула вона, знявши із стіни останній портрет. — Очиститься велить він, — повторила Глафира Полікарповна.

Степан Іванович важко зідхнув.

— Очиститься, — повторив він самим рухом губ. — Я нерозумно, господи, діяв. Прости мені... Піввіку прожив, як усі люди, а тут закортіло передовим. Прости мені, — прохрипів Степан Іванович. Він підвівся з свого кутка й обережною ходою потупав до порога.

— Куди ти? — перейняла його дружина.

— По естесвенному, Глафочко, — благаюче вимовив Степан Іванович і несміливо, обережно переступив поріг.

Коли Степан Іванович повернувся до хати, Глафира Полікарповна, здавалось, заспокоїлася зовсім й поралася вже по господарству. Вона тільки зрідка підводила очі до чоловіка й тоді щось тихо шепотіла, старанно вираховувала сьогоднішні витрати на базарі чи продовжувала молитися. Але вона вже не гнівалася, що Степан Іванович і помітив, як тільки відчинив двері та переступив поріг. Погляд її став знову м'який, рухи повільними, навіть, здавалось, трохи обережними, і вся постать її виявляла тугу безкінечну й розпач.

— Сухарики буду сушити, — промовила Глафира Полікарповна з боєм. Вона кинула примус, підійшла до Степана Івановича й ніжно взяла його за руку.

— Признаюся тобі, і мені снилося...

— Що? — схопився новим сполахом Степан Іванович. — Скажи, що, Глафочко? — захвилювався він знову.

— Сніг... Несподіванка... Чуже щось, лихе... — промовляла до себе Глафира Полікарповна. — Сніг

на голову, як сніг на голову,—продовжувала шепотіти дружина, наче зовсім не помічаючи чоловіка.

— Великий? — Степан Іванович повернувся до ліжка, важко сів і уважно, з ляком чекав на відповідь.

— Великий...

— Вдень, чи вночі? — зовсім стривожився Курочка.

— Вночі! — тяжко відповіла вона.

— Тюрма... Таки тюрма мен! — сумно potwierдив Степан Іванович її попередню відповідь. — Значить, тюрма, — ще зідхнув він.

— Цілу ніч пес провив... Цілу ніч вив...

— Він, голубчику, почував лихо господареві, — простогнала Глафира Полікарповна.

— Почував! — згодився Степан Іванович.

Годинник голосно загарчав, охрипло прокукував возулею дев'ять разів і знову продовжував своє помірне коливання маятником. В кімнаті було так тихо, що Степан Іванович цілком ясно чув найдрібніші шерехи за вікном і навіть глухі удари свого серця.

Вони довго мовчали й ніхто з них не наважувався порушити цієї надзвичайної тиші, що повно панувала над всім і допомагала формуватись неспокійним думкам. Але вона починала вже гнітити, лякати своєю німою загадковістю й нервувати подружжя. І Глафира Полікарповна, як жінчина, як сміливіша від Степана Івановича й богобоязливіша та угодніша йому (так була вона переконана), порушила мовчанку першою:

— На бога надійся, — промовила вона стиха й голосно сякнулася в куток сіренького попередника.

— На бога, — повторив він, як луна.

— Вже, що не буде, а сьогодні з'ясується... Не сумуй...

— Сьогодні, — погодився Степан Іванович і простяг руку, щоб знов дістати й надіти сорочку, яку він почав було одягати й кинув.

Курочка збирався сьогодні дуже поволі, рухався ще повільніше й так обережно, ніби тепер його доля залежала цілком від того, як він ступить і куди саме у своїй власній кімнаті.

— Сьогодні останнє засідання правління технікуму. Вчора директор (слово це Степан Іванович завжди підкреслював й вимовляв особливо твердо) сказав, що поставить мою справу на правління. — повідомив Курочка. За цим Степан Іванович змовк, уважно озирнувся навколо й пішов до гардеробу, щоб одягтися.

— Цілу ніч гардероб лушав, — прошепотів він. — Цілу ніч тріщав, — повторив він, наче комусь скаржучись, дістаючи пальто.

— Так не вистачає таки півтори тисячі, Стьопо?

— Півтори, — зідхнув Степан Іванович і якось особливо підійшов до дружини.

— Дай поснідати, Глафочко. — Глафіря Полікарповна відповіла згодою.

— Я піду зараз. Може, вдасться таки побачити Володимира Кириловича, поговорю, розпитаю.

Глафіря Полікарповна не заперечувала. Вона одвинулася на хвилинку до примуса й вмить поставила на стіл тільки-що спечену яечню.

— Поїж хоч трошки, Стьопо... Може, це тобі й обід буде!..

Степан Іванович з вдячністю глянув Глафірі Полікарповні у вічі й покійно сів до столу. Він одломив шматок хліба й з силою заткнув його разом з яечнею під рудяву стріху вусів.

— Оббігала оце весь базар. Ледве знайшла. Все порчені. Яке не візьми — як на сонце, так і зіпсоване, — тихо, наче боячись порушити важко здобуту рівновагу, скаржилася Глафіря Полікарповна.

— Хіба тепер крашанки? Раніше були да, настоящі, а тепер... — вимовив з болем Степан Іванович. — Пам'ятаєш, як тільки ми побралися, Глафочко? Ти що - ранку смажила яечню. Пухку, з цибулькою

й салом... Було,—трохи помовчавши зідхнув він і неохоче підвівся.

— Прощай, Глафочко... Може, ніколи вже більше не побачимося. Навіки розлучаємося. Прощай,—обнімав він Глафірю Полікарповну. Глафіря Полікарповна обнімала Степана Івановича й скаржилася на студентів.

— Запакували молоде життя. Прощай, соколику, прощай,—стогнала вона й виряджала Степана Івановича аж за третій поріг. Тут вона ще раз стисла йому тремтячу руку й багатозначно промовила:

— Тепер на господа, Стьопочко...

— На господа,—повторив Степан Іванович і обернувся до дружини.

Він довго й пильно дивився, як, все віддаляючись, Глафіря Полікарповна пришкандибувала вулицею й часто зводила руку з хустиною до обличчя.

Степан Іванович уважно стежив за нею, згадував далеку молодість, село, паламарів, Полікарпа Євграфіювича маленький садочок, колись молоду Глафірю Полікарповну, сьогоднішнє засідання, куди він ішов, й на очі йому налягли болючі сльози. Але Степан Іванович навіть не зворухнувся, він покійно стояв і нетерпляче чекав, доки Глафіря Полікарповна до нього озирнеться. І він дійсно не помилився. Дійшовши свого ганку, Глафіря Полікарповна важко обернулася, звела руку з хусткою й помахала Степанові Івановичу. Він поспішно витяг хустку й теж помахав Глафірі Полікарповні.

— Прощай, голубко,—прошепотів він ніжно.— Може, надовго, а може...—І по його висушених лицях швидко скотилося по три великих, як український горох, сльози.

— Прощай, котику!—вимовила десь Глафіря Полікарповна й ще піднесла руку з хусткою до очей.

III Степан Іванович Курочка хоче неодмінно забутись й помічає за собою переслідування. Лишившись сам, Степан

Іванович глянув, може, в останній раз, в той бік, де зникла Глафірія Полікарповна, і повернув праворуч за ріг. Він ішов помалу: до технікуму звідси було зовсім недалеко, а невеселі думки густо зринали одна за одною й одна сумніша другою. Степан Іванович уважно перебирав у пам'яті давніші й недавні події, сутички з педагогами, розмови із студентами, свої виступи на зборах місцевому й особливо багато думав про секретаря технікуму, товаришу Моторошну.

— Вона ніколи не ставилася до мене з довір'ям, — згадував про Моторошну Курочка. Завжди похмура, невесела, навіть гнівна, вона непокоїла Степана Івановича своїм виглядом і примушувала його стеретися, обмірковувати кожний крок і кожне слово. Але хоч це й тривожило Курочку, та все ж було дрібницями. Справжня кара для Степана Івановича настала тоді, коли позавчора він довідався, що Моторошну прийняли до партії.

— Да, тепер вона доведе! Доведе своє, але за що ж? Чому вона мене так ненавидить? Чому? — ставало трагічно запитання. Степан Іванович з жахом пригадав, як учора, зустрівшись з нею в коридорі, він помітив її загадкову, звернену до нього, посмішку й те, як вона ніби щось одразу вирішила й твердо пішла до кабінету директора.

— Переконає і його, скаже, що я злочинець, що я свідомо все робив, що я крав... Від неї всього можна сподіватися. Да... да... Я думаю... — Степан Іванович враз зблід і боляче схопився за груди. Він ледве передихнув й важко закінчив: — вона заявила вже на мене в депеу... Я знаю... Я... — Степан Іванович знову пригадав її загадкову посмішку, те, як Моторошна, побачивши Курочку, підкреслено, демонстративно повернула назад і пішла просто до директора. Курочка за цим ще пригадав, як він тоді прожогом вскочив до убиральні й там чекав аж доти, доки Моторошна вийде. Він помітив її настрій і намагався, щоб хоч по кроках влізнати, про що саме

вона думала. Але, як Моторошна вийшла від директора і не звернувши кудись в бік, попрямувала до партосередку, питання для Степана Івановича було вирішене й з'ясувалася остаточно.

— Значить, донесуть, — прошепотів тепер, як і тоді, Степан Іванович, і знов точнісінько, як учора з убиральні, він підвівся навшпиньки і, не помічаючи того, пішов так і вулицею. Але не зробив Курочка й двох десятків кроків, як ззаду його почувся закотистий молодий регіт. Степан Іванович злякано став на п'яти й полохко озирнувся. За ним поспішали троє обшарпаних, з чорними, як у муринів, лицями, безпритульних, і всі вони йшли навшпиньках, точно імітуючи його рухи.

— Д-я-я-я-дя, зделай ще так! — гукнув один з них і зробив навшпиньках кілька кроків у напрямку до Степана Івановича:

— Д-я-я-я-дя, зроби ще так! — повторив за першим другий і все виконав точно за першим. Третій теж підтримав своїх товаришів, і тепер вони мовчки стояли лавою проти Степана Івановича й уважно чекали на його відповідь.

Степан Іванович як обернувся на регіт, та так і захряс. Помітно лише було, що він якось особливо уважно стежив за дітьми і, загрожуючи чи милуючись з них, загадково мовчав.

— Д-я-я-я-дя, зроби! — гукнув удруге старший.

— Уггу-у-у-у, — мов осатанілий, заревів Степан Іванович, миттю нахилився й схопив до рук важку цеглину. Діти враз розлетілися врозтіч і раптом зникли десь за парканами.

Степан Іванович постояв трохи, вилаявся, але, пересвідчившись, що діти не мали наміру повторювати свого прохання, кинув їх, ще озирнувся й потихеньку пішов далі. Він був надто розгніваний, бо ж ця, зовсім несподівана, зустріч роздратовала його вкрай й зруйнувала всі думки про сьогоднішнє засідання. Тепер Степан Іванович замість заспокоїтися,

став ще більш знервований, а з'являтися в такому стані в технікум для нього було зовсім не вигідно. Тому Курочка звернув ліворуч, обійшов велику площу й пішов просто, в напрямку до базару.

— Однаково ж втішити немає чого, а там, може, хоч трохи заспокоюся,— вирішив Степан Іванович. За цим Курочці яскраво пригадалася його остання промова на загальних зборах, де він виступав як голова осередку допомоги дітям. І, згадавши про це, Степан Іванович ще раз відчув свій небувалий успіх і трохи заспокоївся.

Ранок цього дня був один з тих прекрасних передосінніх ранків, коли небо буває без жодної хмаринки, безконечно глибоке й синє, коли, дивлячись у його глибини, хочеться сміятись і ридати, хочеться зняти догори руки й тужити, що людина не має крил, щоб втонуту в його ваблячий, безмежносиній блакиті. Але Степан Іванович цього не помічав. Давно минули ті щасливі часи, коли Степан Іванович Курочка міг тихо милуватися з „Малоросійської ночі“ Куїнджі, давно минули часи, коли він що - місяця приносив з базару куплену за полтинник яснофарбну „Наталку Полтавку“ чи „Іхав козак за Дунай“, де, не зважаючи на XX сторіччя й десять років революції, окрім розцяцькованих людей, було ще неодмінно намальовано по одній українській криниці, по три українських явори, повно розквілі українські сонячники, журавель біля хати з низьким острішком та тин з перелазом. Та й чи до цього було тепер Степанові Івановичу, коли, проходячи зараз базаром, він не помічав нічого! Він не помітив, як повз нього повагом пройшов старий румун з яскравою папугою, і навіть не почув, як вона дико прохарчала своє „ггуук“ й сплеснула зеленявими крилами. А цього останнього Степан Іванович то вже ніяк і ніколи не пропускав. Було, зустріне румуна з папугою, зупинить його, просуне обережно один пальчик в клітку і, розтягаючи склади, м'яко - м'яко вимовить:

— По - поч - ка ду - у - рак.

— Ггуук,— відповідь папуга, і Степан Іванович, задоволено посміхнувшись, ішов далі.

Курочка досхочу находився на базарі і, боячись запізнитися, вже виходив з густих рундуків ринку, як йому раптом знову пригадався ранок і Глафіря Полікарповна.

„Вивернуть душу“— почувся її болісний голос. Степан Іванович раз полохко обернувся, але дружини він не побачив. Повз нього поспішаючи йшли сільські дівчата з молоком на коромислах, жваві хлопчак, старі баби з кошиками й вертляві крамарі дрібного краму. Він прислухався ще, трохи пристояв і рушив далі.

„Вивернуть душу“— долетіло знову.

Степан Іванович з жахом кинувся й знову став. Згадався йому ранок, яскраво пригадалося, як він скочив з ліжка й згарячу надів навіворот сорочку і як, уздрівши це, Глафіря Полікарповна надто полохко сплеснула руками й трагічно вимовила:

— Вивернуть душу...

— Та краще б ти змовчала тоді з своєю душею... Куди я тепер піду?— гнівався на неї Курочка і, не знаходячи ради своїм думкам, повернув замість технікуму за місто.

Засідання правління технікуму було призначено на шосту годину вечора, до того ж питання про книгозбірню стояло останнім, і Степан Іванович, не сподіваючись на побачення з директором, мав досить часу, щоб піти за місто й хоч трохи відпочити. Що - правда, він трохи побоювався такої мандрівки й вагався:

— Подумають ще, що тікаю,— говорив він учора за такої нагоди дружині.

Але якщо вже Степан Іванович не втік раніш, то тепер, коли за кілька годин має розв'язатися його справа остаточно, тікати він напевне не буде... Це ясно для нього і зовсім, здається, зрозуміло

кожному... — А може, ще й не тюрма... Як перед богом — я тут не виною, — вимовив наголос Степан Іванович і озирнувся. Він був уже за містом. Ліворуч від нього, далеко в степ, пішов великий, трохи прижовклий на верховітні парк і позад вглиб великого міста — широка дорога.

— Але що то їде? — здерев'янітим голосом вимовив Степан Іванович і став мов укопаний. Він надто пильно вдивлявся в далеку дорогу й не зводив очей з тої точки, де вузькою стьождкою закінчувалася кам'яниця й за нею першими будинками зводилося місто. І якби в ту хвилину туди глянула молода людина з добрим зором, вона б напевне помітила, що кам'яницею їхав вершник, що за плечима у нього стрибав карабін, при боці шабляка і що це був справжній міліціонер. Швидко це, мабуть, побачив і Степан Іванович, бо він раптом, як сполоханий заєць, зірвався з шляху, звернув у парк, хутко обігнув густий білий кущ маслини, боязко озирнувся і, пересвідчившись, що його ніхто не помітив, що було сили побіг.

— Помітили... Значить, за мною весь час слідували... Тепер ще будуть обвинувачувати, що я хотів утекти, від суду сховатися... Значить, вони таки донесли... Донесли... — тремтів Степан Іванович, і що було сили він біг парком в напрямку до міста.

Пробігши так понад кілометр і досить втопившись, Степан Іванович знайшов захисніший куточок і сів трохи передихнути. Його ноги, серце й гаряча голова настирливо благали про довший відпочинок, але, наляканий міліціонером. Курочка часто зривався з місця, припад в до землі, пригинався в кущах і старанно перевіряв, чи його не помітили, чи не женуться за ним. Але навколо було тихо й тільки з далекої кам'яниці іноді долітали неясні удари кованих кінських ніг. Вони хвилювали Степана Івановича й примушували його чуїно прислухатися.

Степан Іванович зліг на прижовклу, притиснуту першим несподіваним морозом траву й раптом скочив. Десь зовсім близько почувся обережні кроки, і Курочка раптом намалював трагічну картину свого полонення. Він знову нахилився й прислухався. Кроки долітали з-за густого горішника, який і затуляв від Степана Івановича того, хто йшов. Але Курочка відчув, що ті кроки швидко наближалися, захвилювався, вирішив тікати. Але, як зовсім близько за найближчим кушем шаркнуло торішнім листом, Курочка вмить сів і, удаючи, що він захоплений шнурками своїх черевиків, нахилився. Кроки ще шаркнули сухим листом і зовсім зблизились до Курочки. Схвилюваний і надміру зляканий, він вовтузився біля шнурка й всю свою істоту слухав і з тремтінням чекав, що ось брязне шаблюка, клацне револьвер і йому владно накажуть — ходіть за мною! Але постать, що підійшла й зупинилася біля самих ніг Степана Івановича, вичікуючи мовчала і, як він, переляканий вкрай, ледве підвів голову, тихо промовила:

— Дайте, прошу п'ятачок! — Степан Іванович скочив на ноги і, окинувши жебрака суворим поглядом, ще суворіше із зненавистю кинув:

— Арловським не даю! У нас українських старців досить...

— Ні, вже краще самому! — промовив він, коли незадоволений жебрак сховався в кущах. — Краще вже так... Легшою буде кара... — Степан Іванович змовк, замислився й несподівано вимовив:

— Принімаю во вніманіє чистосердечне розкаяніє... — Курочка хутко підвівся і, переконавшись, що той кінський стукіт зовсім стих, вийшов на шлях.

З міста вертали останні, що забарилися, селянські вози, двоє — хлопець з дівчиною — на новеньких самокатках гналися за місто й десь у безмежній блакиті густо, як рій дивовижних бджіл, гули невтомні пропелери.

Степан Іванович навіть не пам'ятав, коли він був за містом в таке миле надвечір'я, коли, дивлячись, як за гору сідає сонечко, він розповідав Глафірі Полікарповні про свої виступи на загборах. З виступами й з громадською роботою у Степана Івановича спліталися теплі надії на привабну, можливу „прибавку“ та укохану мрію про „свою малюсінку-малюсінку хатиночку під боком столиці“—як говорив Курочка.

Але Степан Іванович не думав тепер про хатину, він не згадував навіть про Глафірю Полікарповну. Лише одна думка—настирлива, як прибій моря, і неспокійна, як крекіт ворона, панувала над ним. В кожному кущеві, в кожній грудці, в кожному пені-кові й рухові тоненької галузки Степан Іванович бачив собі докір і пересторогу. Він полохко озирався, старанно пригинався, щоб, ідучи, не зачепити якоїсь галузини, ступав обережно, боячись не спіткнутися, і так пильнував шляху, ніби він ішов тут уперше, а найменший уклін з дороги означав його раптову загибель.

Але Степан Іванович думав не тільки про це. Ві-домо, що найбільші страждання духовно підіймають людину, поширюють душу її, і Курочка це зараз яскраво відчував.

— Що мені ті дрібні образи?—питав він себе.— Сміялися з мене... Обходили, лаяли, часто зовсім не помічали мене, але чого це все варт? Чого все це варт в порівнянні з нашим лихом? І хіба зараз я не забув би про все це, коли б мені сказали: „Ти вільний, все, що було досі, забудеться тобі навки. Виступай на зборах, бери навантаження, живи спокійно з Глафірею Полікарповною. Ти вільний...“

— Вільний,—промовив наголос Степан Іванович і раптом став. В голові його повністю запанував Володимир Кирилович Черепак, директор технікуму, і радісна, давно очікувана усмішка покрила стомлене чоло Степана Івановича.

— А може, ще... — вимовив Курочка надійно й наліг на ноги, боячись прийти невчасно й запізнитися.

IV Курочка останні хвилини на волі. Їти було зовсім не-алеко, і за першим зворотом Степан Іванович вийшов на добре знану ним вулицю й швидко побачив знайомий рожевий дах технікуму. Він зводився в цьому кварталі вище від інших будинків і тільки вище від нього, легші, ніж конус кипариса й суворіше голих скель, стриміли в небо готичні бані польського костьолу.

Степан Іванович дивився якийсь час на високі шпилі готики і, перебігши очима знову на рожевий дах технікуму, боязко ворухив свої думки:

— Може, через якусь годину під оцим спокійним рожевим дахом я буду жити вже свої останні хвилини? Може, більше не зможу... — Степан Іванович неприємно здригнув. Курочка нервово тріпнувся всім тілом і кинувся так, ніби він зараз несподівано розчавив голою підошвою слизьку жабу, і, дивлячись на дах, боляче вимовив:

— Але чи зміниться він тоді хоч трохи? Чи відчує цей старий, іржаний дах, що під ним вже не стало одної людини? А що будуть потім думати про мене члени місцевкому? Що тепер на це скаже Мар'я Івановна? — голосно запитав сам себе Степан Іванович. Він пригадав, як одного разу, коли Степан Іванович особливо сміливо „критикнув“ на зборах адміністрацію, сміливо зазначивши про те, що учбовий план технікуму виконано не на дев'яносто відсотків, як стверджував зам директора, а тільки на вісімдесят п'ять, Мар'я Івановна підійшла до нього і, поклавши ліву руку на свої високі груди, пошепки спитала:

— Степане Івановичу, невже ж ви не боєтесь? Скажіть мені...

— Я, знаєте, пописую, — зовсім не згадково відповів їй тоді Степан Іванович і зробив важливий вираз обличчя.

— Значить, вам усе можна й нічого боятися? — з пошаною запитала Мар'я Івановна.

— Кого захочу — зажену, — похвастав тоді Степан Іванович перед нею.

Пригадавши тепер цю розмову, Курочка засумував ще більше. Він знав, що Мар'я Івановна входить від когось представником до правління, і хоча вона буває там з дорадчим голосом, а все ж, мабуть, прийде на засідання, — журився Курочка. Але, зразу ж пригадавши, з якою увагою й пошаною Мар'я Івановна завжди ставилася до його промов, Степан Іванович трохи заспокоївся. За цим він пригадав Мирона Яковича, підстаркуватого вчителя німецької мови, який теж завжди приходив на засідання технікуму. Він, як і Мар'я Івановна, стояв за Степана Івановича, і, згадуючи це тепер, Курочка помітно хвилювався і сам не знав: чи радіти йому, що має він друзів, і сподіватися на їхню підтримку, чи благати бога, щоб вони „по уважливих причинах“ не прийшли на засідання і тим би зробили його страждання хоч трохи легшими. Степан Іванович ще згадував свої останні розмови з Володимиром Кириловичем у справі бібліотечній і тепер силував себе неодмінно знайти з них щось на свою користь.

— Він хоч і комуніст, але все ж не такий, як ця Моторошна Він — як усі люди. Вислухає, порадить, пожуристь... Правда, трохи суворий, але він людина, він зрозуміє мене...

Степан Іванович ще пригадав вчорашню з ним розмову, його спокійний тон та обіцяння і трохи повеселів. Жаринка надії десь вирвалася з товстого шару попелу й тепло всміхнулася до Курочки. Степан Іванович знав директора технікуму за людину принципову й тверду в своїх словах, а вчора, коли Курочка (чого він повік не забуде) в сльозах просив Володимира Кириловича не губити його, Черепок сказав:

— Справа не варта того, щоб її роздмухувати. Ми якось це полагодимо дома... Не журіться, Степане Івановичу, — закінчив директор надійно.

Степан Іванович мало не впав тоді йому до ніг і, глибоко подякувавши, радісний вискочив за двері. Але в коридорі, як було вже згадувано (проклятий, зрадливий коридор!), він потрапив просто на товаришку Моторошну. Вона якось особливо, загадково чи зневажливо, глянула на нього, і коли Степан Іванович не зупинився, Моторошна поспішила за ним і, навздогнавши, наче застерігаючи, перепитала:

— Ви адреси своєї не змінили, товаришу Курочко? — І від цього запитання, і від її холодного „товаришу Курочко“ Степанові Івановичу потьмарило в очах і раптом спинилося серце.

— Ні, ні, — відповів він їй швидко. — Стара, стара, товаришко Моторошна, — силуючи себе усмішкою, незрозуміло прошебетав він. Вона зиркнула тоді на Курочку обурено, якось особливо люто, і, залишивши розгубленого вкрай Степана Івановича в канцелярії, Моторошна зо-зла грюкнула дверима й вилетіла в коридор. Курочка кулею вискочив за двері, догнав її, хотів щось вимовити, але вона круто повернула й демонстративно пішла просто до директора.

Степан Іванович, як згадувалося вже, вскочив до убиральні й став чекати там, доки вона вийде, щоб хоч трохи про щось довідатися. Моторошна дійсно незабаром вийшла й від директора побігла просто до комосередку. Курочка ясно чув, як Моторошна про щось там голосно розмовляла, а потім вийшла й суворим, безжалісним голосом вигукнула:

— Товаришу Калюжний! Товаришу Калюжний!

На її рев (таким, принаймні, здався її голос Степанові Івановичу) коридором пробіг представник студентства товариш Калюжний і, чути було, теж сховався за дверима комосередку. Степан Іванович вимовив тоді свій неминучий присуд: „тепер кінець“ і навшпиньках вибіг на вулицю.

Згадуючи це тепер, Курочка вже не сподівався на щасливий кінець. Ні підтримка Мар'ї Івановни й Мирона Яковича, ні навіть обіцянка директора технікуму Володимира Кириловича не могли тепер дати Курочці навіть найменшої надії. Все з тої хвилини для нього раптом офарбилось в чорний тон і, здається, з'єдналося з неминучою смертю.

— Немає лютішої жінчини на землі, — замислившись над вчорашнім, вимовив голосно Степан Іванович і зупинився перед самими дверима технікуму. Він звів голову до міської башти, і, помітивши, що до засідання залишилося тільки тридцять п'ять хвилин, Курочка рвучко повернув назад. Він хутко поминув кілька вулиць, але не зменшував ходи й уважливо чогось шарив очима.

— Ось він, — з полегкістю вимовив Степан Іванович і повернув до того чистильника, що сидів біля театру Леся Курбаса, на розі Сумського провулку, і що в нього на високій дощечці великими літерами написано: „Здесь генеральная чистка“.

— Він француз, швайцарець чи німець добре чистить... Наші не вміють, а сьогодні, може, останній раз, — хвилювався Степан Іванович і підвів уже ногу, щоб поставити її на коробок.

— Сьогодні неть, — вимовив чистильник і почтиво відсунув коробок до стінки.

— Та я ж у вас постійно, — майже благаючи вимовив Степан Іванович і ніяково, чи розчаровано, опустил ногу додолу.

Чистильник нічого не одповів.

— Раз в житті, прошу уважить! Нікому сьогодні не можу довіритися, — благав його Курочка. — Нікому, розумієте?..

— Неть! Я срасу пошоль! Неть, — повторив чужомовець спокійно і, щоб відчепитися від Курочки, повернувся до стіни. Одвернувшись, він побачив, що оце зараз з дверей театру з квачем та афішами вийшла немолода людина й за кілька секунд підійшла

до нього. Вона рішуче й суворо здерла із стіни „Белую моль“, наквацювала афішу клеєм і притисла її до стіни.

Степан Іванович, що на ці кілька секунд був стишився, обмірковував своє становище, і, як вирішив нізачо не відступати, він підвищив голос і промовив рішучіше:

— Та зрозумійте ж мене нарешті! Я сьогодні нікому не можу! Рішительний день! Розумієте ви мене?..

Але чужомовець був, видимо, надто захоплений, не слухав його й, мабуть, не без задоволення силувався перечитати березілівську афішу на сезон 1928/29 року.

— Отелло... Отелло — Шекспіра, — тихо проми-мрив він. — Отелло...

— Товаришу! — простогнав Курочка, — Товаришу?

— Змова Фієска в Генуї — Шіллера, — прошепотів ледве чутно чистильник.

— Товаришу, я не піду, доки ви не почистите! Рішительно!..

Чистильник пробіг очима афішу до кінця і, ніби про щось згадавши, миттю обернувся, глянув на Степана Івановича і, нахилившись, висунув до нього свій коробок. Він зробив на ньому щітками своє улюблене, голосне тра-та-та, тра-та-та й запропонував Курочці хутчіше ставити ногу.

Степан Іванович зрадів, захапався й враз виконав його пропозицію.

— Рішительно нікому! — промовив він, поспішаючи — Рішительно, — повторив Курочка, хтів говорити далі й злякано спинився. Він щось суворо, докірливо кинув на свою адресу й тихо, видимо, виправдовуючись, вимовив: — Рішуче. І як я про це забув? Рішуче, — гнівно повторив він...

Останнє стосувалося саме до того, що Степан Іванович принципово, ні в якому разі ніколи не вживав російської мови й де б йому не доводилося

говорити, виступати чи доповідати, він говорив завжди лише мовою українською і теж принципово...

Тому, вживши тепер російське „рішительно“, Курочка ніяк не міг пробачити собі такого надзвичайного злочину, корив себе за це і намагався неодмінно знайти якесь виправдання.

— Я був схвилюваний Розхвилювався... — думалося йому. Але Степан Іванович був людиною свідомою, швидко одкинув перше припущення й ще швидше знайшов до свого вчинку об'єктивну причину.

— Це було свідомо — промовив він, — зовсім свідомо... — заспокоївся Курочка. І не повірити йому в цьому не можна було. Це було правдою. Доведений до розпаду відмовою й такою неувагою з боку чистильника, Степан Іванович не відступав і вирішив добитися свого. Б'ючи чистильникову байдужість, він кинувся на останню офіру, просто на злочин, і вимовив тоді своє „рішительно“ лише тому, щоб ця черства, безсердечна людина нарешті зрозуміла, як важливо, як необхідно треба було йому очистити сьогодні черевики.

Стоячи тепер на одній нозі, Степан Іванович дивився через голову чистильника й надто уважно читав афішу. Він пробіг її кілька разів згори донизу, швидко, трохи незрозуміло заклопотано перелічив:— Шекспір, Шіллер, Гюго, Меріме, Шіллер, Голя, Суліван, Могем, І. Дніпровський, Т. Шевченко,— витяг із кешені обидві руки й знову уп'явся в афішу. І як Степан Іванович ще раз пробіг її аж до краю, він миттю підніс аж до обличчя обидві руки і, не спускаючи з афіші очей, став методично одкладати на руках палець за пальцем...

— Вісім і три... — з обуренням промовив Степан Іванович. Він докірливо, багатозначно похитав головою на афішу й з сумом, наче звертаючись до чистильника, запитав:

— Що ж це за театр?.. Три українських п'єси... Жакерія... Огелло... а де ж ще Золоте черево?—

закінчив він, виокремлюючи останнє якоюсь особливою ненавистю.

Чистильник помітив Куроччине хвилювання. Він загадково заглянув до його кілька разів в обличчя, силуючись зрозуміти в чому справа, і, як тернув черевик останній раз — звів до Степана Івановича голову й задоволено вимовив:

— Хорошо. Очень хорошо... Руські хороші! Руські молодець! — зрезюмував чистильник Ку оччин настрій. Але коли б цей чужомовець був як слід поінформований про українську націю та хоч трохи обізнаний на поточній українській літературі, він, можливо, тримався б іншої думки й нізачо не повірив би Григорієві Косинці, який стверджує, що ніби-то добра половина української нації є поетами й драматорами.

Шукаючи грошей, щоб заплатити чистильникові, Степан Іванович довго порпався в кешені. Він шарив, не знаходив їх там й починав вже хвилюватися. Його радісний настрій і впевненість у тому, що вдача із чищенням черевиків обіцяла щасливий кінець засідання правління, поволі розліталися. Відсутність ще зранку покладеного в кешеню п'ятака була поганою ознакою. Але Курочка не здавався. Він вивертав останню кешеню, недовірливо лапав у тих, які не виверталися, і подивно поводив плечима.

— Ну хто б думав? Як я забув про це? — вимовив полегшено Степан Іванович і, діставши із теки великого, мідного п'ятака, віддав його чистильникові, радісний та надійний ступив на брук і хутко пішов вулицею.

Чистильник здивовано глянув йому вслід, перекинув через рамено свій короб і теж пішов...

До початку засідання правління лишалося якась чверть години, а запізнюватися, що Степан Іванович розумів прекрасно, було зовсім не в його інтересах. Але й приходити раніш звичайного Курочка теж не мав наміру.

— Ще подумують, що я боюся чогось чи, може, хвилююся, — і за цим Степан Іванович похололо озирнувся. Але навколо він не побачив нікого знайомого й нічого надзвичайного. Все було, як завжди: тротуари не вміщали рухливого потоку людей, авто наперекір всім постановам комунгоспу мчали з неприпустимою швидкістю і повагом, проти волі пасажирів, часто снували новенькі таксі.

На перехрестках вулиць стояли стомлені міським гамором міліціонери і, раз за разом піднімаючи руки, регулювали рух. Пацани один з-поперед одного різко вигукували своє „Вечернее Радіо“ й швидше, ніж авто, перебігали нешироку Лібкнехтівську. На електростанції ще й досі трудилася в поті лица „турчанка“, а півмільйонове місто що-вечора лишалося на кілька годин жити помацки. Словом, це був знайомий нам потік з різноманітних людських фігур, чорних тіл автомобілів, молодих голосів, сонця й автомобільних сирен з міліцейськими сюрчками. Ледве вміщуючись у вузькому кам'яному коридорі, він швидко гнав у всі боки, незадоволено клекотів і, відшукуючи найближчі бокові ходи, поволі затихав і розпливався врозтіч. Тому Степан Іванович не звернув на нього належної уваги й хутенько, щоб не запізнитися, попрямував до технікуму. І це були вже останні хвилини, коли Степан Іванович міг ще сказати своє улюблене :

— Я, Курочка, Степан Іванович, належу тільки собі й роблю тільки те, що мені до душі. — За якусь годину, можливо, навіть за кілька хвилин, Курочка стане з небезпекою віч-на-віч, і, хоча він себе зовсім не визнавав винуватим, проте був переконаний, навіть більше — Степан Іванович уже напевне знав про свій неминуче тяжкий кінець.

І з кожним кроком, як Курочка наближувався до технікуму, його неспокій ріс, а думки ставали все важчими й неспокійнішими. Постать його присідала, щудилася й помітно зменшувалася, а рухи й кроки

дрібнішали й все нижче спадала голова. Але Степан Іванович ішов вперед.

Залишивши останній крок вільної радянської землі і ступивши на ганок технікуму, Курочка одразу й весь змінився. В його постаті зараз було щось подібне до гірського орла, якого застукано далеко від покірних йому гір дужою бурею, і, безсилий повернутися до них, він мав скоритися бурі й негідно падати на землю. Навіть у тому, як Курочка підійшов до дверей і обережно взявся за ручку, було щось подібне до орла, який, переконавшись, що йому вже не здолати бурі на височині, стуляє свої дужі крила й грудкою падає на землю.

Увійшовши до канцелярії, Степан Іванович несміливо зупинився біля вішалки і, намагаючись триматись спокійно, озирнувся тим поглядом, який досвідченому спостерегачеві одразу видає всі думки й наміри. В канцелярії не було нікого, і, боячись забаритися до засідання, Курочка захапався. Він стурбовано подумав про те, що засідання вже могло початися, і став тут же нашвидку думати, яку б вигадати причину свого запізнення. Але думки його якось обважніли, застоялися, запліталися одна за одну й проти бажання затримували Курочку в канцелярії.

— Дружина захоріла,—прошепотів він нарешті, відчинив двері в коридор і раптом злякано, так, ніби його хтось ударив у груди, одскочив назад.

— А, ви таки прийшли, товаришу Курочко,—зустрів Степана Івановича холодний жіночий голос.

З дверей хутко вийшла товаришка Моторошна й мало не збила його з ніг. Вона поспішно схопила зі столу великий аркуш паперу і, підбігши до Курочки, майже наказала:

— Розпишіться, що вам об'явлено... Тут, тут. Щоб ясно було ваше прізвище,—суворо зауважила товаришка Моторошна. І, як Курочка розписався, вона акуратно згорнула той аркуш паперу й хутко пішла геть далі.

— Побігла вже сказати... Значить, сьогодні могла, — простогнав Степан Іванович і, ледве ступаючи, вийшов за нею.

В коридорі стояла вже напівтьма, було зовсім пусто і тільки в останній кімнаті горіло світло.

Курочка ступав обережно, і до його чутливих до найдрібніших шерехів вух долітало звідкись то багато здавлених голосів, то розкотистий, але загрозливий регіт.

Пройшовши ще кілька кроків, Степанові Івановичу здалося, що голоси ті й регіт долітали саме з кімнати комосередку й що між ними ніби був голос Моторошної. Він ще зменшив ходи, і, порівнявшись з дверима комосередку, Степан Іванович мимоволі підвівся навшпиньки й пристояв. Але двері раптом з гуркотом відчинилися й мало не збили Курочку з ніг.

Першою з дверей не вийшла, а майже вилетіла товаришка Моторошна, за нею поважніше вийшли зам. директора, викладач співів, і останнім вийшов представник студентства товариш Калюжний. Він пропустив своїх товаришів наперед і, порівнявшись із Степаном Івановичем, поспитав:

— Ну, як себе відчуваєте, товаришу Курочко? Га?

Степан Іванович пильно дивився вслід тих, хто пішов з Моторошною, і навіть не почув першого запитання.

— Як себе відчуваєте сьогодні? — повторив голосніше студент і теж поспішив наздогнати своїх.

— Нііі нічого, — намагався й не міг вимовити Степан Іванович. Він запнувся, захвилювався і, переконавшись, що оце зараз Моторошна напевне „агітувала“ всю свою „партію“ проти його, хотів уже повернути назад, коли з того краю коридору почув він знайомий голос:

— Степане Івановичу, тільки вас і не вистачає...

Курочка одразу впізнав директора і, забувши про все, що було сили побіг на його голос.

В Що думав Степан Іванович Курочка, виходячи із засідання. Степан Іванович увійшов до кімнати слідом за директором і, хутко окинувши оком присутніх, обережно обминув товаришку Моторошну, яка сиділа на першому плані, і сів трохи далі, поруч з Мар'єю Івановною. Побачивши його, вона, як завжди, привітно всміхнулася й ледве-ледве підвелася з стільця, щоб дати пройти Степанові Івановичу. Від того вся її повна фігура спочатку важко сколихнулася, м'яко бовтнулася й за цим знову зайняла чисто весь простір крісла, як займає його перемішане тісто в макітрі. Далі від неї сидів Мирон Якович. Він нічим не виявляв свого настрою і, як було завжди, часто брав двома пальцями кінчик своєї зовсім не німецької бороди й невпинно вертів його й старанно тер. Дивлячись на нього, можна було припустити, що ця людина з чогось нервує, але він був сьогодні, які і завжди, в тому блаженному спокої, що його має кожний чабан й що саме його не вистачає найменш нервовій людині.

Степан Іванович не виявляв ні поглядом, ні рухами нічого незвичайного і тільки часто підносив до рота великий палець правої руки й настирливо та вперто кусав собі ніготь. Звичка, як відомо, не зовсім добра, але, пам'ятаючи, що до неї за найскрутніших умов нервового напруження вдавався навіть сміливий Робесп'єр, Курочка більше вже не одривав руки від своїх зубів. Спочатку він просто кусав ніготь передніми зубами, по тому, мабуть, не задовольнившись, ставив його руба і вперто силував себе загнати його між кожні два зуби, пробуючи й шукаючи розщілин від передків аж до кутнів. Але ніготь тільки иноді пірнавав глибше, і, мабуть, відчувши біль, Степан Іванович рвучко одсмикував руку й швидко кліпав боєм заслізиними повіками. Та й не було тут нічого дивного, бо хто б навіть за найбільшого нервового напруження став робити собі навмисне боляче? Ніхто, зрозуміло. Це добре почував Степан

Іванович і зовсім не бажав бути тим дурнем, що тільки становлять винятки й цим потверджують загальний закон.

— Почнемо, — стиха промовив Володимир Кирилович і сів до свого крісла. Він зовсім непотрібно заглянув у дві шухлядки свого великого столу і, мабуть, нічого не помітивши там, спокійно взяв поданий Моторошною аркуш паперу. І як всі, мов по черзі, прокашлялися й стихли на своїх стільцях, Володимир Кирилович тихо вимовив:

— Повістка денна... — За цим він не поспішаючи перелічив питання, що їх мали розглянути на сьогоднішньому засіданні і, ніби навмисно намагаючись виокремити, підкреслено зазначив:

— Питання про бібліотеку...

Степан Іванович полохко підвівся на стільці, але, одразу помітивши, що всі звернули на це увагу, повернув свою рівновагу й грузко сів. В голові йому пронеслася неспокійна думка про сьогоднішні сні й грузко зупинилася на побоюванні, щоб Моторошна не перетягла на свій бік і директора технікуму, Володимира Кириловича. Думка ця досягла пристаркуватої, похилої постати Моторошної і, дійшовши, зупинилася на ній. Але ні Володимир Кирилович, який спокійно сидів посередині за столом, ні Моторошна, ні зам. директора не виявляли своїми словами й рухами нічого незвичайного.

Ні показної суворости, що буває часто за таких випадків, ні загрозливих поглядів, ні якихсь натяків — нічого не було в їхній поведінці, щоб могло показати їхні мислі й видати плани. Але Степан Іванович таки помітив. Він мав особливу здатність помічати навіть там, де інші нічого б і ніколи б не помітили. Курочка умів розгадати найдрібніший натяк, коли його навіть зовсім не було, і зрозуміти найменш помітні наміри. Він добре розумів, що розмова вчителя співів із представником студентства това-

ришем Калюжним неодмінно стосується його, що Володимир Кирилович хмурить брови й хапається за голову, думаючи про його справу. Курочка ясно побачив і почув, як Моторошна раптом розірвала шматок паперу й суворо глянула в його бік, як співчуваючи прокректала Мар'я Івановна й поклала руку на свої високі груди.

Степан Іванович з тривогою й прокляттям на своє безталання зафіксував, як товаришка Моторошна подала Калюжному аркуш паперу й олівець і як тепер, поглядаючи на Курочку, Калюжний надто з суворим виглядом писав резолюцію. І це ще раз свідчило, що всі вони напевне у змові проти нього й що Калюжний писав резолюцію неодмінно проти нього.

— Почнемо, — ще вимовив Володимир Кирилович і надав слово своєму замісникові. Той повагом розіклав якісь папери й ще поважніше почав свою безконечну доповідь про наслідки навчального року й учбові плани на наступне. Його, здається, мало хто слухав. бо в кутку з учителем співів голосно бубонів Калюжний, Мар'я Івановна часто нахилилася до Степана Івановича, сопла й крєктала, а сам Курочка ж, ясно, не міг бути слухачем.

Степан Іванович не чув, про що доповідав зам і, уважно силкуючись не пропустити найменших змін в їхніх настроях, пильнував за членами правління. Йому здавалося, що вони теж не слухали доповіді і, очікуючи на питання про бібліотеку, пильнували за його найдрібнішими рухами. Курочка добре розумів це й тримався гідно, як належить людині громадського гатунку.

— Хай собі думають що завгодно, — думалося Курочці. — Я тепер можу надіятися тільки на себе.

— На бога надійся, — ніби шепнуло щось ззаді. Степан Іванович сполохався, раптом згадав про ранок, непокоїно загузав на стільці й обернувся. Йому знову почувся ніжний, трохи болісний голос Глафірі

Полікарповни й ніби її кроки, що ледве долетіли сюди з коридору.

— Цього не може бути, — забувши про присутніх, вимовив категорично Курочка. — Хіба вона посміє? — здивовано запитав він себе.

Доповідач нарешті замовк, і Степан Іванович помітив, як всі присутні перевели свої здивовані погляди з дверей на нього. Курочка вагався ще з тим шепотом, напевне знав, що Глафіря Полікарповна не може сюди прийти, що коли б він навіть побачив її тут, то не повірив би. Тай й хто б міг повірити, що Глафіря Полікарповна, ця мало не сорокалітня жінщина, що все своє життя ходила тільки на базар та в неділю ще до церкви, могла відчинити двері до кабінету директора, особливо тоді, коли тут іде засідання. Цього не могло бути! Це добре знав Степан Іванович, і, як тільки стихли за дверима ті ніби її кроки, він швидко забув про Глафірю Полікарповну й напружено чекав, що буде далі.

Як зараз виявилось, доповідь було закінчено й починалося одно з тих беззмістовних обговорень, що має за свою мету, немов навмисне, свідомо організовану крадіжку часу. Степан Іванович не пам'ятав, хто говорив першим, про що саме говорив другий, з чим погоджувався й що заперечував третій з промовців. І, тільки як з кутка бовкнув голос товариша Калюжного, Курочка насторожився й повернувся до нього всім тілом.

Калюжний поважно звівся з місця й манірно поправив комір тої синьої косоворотки, що її в додаток до спідниць аж по кісточки показано носять деякі комуністки-інтелігентки, маючи, очевидно, за мету стати цим більш подібними й ближчими до робітників.

Калюжний говорив коротко (винятковий випадок для поганих промовців) і свою промову закінчив так:

— Мені здається, товариші, що практично, що ми можемо зробити для поліпшення побутових умов

студентства, — це збільшити в якийсь спосіб наші житлопомешкання. Як не дивно... Може, хтось здивується... Може, не вірно мене зрозуміють... — Він трохи запнувся, подумав і вже рішуче закінчив:

— Найбільше лихо у нас це те, що всі одружені живуть порізно. Візьміть з робфаківцями... Вчитися доводиться по сім років, а, так живучи, тільки нервуєшся. Це, знаєте, є загальна думка.

Володимир Кирилович легко посміхнувся й переклав дзвоник із правої руки до лівої.

— Менше абортів буде, — вимовила трохи цинічно Моторошна й байдуже нахилилася до свого протоколу.

— Чудачка ви, — відповів їй Калюжний. — Тут же не манахи живуть. Ви...

Володимир Кирилович незадоволено зібрав брови на суворе перенісся й легко, як протест, дзеленькнув у дзвіночок. Всі присутні підтримали його і навіть підтримав Степан Іванович.

Калюжний хотів ще щось висловити, але скорився загальному настроєві й стих.

Скориставшись з того, що всі мовчали, Курочка нахилився близько до Мар'ї Івановни й тихо прошепотів:

— На мене заявили вже в депеу...

Мар'я Івановна вся тріпнулася і, скинувши пухлу руку на свої високі груди, одкинулася назад.

— Та невже? Невже ж це правда? — запитувала вся її постать.

— Моторошна, — зовсім тихо додав Степан Іванович. — А Калюжний вже резолюцію проти мене написав. Тільки-що, — зідхнув Степан Іванович.

Мар'я Івановна співчутливо подивилася на Степана Івановича й знову випрямилася. Вона уважно, з помітним презирством змріяла неприязним поглядом Моторошну, по тому глянула на Калюжного й раптом нахилилася до Мирона Яковича.

— В депеу заявили на Степана Івановича... Моторошна... Калюжний...

Мирон Якович здивовано, полохко закліпав рудявими повіками й густіше засмикав свою борідку. Він перепитав ще про щось Мар'ю Івановну, і, як та непомітно для інших одвернулася від нього, Мирон Якович нахилився до завгоспа.

— В депеу заявили,— можна було зрозуміти з його тихого шепоту.

Завгосп технікуму, як людина практична й „матеріялістична“, насамперед одразу не повірив і ще перепитав. Мирон Якович, мабуть, підтвердив сказане, але, видно, не переконав його, бо він незрозуміло здвигнув плечима й довго запитливо дивився на директора.

Тимчасом вже закінчували обговорювати передостаннє питання, і Степан Іванович з дрожем помітив, як Володимир Кирилович узяв той аркуш паперу, щоб спокійно оголосити — „питання про бібліотеку“, як раптом щось ніби м'яко вдарило всіх по очах, і за цим одразу в кімнаті стало темно.

В коридорі щось дуже гуркнуло стільцем й боляче заойкало, але з присутніх ніхто не сполохався. Людина звекає й спокійно ставиться навіть до того, що вона неодмінно вмере, коли вона про це буде думати часто, чому ж мали полохатися харківці з того, що все півмільйонове місто раптом погасло, коли „турчанка“ виробляла це мало не що-дня?

— Дистаньте, будь ласка, свічок,— наказав зовсім спокійно Володимир Кирилович. — З дев'ятої години буде світло... Ці півгодини ми попрацюємо при свічках,— додав він.

Йому, звичайно, ніхто не заперечував, а Моторшна одразу вийшла до канцелярії й хутко повернулася з запаленою свічкою.

— Справи бібліотечні,— почув Степан Іванович. — Микола Гнатовичу, ви маєте слово,— звернувся Володимир Кирилович до свого замісника.

Микола Гнатович пересів із свого місця ближче до свічки і взяв до рук товстий ревізійний акт.

За ним підвівся із свого місця завгосп і сів поруч з Володимиром Кириловичем на місце, де сидів тільки що Микола Гнатович. Він пильно дивився директорові у вічі й, певне, хотів улучити найкращий момент, щоб повідомити його про щось дуже важливе.

— Що ж, тут справа ясна й коротка, — зовсім м'яко почав Микола Гнатович.

Степан Іванович трохи підвівся на руках і так завмер. Він ясно відчув у м'якій інтонації Миколи Гнатовича суворий, безжалісний собі вирок і тепер, не рухаючи жодним м'язом, не блимаючи повіками і стримуючи подих, слухав, що він буде говорити далі.

— За два роки пропало півтори тисячі книжок. Вартість їх за актом становить дві тисячі вісімсот сімдесят карбованців і п'ятнадцять копійок... — Всі мовчали й слухали особливо уважно. Микола Гнатович вимовив ще кілька цифр, назвав прізвища тих, хто підписав ревізійного акта, й за цим змовк.

На засіданні на кілька хвилин запанувала та тиша, що буває, очевидно, тільки в момент, коли кат поспішно розсовує петлю й надіває її на шию засудженому. Ні слова, ні звичайного шепоту, навіть найменшого руху не можна було помітити тої хвилини. Це був справді той момент, коли всі й все мовчало й про який колись досить вдало говорили: „поліцейський народився“. І коли б це мовчання продовжилося хоч на кілька хвилин більше, тоді б ніхто не міг поручитися, що Степан Іванович не збожеволіє з нього. Блідий, як місяць під сонцем, з неспокійними очима, ледве стримуючи себе, щоб не злетіти з крісла, він невинно озирався навколо й помітно густо тремтів.

— Далі, — звелів Володимир Кирилович, і його завжди тихий голос видався зараз громом.

— На підставі існуючих положень комісія вважала за необхідне дати десять відсотків на розсіпку, що становить за два роки триста книжок.

— Ого,— вимовив Калюжний.— Розсипочка нічого собі...

Степан Іванович перевів дух і полохко обернувся до товариша Калюжного.

— П'ятсот п'ятдесят книжок пропало за студентами... Тут теж, мабуть, не можна винити...

Калюжний рішуче підвівся, поправив манірно косоворотку й нагло перебив зама. Він з обуренням заявив свій протест проти такого огульного обліку й вимагав неодмінно суворішого розслідування.

Моторошна сиділа мовчки й уважно, боячись пропустити хоч одно слово, стежила за промовою Калюжного. І Степан Іванович не міг не помітити, як вона стверджувала її в тих місцях, де товариш Калюжний говорив про необхідне найсуворіше розслідування й кару. Вона покивувала головою і, немов глумляючись і радіючи, загрозово поглядала на Курочку.

— Так сто-сто двадцять, на нашу думку, було украдено з книгозбірні, бо не всі шафи замикаються як слід... Двісті п'ятдесят пропало за педагогами...

— Тисяча двісті,— полегшено вимовила Мар'я Івановна.

— Безобразіє! — перебила її товаришка Моторошна і, мов ошпарена, схопилася з місця.

Завгосп хутко нахилився до Володимира Кириловича і, не спускаючи очей з Моторошної, яка саме тепер збиралася почати щось доводити, прошепотів:

— Вона заявила про це в депеу...

Володимир Кирилович здивовано глянув на завгоспа й байдуже, очевидно, не надаючи ніякого значіння цій заяві, махнув рукою.

— Безобразіє, кажу! — прогрімала товаришка Моторошна вдруге.

— Хіба тут вирішуються такі питання? Хіба можливо на одинадцятому році революції пропускати й мовчати про такі злочини? Треба бути громадянами! Час вже взяти за що слід таких хазяїв, як товариш Курочка.

Степан Іванович з блідого враз зробився синім. Упершись поглядом в Моторошну, він, як і останні, мовчав і часто безпомічно кліпав своїми рідкими повіками. Але, як не говорила, як не доводила товаришка Моторошна, більшість, очевидно, була „за“ Степана Івановича й „проти“ неї.

— Я буду одвертою тут, — ніби погрожуючись комусь і збираючись виголосити щось надзвичайне, заявила Моторошна. — Нам тут нічого ховатися, — обернулася вона до Курочки й так вимовила це, що ледве не погасла свічка. — Ми з товаришем Калюжним зробили все. Ми... — Моторошна враз зупинилася, не докінчила думки й обернулася до дверей.

В цю хвилину з коридору враз відчинилися двері, і поріг переступила постать, озброєна пістолем.

— От — ще вимовила Моторошна, ніби вказуючи присутнім на озброєну людину, що з'явилася з напівтьми.

— Агент... — шепнула вражено Мар'я Івановна до вчителя німецької мови й ухопила себе за скроні.

Мирон Якович зімняв борідку цілою жменею й всю загорнув її до рота.

Курочка низько, мов під важким ударом, пригнувся на стільці й так завмер.

Володимир Кирилович оглядав озброєного здивовано, а завгосп з помітною повагою.

— Хто тут буде директор? — суворо запитала озброєна людина й повернулася до Володимира Кириловича, який сидів на місці голови засідання.

— Я, а що вам потрібно?

— Ваше прізвище Черепок?

— Да, а ви хіба до нас?

— Ви мені потрібні, — вимовила тим же суворим тоном людина й всю постаттю своєю вимагала якоїсь відповіді.

— Прошу, в чому справа? — запитав з помітним хвилюванням Володимир Кирилович.

— Ми повинні лишитися тільки вдвох, — заявила

озброєна людина. Володимир Кирилович підвівся і мовчки вийшов за озброєною людиною.

В кімнаті враз запанувала мертвяна тиша, очікування на щось тривожне й надзвичайне, і тільки очі всіх не одривалися від Степана Івановича. І в одних з них можна було помітити глибокий жаль і співчуття, а в інших — виразну незрозумілість чи задоволення.

Але гробова тиша панувала недовго. Вражені несподіваною появою озброєної людини, члени засідання недовго презиркувались мовчки. Кожний з них був уже докладно поінформований, що означав цей озброєний „нальот“, і добре розумів, до чого він врешті призведе. Ми не можемо стверджувати, що саме в цю хвилину кожний з членів ради почув на собі відповідальність за такі значні збитки по установі, але що кожний з них зараз бажав її зняти із себе й лишитися до неї непричетним — це було зовсім очевидним.

Змовкнувши на якусь мить, вони швидко опам'яталися й раптом, немов змовившись, розірвали гнітючу тишу, заговоривши всі разом. Кімната одчайоно галаснула кількома незрозумілими вигуками, віддалася голосним зідханням і в найкоротшу мить налилася вщерть загрозливою буботнявою, тривожним шепотом і короткими репліками докорів. Мирон Якович часто поглядав на прибиту до стільця постать Степана Івановича й корив учителя співів за його компаніювання із Моторошною. Вчитель співів гузував разом із своїм стільцем у кутку, запевняв Мирона Яковича про свою безсторонність у цій справі й боязко поглядав на товаришку Моторошну. Мар'я Івановна совалася на кріслі поміж Мироном Яковичем та вчителем співів, силувалася щось їм довести, часто та голосно зідхала й трагічно кидала руки на свої високі груди.

Калюжний хвилювався, він про щось уперто доводив худорлявому, в синіх окулярах завгоспові, часто обертаяся до мовчазного студента, що сидів із ним

поруч, і, б'ючи його долонею по коліні, голосно вигукував до завгоспа:

— Альоша! Понімаєш, Альоша? Ми тут ні до чого. Виною у всьому Курочка. Він же завкнигозбірні. Понімаєш? — доводив Калюжний.

Курочка був блідий, аж синій, і, не хлипаючи навіть повіками, мовчки дивився у двері, за якими сховався директор з озброєною людиною. Він чекав, що ось за кілька секунд до кімнати повернеться Володимир Кирилович і, ніяковіючи й перепрошаючи за свою обіцянку, тихо вимовить: „Степане Івановичу, вас просять іти зараз до депеу!..“

Завгосп уважно вислуховував Калюжного, положко зривався із місця, біг до дверей, зупинявся й знову біг до Калюжного.

Микола Гнатович, замдиректора у справі навчальній, мабуть, почував себе не зовсім добре. Він сидів сам осторонь від усіх, часто обертався на завзяті, що вже переходили міру пристойности, сперечання в кутку й неспокійним поглядом зупинявся на підсумковій ревізійного акту, що показував 2870 крб. 15 копійок. І лише одна товаришка Моторошна ще сиділа на своєму місці й водила нервово олівцем по протоколу засідання. Вона не виявила ні задоволення, ні жаху і тільки, видимо, нервувала з того, що їй так нагло перебили запальну промову. Але, коли в кутку, де зараз була вже більшість членів засідання, з'явся неймовірний галас, Моторошна підвела голову і, зустрівшись поглядом із Миколою Гнатовичем, вмить скочила зі свого місця. Вона глянула в куток, де з кожною миттю здійсмався все більший галас, і, вдаривши кулаком по столі, голосно почала:

— Я не скінчила!.. Микола Гнатович упіймав на собі її суворий погляд і легко підвівся на стільці.

— Я хотіла сказати, що справа тут не в товаришеві Курочці. Його ми прекрасно знаємо. Справа в тому, що не Курочка, а ви, Миколо Гнатовичу, відповідаєте за все. Ви, а не Курочка, керуєте навчальною

частиною технікуму. Ви маєте справи з педагогами. Ви повинні зрозуміти, що чотириста студентів загнали п'ятсот п'ятдесят книжок, а п'ятнадцять педагогів — двісті п'ятдесят книжок. Ви розумієте, що тут робиться? Бачите тепер, хто тут виною? Ви, чи Курочка? — запитала вона суворо.

Микола Гнатович неспокійно засовався на стільці, підвівся й тихо, ледве чутно, вимовив:

— Звичайно, я... я погоджуюсь, товаришко.

Степан Іванович зиркнув з-під лоба на Миколу Гнатовича, боязко перекинув очі на Моторошну і, звертаючись виключно до себе, тихенько прошепотів:

— Бач, як вона вміє туману напускати. Змовилися, а тепер ще й сміються...

— Це добре, — полегшено вимовила Моторошна. — Добре, що ви сами погоджуєтеся, — potwierдила вона і, зараз помітивши, що її ніхто, окрім Миколи Гнатовича та Степана Івановича не слухає, схвилювано кинулася в куток.

— Ви тут даремо галас здійсмаєте, — гукнула роздратовано Моторошна. — Хто вам повірить, що тільки Курочка виною? — налетіла Моторошна на вчителя співів.

— А хто ж? — визвірився на неї Калюжний, широко ображений з того, що Моторошна починала руйнувати важко здобуті ним позиції.

— Хто? — перепитала Моторошна. — Ваші студенти. Ви! Ці люди, що не вміють берегти й цінити книжки.

— Я ж про це й казав — вихватився Калюжний.

— Казав! — перебила його Моторошна. — Ви все на Степана Івановича звалили. Він, мовляв, він у всьому виною... Ви і ваші товариші, Микола Гнатович та його п'ятнадцять педагогів — ось хто виною. От кого слід тягти до відповідальності! Вони шкідники, а не Степан Іванович! — захвилювалася Моторошна й на цьому змовкла.

Мар'я Івановна незрозуміло презиралася із Мироном Яковичем. Калюжний із вчителем співів шепотіли й про щось поспішно умовлялися, завгосп часто поправляв сині окуляри й нервово ходив із кутка в кут.

Степан Іванович, похилившись, нерухомо сидів на стільці й загадково дивився на Моторошну. Микола Гнатович не сходив із свого місця і, не здіймаючи погляду від підсумку ревізійного акту, відчував, як нестерпно боляче муляв він йому очі.

Але ось двері знову розчинилися, з них хутко вийшов Володимир Кирилович і, дійшовши свого крісла, поважно сів. Постать його не виявляла ні тривоги, ні розачарування. Лише загадкова, швидше — іронічна, усмішка блукала на його виразних губах.

Раптом блиснула яскрава, електрика, й чорні тіні враз, як і з'явилися, зникли з кутків.

— Мене оштрафували на п'ятдесят копійок...

Всі присутні зробили ледве помітний, мовчазний рух наперед і ніби заклаkli в подиві.

— Я не зареєстрував радіоапарата, — усміхнувшись, пояснив Володимир Кирилович.

*Я піду у мариві
споминів і мрій,
там, де простяг-*

*У МАРИВ
В. СОСЮРА*

*нулися довгі тіні вії,
де мені в минулому синій зір сія...
Золота голівка, іскорка моя!..*

*Там, де труби жерлами простяглись до зор
і хрестами журними молиться собор,
де Бахмутка - річка під мостом шумить,
на знайомій вулиці тихий дім стоїть.*

*Підійду до ранку, повний давніх дум,
і замовкне явора переливний шум...*

Де на ліжку білому мила спить давно,
підійду і місяцем гляну у вікно...

Скільки днів і років марив я про це,
що біліє смутно, дороге лице...
Спить моя кохана, їй мене не чуть,
лиш сорочку вишиту підіймає грудь...

Ось поворухнулася... Підвелась... Дивись!..
І до мене руки тягне, як колись...
Розтулила губи, зве мене вона...
Ні, це тільки вітер плаче край вікна...

Спить моя кохана, їй мене не чуть.
Повертає місяць на ранкову путь.
Заховав я глибше і печаль, і гнів,
і за мною явір знову зашумів...

Так шумить у жилах вічний болю яд...
По знайомій вулиці я їду назад.
Перед мене місяць, як слюза, сія...
Золота голівка, іскорка моя!..

Підтверджуємо наш
лист від 1 грудня
1928 року, і так само
свідчимо одержання
Вашого листа від

ЦИРКУЛЯР № 2

ДО ВСІХ КЛІЄНТІВ АКЦІЙНОГО
ТОВАРИСТВА „ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЯРМАРОК“

3 грудня ц. р., у відповідь на які ми не можемо
не висловити Вам нашого цілковитого здиву-
вання з приводу Вашої відмови сплатити мізерну
річну передплату в сумі 10 крб, про які йде річ.

Маючи з Вами як-найтісніші десятилітні сто-
сунки, ми не можемо не зауважити, що для нас
у найвищій мірі неприємні всі ці непорозуміння.
Доводячи все це до Вашого відому і звіль-
няючи себе від усякої відповідальности за
збитки, що Ви їх можете одержати, не пер-
едплативши Альманаху Акційного Товариства

1929

СІЧЕНЬ

1929

СЕРЕДА

1893 р. НАРОДИВСЯ
ВАС. ЕЛЛАН (БЛАКИТНИЙ)

М. Крому поручаю
получить следующие
мне продукты
из прод. лавки Всаус-
даге и получить за них
вперед
Блакину
12/1 941

Salut et hommage fraternel aux enfants ukrainiens
aux lesquels j'ai unis de rares et heures inoubliables

Kharkov 5 oct 1927.

Henri Barbus

Будинку товарищів
на вул. Блакитного
на добру згадку
5/10. 6. Гукієвск
Харків

Кривий ої
"Красинський"

6. Гукієвск

Ем. Майдан. 5/11 Мст. Харків

Je suis heureux d'avoir reçu des lettres inoubliables
en Ukraine, à Kharkov et je souhaite au monde le faire
au point de vue la fraternité des hommes, et etc.
des publications de l'Ukraine parait tout atp.

Kharkov, 6/14-27

У нашій праці на будівництво
української культури ми маємо
руководити борго-історично українським
українським адміністративним.

М. В. Барбус

із "Великої книги" літ-
буду ім. Блакитного

14/10 28.
г. Харків.

„Літературний Ярмарок“, ми, проте, з цілковитою одвертістю зазначаємо: шановним товаришам клієнтам Акційного Товариства „Літературний Ярмарок“ абсолютно нема чого турбуватися за якість наших, в різні часи нагороджених найвищими преміями, виробів, вони бо не потребують ніякої реклами.

Користуючись з цієї нагоди, ми ще раз мусимо нагадати, що до обслуговування нашого підприємства притягнуті найкращі фахівці не тільки республіканської, але й загальносоюзної та загальноєвропейської мірки. Ми б не хотіли одбирати у Вас такий дорогий, у вік кіно і радіо, час, тоб-то одгортати Вашу увагу довгим реєстром наших співробітників, але, щоб уже остаточно зліквідувати це непорозуміння, ще раз нагадуємо, що в Альманасі Акційного Товариства „Літературний Ярмарок“ беруть участь такі першокласні майстри своєї справи:

Золотий Півник в синій свитці на опашки; Микола Гофман; Теодор Амедей Бажан, Уот Полішук; Г. Квітка-Основ'яненко; Чортик Зануда; Лев Панч; Майк Сервантес; Валеріян Підмогильний; Г. Мопасан, Петро Толстой; І. Брасюк; Антін Гайне; О. Пушкін; Адам Шевченко; Ів. Микитенко; Гайнріх Дикий; Лорд Байрон; Гордій Коцюба; Г. Вудсворт; Оселедець Вблщ; Панас Мирний; Микола Пльнячок; Циган Збатіжком; О. Копиленко; Василь Вражливий; Ф. Достоевський; Павло Іванов; Кнут Гамсун; Сергій Генрі; О. Пилипенко; Тарас Міцкевич; Іван Нечуй-Левицький; Аркадій Коцюбинський; Михайло Любченко; М. Майський; Іван Тобілевич; Генріх Куліш; Микола Ібсен; І. Ю. Кулик; М. Кропівницький; Ю. Шовкопляс; Н. Щербина; Г. Мейринк Дніпровський; Павло Сковорода; Григорій Тичина; Іван Мірбо; Октав Сенченко; Гітала Українка; Мігуель Йогансен; М. Доленго; Іван Котляревський; П. Куліш; Леся Забіла; Борис Хвильовий; Автоном Худоба; Марко

Вовчок; Жорж Занд; Іван Савич Тургенев; Б'єрнстєрне Б'єрнсон; Г. Епik, Валеріян Уйтмен; Ю. Шпол; Юрій Кіплінг; О. Досвітний; Зелена Кобила; Рідіард Яновський; Г. Кониський; Віліям Шекспір; Мольєр; М. Старицький; Рабіндранат Тагор; Гулак Артемовський і т. д.

Р. С. Книжка Вас. Василенка про „Сонячну машину“ В Винниченка починається так:

З цілковитою пошаною

ПОЕТОВІ ВАС. ЕЛЛАНОВІ

Ніж оце сидіти та згадувати, краще б я прийшов до редакції й стиснув руку Василю Блакитному.

ХАЙ ЯСНІЄ ІМ'Я ЙОГО!
ОСТАП ВИШНЯ

ОСТАП ВИШНЯ

А тоді ми сіли б удвох і побалакали.

— От ви, товаришу Блакитний, умерли, а ми вас узяли та й поховали, а воно, як на мою думку, так коли б навіть ми вирили вдсятеро для вас глибшу могилу і завезли вас не на аеродром, а аж туди, за Померки, все одно не заховали б вас, бо „Удари молота і серця“ і досі б'ють, як били й до того часу, коли ви танули на вогні революційному, а якась чортяча бактерія серце ваше зруйнувала.

А він би мені сказав:

— От, язви його душу! Чого я потрапив у могилу, я й сам не знаю!.. У всякому разі, це скандал!

І потім ми б з ним кавуна, великого такого кавуна б, з'їли, а потім горіхів та винограду, і тоді б на столі у Василя Блакитного лежали б цілі купи горіхових шкаралущів, недоїдки з кавуна, мішечки з - під винограду, цукор з тютюном або тютюн з цукром (Блакитний іноді смоктав люльку!), а тов. Таран зайшов би до кабінету й казав:

— Редактор називається! Ну коли в тебе тут порядок буде?

Василь Блакитний посміхався б і ввесь час колунав би шпилькою чи голкою стола редакторського — спадщину „дійствительного статского советника“ Юзефовича.

І було б на тому столі ще більше проколупаних рівчачків, ямок, якихось гієрогліфів.

І коли б уже йому сильно набридло слухати про непорядки на його столі, тоді б він почав прибирати, викидати, жмакати зайві папери, шпурляти їх до кошика, а на шухлядках у шаховці понаклеював би написи:

„Для розгляду“.

„До виконання“.

„Справи Гарту“.

І т. д.

Це для того, щоб через два дні у „справах Гарту“ лежали панчохи, а в шухляді, де рукописи „До розгляду“, — мішечок з недоїденим рахат-лукумом.

Ох, і не любив же Василь Блакитний нічого прилизаного!

А інтересно, між иншим. Коли, було, дивишся на той його розгардіяш — думаєш: та ніхто в світі ніякого толку не добере на отому столі, де ніби буря оце зараз прошуміла...

А було так: напишеш що-небудь, даєш Блакитному, він подивиться і скаже:

— Хай буде в мене!

Потім за рік чи й більше знадобиться тобі твій рукопис, питаєш його.

— Подивлюсь, — каже.

І принесе.

Я не знаю, чи впорядковано вже архів Блакитного, — там, на мій погляд, напевно, є чимало цікавого, бо любив він збирати все, що мало будь-який інтерес, чи громадський, чи літературний.

І все це робилося під машкарою такої ніби байдужості.

Я не вмію згадувати взагалі, а про Блакитного мені згадувати, крім того невміння, ще й боляче.

На життєвий путі кожного смертельника зустрічаються люди, що ніякі стонадцять смертей не зітруть їх з твоєї пам'яті, не вирвуть з твого серця.

В моєму житті був Василь Блакитний.

Він стоїть у моїй свідомості, як дороговказ на грані двох різних для мене світів.

Поділив Василь Блакитний моє життя на дві половини:

„До Блакитного“

І

„Після Блакитного“.

Що я можу про його згадати?

Те, що я з ним грав у доміно?

Те, що ми з ним мало не що-дня сміялись у його кабінеті, навіть тоді, коли він був уже хорий, а я ще був здоровий?

Те, що...

Те, що...

Ні, ви краще в день його фізичної смерті почитайте його „Удари“ і „Пронозину“ „Гірчицю“, а я в цей день піду на харківський аеродром та схилю голову перед його могилою.

Ось вона лежить переді мною — величезна і важка книга, що вже має свою історію, що викликає здивування у наших гостей і цікавість у нашої письменницької братії...

ПРО „ВЕЛИКУ КНИГУ“
ЛІТЕРАТУРНОГО БУДИНКУ
ІМ. БЛАКИТНОГО

М. ЛЕБІДЬ

В цьому пудовому „Діаріушові“ фіксуються значні події нашого життя літбудинківського, — тут рукою власною розписалися почесні гості...

І, коли перегортаєш сторінки „Великої Книги“, пригадуються події й люди, що протягом кількох років проходили через життя нашого клубу...

Пригадуєш витончену мову коректного Барбюса, розхристаного Панаїта Істраті, скромного японця — письменника Акіту, письменників братньої Білоруси, схвилюваного Горького, милого Бориса Чухновського...

Там же, в тій книзі, скупі й скромно підписали свої прізвища делегати Профінтерну, американські студенти-екскурсанти, учні-німці...

Перша сторінка... Henri Barbusse 5 oct. 1927.

І ввижається аеродром...

Заклопотаний Антін Дикий шукає в небі літака, що має привезти Барбюса, і лається... Дальше, в степу, самотньо суне Павло Григорович Тичина, протирає пенсне і теж зиркає на небо...

І раптом — „Летить!..“ І нарешті зустріли...

А ввечері в будинку повно народу... Барбюса вітають десятки людей. І тоді, коли його вітають, на півгодини гасне, не до речі, електрика (бісова турчанка!) і, слово чести, в той саме момент, коли один із промовців говорив про електрифікацію... Потім — концерт. Барбюс слухає й плескає, хоч йому щось не по собі. Нарешті виясняється, що він — голодний! З другої години нічого не їв... Куди вже тут до музики!.. В нашому льоху Барбюса, звичайно, вітали тепло — і, треба припускати, нагодували та почащували добре... Він в свою чергу вітав молодість

і бадьорість нашої літератури. Він, цей стомлений і все-таки запальний француз, він, ця прекрасна людина й не менш прекрасний письменник...

Панаїто Істраті. Це ж Панаїто Істраті в товаристві Остапа Вишні вивчив при столі всі необхідні українські фрази і не хотів ніяк їхати з будинку, враз обжившись в ньому. Його ми бачили, до речі, й на Тарасовій Могилі разом з веселим його другом — греком Казнацакі, і тому не могли не згадати цієї зустрічі за товариською бесідою.

Маленький сидий Акіта! Япанець, що серед 30 чоловік представників закордонної інтелігенції якось виділявся. Він добре знав, що є Українська Радеспубліка і що український народ має велику літературу, має Гоголя й Шевченка, „которіх ми знайім і лубім“...

Сивий-сивий Гліер, автор „Червоного маку“, залишив автограф „Яблучка“ з того ж таки „Маку“... Тут, у нас, він багато говорив про те, що він з насолодою напише музику до опери „Маруся Богуславка“ (її замовив Глієрові Наркомос УСРР). Глієр говорив, що він давно б уже цю оперу написав, коли б не Михайль Семенко й Лесь Степанович Курбас, котрі і досі не дали йому обіцяні сценарій та лібрето. (Про це теж казав сивий-сивий Глієр!).

Білоруси! Колас, Купала, Цішка Гартни, Чарот, Заредкі... Чи не наймиліші спогади, чи не наймиліші згадки? Пригадую їхне захоплення молодого нашою життєвою енергією, їхне порівняння нашого життя з білоруським, заздрість: „а у нас нету еще опери!..“ і т. д. Милі гості! — Та тільки замучили їх тут украй: і на мітинги, і в театри, і в кіно, і під спеку і під сліпучі промені „юпітерів“ на кінозйомках, і до Будинку Промисловости, і по редакціях... і лише в обід та за вечерею наша літературна братія мала час на інтимні балачки з білоруськими друзями...

„Не знав я, какая-такая Україна до севодня, — казав Колас. — А тепер увідел. Ох, живет она, как би вот так жить і Белорусі нашей“.

Правда, саме так говорили і наші письменники білоруським, коли були у Менську, але ж воно тільки так і буває: там завжди краще, де нас нема.

Поїхали білоруси — і у Великий Книзі лишили автографи. „В нашій праці будівництва молоді білоруської культури ми маємо провідну зірку — історію великого українського відродження“ — це пише Михайль Зарецькі. А Чарот Міхась, білоруський Блакитний (він справді дуже нагадує товариша Василя), розповідає, як він їздив до товариша Блакитного і як він не зміг його побачити... „Ен памер, я яго не пабачу, як не пабачили яго шмат письменників України, якія яго дуже любілі, якіх ен виховував своєю железнай, але у той час і поетичнай воляй. Ніхай же буде легкая яму землячка...“

М. Горький. Алексей Максимович. Це ж він сам приїздив до нас миритись з українською літературою (в справі перекладу повісти „Мать“ на „украинское наречие“), це ж тут цей маститий і славетний письменник зустрівся з письменниками України і визнав, що він „погорячился и в другой раз буду знать, что сердиться надо осторожнее...“ З Горьким помирились, обрали його за почесного члена дому нашого. Залишив і він розмашистий підпис та обіцянку написати листа українським письменникам про „недоразумение с тов. Слисаренком“ (про ту ж так „Мать“ й теж таки „наречие“). Далі йдуть розгони: рядки автографу нового президента Української Академії Наук Д. Заболотного — поруч з акуратними літерами автографу д-ра Шмідта-Отт, пруського вченого і колишнього міністра освіти... Тут же „руку приложила“ й фрау Мета Шмідт-Отт...

І, нарешті, останній автограф, що ми його хочемо згадати: „Привіт од Красінців“ Б. Чухновський. А. Шелагін. Ем. Міндлін“...

Це одвідали нас і „Красінці“. Лише милий Шелагін „оказался одним кацапом“... Емануїл Міндлін — із нашого ж таки м. Запоріжжя, а Борис

Чухновський — із Чернігова. Отже радий Недоторканий з „Уміркованого та щирого“! Бо маємо ми ще й картку фотографічну з написами „Будинку літератури ім. Блакитного на добру згадку Б Чухновського, 5/X 1928. Харків“, а од нас він („згідно власного бажання“, як кажуть українізатори!) має „Сонячну Машину“ Винниченка і... „Українсько-російський словник“ А. Ніковського...

Цим ми й закінчуємо огляд нашої книги. Сюди ще багато не увійшло записів, багато тут не згадано людей. Пригадується товариш з конгресу Профінтерну, який, до речі, запитав, чому це у нас немає портрета їхнього поета Бьорнса. Пригадується сивий Артур Голіер. Пригадується... Але час кінчити. І я кінчаю.

Ось вона лежить переді мною — величезна і важка книга, що має вже свою історію, що викликає здивовання у наших гостей і цікавість у нашої письменницької братії... Це книга Василя Блакитного.

Розділ четвертий. Мені здається, що я досить повно змалював ту родинну атмосферу, що панувала у сім'ї діда Діброви і яка, непевне, залишила деякі сліди і в моїй психіці. Тут я хочу зупинитися на тих впливах, що на мене мала родина мови матеоні.

ЗАПИСКИ ЮРІЯ ДІБРОВИ

Хроніка одного життя

П. ЛІСОВИЙ

Див. 131 книгу „Літ. Ярмарку“

Дід Гнат і дід Кирик були, до певної міри, антиподами. Дід Гнат був суворою і черствою людиною; навпаки, дід Кирик був веселою вдачею, з нахилом до філософії. Це видно хоч би з того, як вони обидва ставились до мене. Діда Гната я завжди боявся і ніколи не любив з ним розмовляти. Мені завжди здавалося, що він хоче мене на чомусь спіймати і показати свою вищість. Коли я жив у нього, то часто вечером він підсідав до мене і починав перевіряти, чому нас вчать у школі; я з неохотою йому розповідав.

Він слухав ніби уважно, а потім раптом запитував: — Ну, гаразд! А скажи, коли бог був з хвостом? — і прижмурював хитро свої очі.

Я довго думав, але відповісти не міг.

— Не знаю! — казав я.

— А ти подумай,— казав дід і терпляче чекав відповіді. Не дждавшись, він сказав:

— Тоді, коли був у виді голубиному... Зрозумів?

І зараз же звідкілясь брав друге, таке ж саме хитре, запитання:

— А коли бог на одній нозі стояв, знаєш?... Не знаєш... А хто родився і не вмирав?... А хто з богом оорояся?... І чого тільки вас у тій школі вчать! — кінчав він незадоволено.

І таких і подібних запитань у нього була безліч, і я їх боявся, як чуми.

Діда Кирика ніхто мені подібними запитаннями не надокучав, і я почував там себе зовсім вільним. Благі можна було скільки завгодно, роби, що сам знаєш, і ніхто не гримав, не зупиняв, не кричав, як то було у дідькові. Ось чому я любив приходити сюди і просиджувати цілі дні.

Був тоді ще живий мій прадід, Василь Лебідь, що за кріпацтва служив за каштеляна у пана Кочета. Це був високий дідуган з великою сивою бородою. Дивлячись на нас, малих дітей, він казав:

— Ці вже як повиростають, то тільки те й робитимуть, що чай питимуть...

Помер він дев'яносто чотирьох років, при чому зберіг усі зуби. А помер від того, що йому від Кочетових на самі великопісні заговіни принесли цілу коробку ікри, що її він і поїв з цукром, а до цього додав ще дві миски холодно. Шаунок не витримав — і дід заслаб та так вже й не вставав.

Після скасування кріпацтва дід Василь ебідь приписався до Воронівської громади, де отримав наділ землі, а садибу собі купив. У нього був тільки один син — мій дід Кирик.

Дід Кирик був з високим ясним чолом; хліборобством займався мало, а жив більше з шевства. На ньому позначилося правило, що кожний швець неодмінно мусить здорово пиги; справді, дід Кирик добре випивав. Хоч він належав до іншої соціальної верстви, ніж дід Гнат, іброва, бо цей же походив з козацького роду й належав до статечних господарів, все ж таки вони приятелювали ще й до того, як стали сватами. Не раз їх бачили вкупі в шинку Марти Губатої. А скільки дід Кирик був письменним, то, будучи під чаркою, неодмінно пускався у філософію. Перебираючи свою велику бороду, він казав:

— Слухайте, я зараз буду говорити, як пророк...

Він був великим скептиком і епікурейцем по натурі і хоч ходив до церкви, але навряд чи вірив щиро в бога. Він добре знав біблію і церковне письмо. І коли жінка починала поприкати його за горілку, то він спокійно, посмхуючись, казав їй:

— Стій ти, Руфь, Воозова дочко, що скажу я, господін твій. Старий Ной пив?... Пив... Цар Давид пив?... Пив... Святі пили? — Пиля... Попали вони до раю? — Попали... Ну, так чого ж ти турбуєшся?..

І такий він був у всьому. Від життя намагався взяти все, що тільки можна було взяти в його стані. Замолоду багато гуляв і любив молодичь. Чудесно співав. Він був душею всякої компанії. Любимими його словами було:

— Давайте жити на цім світі, бо що буде на тому — ми не знаємо!

Я любив діда Кирика і його робітню. Бо при ньому якось легше дихалось. Ще коли я був зовсім малим, мати часто приводила мене сюди і залишала на цілий день. Мені нарізали „зайчиків“ із шкуратків, давали бавитись молотками. Я годинами сидів десь у куточку і слухав нечисленних пісень, що їх знав дід.

Іноді він клав мені на голову свою важку руку і питав:

— Ну, святити Юрій, скоро будемо перешивати?

Дідова робітня була своєрідним клубом, де зимових вечорів завжди збиралось кілька сусідів погомоніти. Стукотіли молотки, від каганців на стінах скакали незграбні тіні, пахло смолою, а розмова точилась далеко за північ.

І чого тільки тут не розповідалось — і про козаків, і про старі чайи, і про панів, і про злодіїв, і про робітників, і про всякі пригоди, вроді і того, як чорт діда раз трохи не втопив. Списую це оповідання так, як воно залишилось у моїй пам'яті.

— Вийшов я з шинку, — розповідав дід, — де ми роздушили не одну квартиру... А ніч така темна — хоч в око стрель! Куди це підходить до мене якийсь чоловік і каже: „Здоров був, Кирику!“ Дивлюся, — і пху на твою погибель, — стоїть переді мною не хто инший, як Хома Горобець з Миронівки, перший мій кум і приятель. „Чого це ти тут?“ — питаю. — „Та приїхав, — каже, — по ділу. Ходім, куме, до Губатої вип'ємо чарку!“ — „Та я тільки — що від неї!“ — „Ну й що ж! Ходім ще вип'ємо!“ — „Ходім“ — кажу. І пішли... Було до тієї Губатої, може, кроків в двіста, бо саме ми зустрілись біля хати Левчихи. Ідемо ми, а шинку все не видно... „Що, — думаю собі, — за причина? Невже я такий п'яний, що й розізнати вже нічого не можу?“ — Чую далі, а під ногами вже не земля, а ніби бур'ян. Й й кажу: „Хомо, куди ми йдемо?“ — А він регоче: „То ти, — каже, — куме, так добре хильнув, що вже й дороги не пізнаєш!“ — „Еге ж, — кажу, — не бачу.“ А сам собі метикую, що Хома щось дуже балакучий. І видно мені, що ми не на вулиці, а на якомусь пустирі, а спитати соромлюсь. Пройшли ми ще, може, з хвилин п'ять, і чую я, що під ногами у мене вода хлюпотить — „Еге-ге!“ — подумав я, — видно, справа тут без нещасливого не обійшлась“. — І давай хреститись та читати „да воскреснет бог і расточаться врази його“. Не встиг я проказати й перших слів, як Хома несподівано зник, а я побачив, що стою по коліна в воді недалеко від „Ями“. Пройди я ще кілька кроків — і якраз би потрапив до Лакортетика. Там би мені й кінець був.

Всі присутні кивають головами і згоджуються, бо вірять, що нечиста сила є і водити чоловіка, може, і всякі капості йому може вчиняти. Бабуся додає:

— Прийшов опівночі мокрий по пояс, а сам білий як крейда, і тверезий. — Де це ти, — кажу, — був? — „Мовчи, Секлето, мовчи... Мене чорт зараз водив, мало до Макортетика не запровадив!..“

Одного дня, коли я прийшов до діда Кирика, він, як звичайно, поклавши мені на голову свою руку, і запитав:

— Ну, як живемо, Юрко? Вчишся? Книжки читаєш?

— Читаю.

— От і добре. Ти от що: піди до комори, там стоїть стара скриня, в ній книжки є. Хороші книжки! Візьми собі і нам щонебудь почитаєш.

Мене вдруге не треба було прохати. Я пішов до комори і в скрині натрапив на цілий книжний скарб між якими було багато українських видань; очевидно, все це попало сюди від Кочетових, коли в них ще дід Василь служив. Були там Квітчині „Сердешна Оксана“, „Маруся“, „Салдацький патрет“ та інші, „Кобзар“ Шевченка, „Енеїда“ Котляревського і кілька чисел „Снови“. Я все те приніс до хати.

— Ану покажи, що там найшов? — спитав дід Кирик.

Я став уголос читати назви.

— „Сердешна Оксана?“ Гарна книжка! Колись читав!.. — сказав дід.

І мене тут же посадовили читати „Сердешну Оксану“. Всі слухали, хоч і не переставали працювати. Коли я скінчив, то бабуся плакала, а дід Кирик поцілував мене в чоло і сказав:

— Молодець, гарно читавш!..

І подарував мені двадцять копійок, додавши:

— На та купи собі ще книжок. І кажу тобі як пророк: вчитимешся — чоловіком будеш. Грамота — то велика річ!..

На жаль, пророцтво дідове не сповнилось, і вчитись мені не довелося.

Я вже згадував про те, що наука давалась мені дуже легко і що мої здібності викликали подив, — хоч я це пишу зовсім не для того, щоб цим пишатись. Крім того, у мене була якась пристрасть до книжок. Що не потрапляло до моїх рук, будь то життє святого, будь то історія якогось генерала чи просто якась читанка, я неодмінно ту книжку прочитував. При школі була невеличка книгозбірня релігійно-патріотичного змісту, очевидно, призначена для населення, але я ніколи не бачив, щоб хтось із селян приходив по книжки. Я став звідтам брати книжки, не розбираючися з тим, які вони по змісту. Юлія Василівна це скоро помітила і, покликавши мене до себе, запитала:

— Ти береш із шахови книжки читати?..

— Беру.

— Надалі ти без мого дозволу не будеш брати. Я сама тобі буду вибирати, що читати. Добре?..

З того часу моє читання набрало більш систематичного характеру. Вона все частіше закликала мене до себе, особливо коли я був у третій групі. Поводилась вона зі мною як з дорослим; в її голосі було щось тепле, материнське, і говорила вона серйозно, ніби перед нею сидів не десятилітній хлопчик, а аудиторія з дорослих людей.

На столі, накритому білою ніжною скатертиною, тихо шумів маленький самоварчик; у вікно заглядала зоряна ніч; зі стін дивились портрети Пушкіна, Гоголя, Белінського, Добролюбова і якоїсь дівчини з тонким обличчям; пізніше я взнав, що то була Софія Перовська. На двох полицках, тісно стулившись, стояли книжки; вони ж були і на вікні, і на підлозі, і лежали високою купкою на столі.

— Вчитись тобі треба!.. — так вона завжди кінчала свою розмову зі мною. — Тільки через знання можна допомагати людям. А людей треба любити!..

І вона розповідала мені про великих людей, що не шкодували ні своїх сил, ні навіть свого життя, аби тільки прислужитись чимось людям. Передо мною вставала ціла галерея вчених, дослідників, мандрівників, винахідників, що своїм могутнім розумом рухали культуру й знання вперед. Моя дитяча уява малювала славні діла, і в душі я клявся, що коли виросту, то буду робити лише так, як вони, ці герої. Я давав „Ган.балову обіцянку“ не-навидити зло і боротися за добро, я давав слово захищати бідних проти багатих, добрих проти злих. Я дав слово служити правді і боротись проти кривди.

Коли я йшов, то Юлія Василівна завжди давала мені якусь книжку. Так я познайомився з творами Гоголя, Пушкіна, Тургенєва то-що, все, розуміється, з руської літератури. Але у мене була така жадаба до читання, що скоро ні її книжок, ні книжок з „патріотично-релігійної“ книгозбірні, звідки, не дивлячись на дане вчительське слово, я все-таки книжками користувався, не хватило. Ось чому для мене справжнім святом було відкриття земської книгозбірні. Там я, крім творів руських класиків, міг дістати переклади Діккенса, Вальтер-Скотта, Віктора Гюґо. Я, розуміється, став найпильнішим читачем.

Чи була велика користь від того — не знаю. Одно лише тут мушу зазначити, а саме — з книжок я познавав світ, досі мені незнаний. Книжки допомагали мені перенести в далекий край: пригоди й переживання героїв розчулювали моє серце; їхні страждання викликали в мені біль і співчуття. І як колись не ївна і незграбна казка про Бову Королевича будила мою фантазію, так і тепер твори світових письменників давали мені можливість переживати силу подій і будили мої кращі чуття. Це було дивне життя, де головну роль відігравали герої, створені геніями

світових письменників; цей світ і ці герої були для мене реальними.

Тимчасом кінчалось моє навчання в школі. За зиму приїздив два рази інспектор, і Юлія Василівна кожного разу звертала його увагу на мене.

— Дуже здатний хлопчик! — казала всна. — Шкода, коли не буде вчитись далі!

Інспектор щось записав у свою записну книжечку. Юлія Василівна казала мені потім:

— Може, вдасться зробити так, що тебе земство візьме вчити на свій кошт.

Н дійшли іспити. Крім нашого вчителя, Юхима Денисовича, вчительки та попа, були інспектор та член земської управи, якийсь сивенький панок в золотих окулярах. Коли мене викликали до столу, то Юлія Василівна вся зашарілась; вона, здається, хвилювалась більше, ніж я сам. Я бачив, як вона нахилилась до старого панка і промовила:

— Це той самий хлопчик, про якого я вам говорила...

— Ага, Діброва! Гаразд! Починайте, будь ласка!..

Мене почали питати. Все йшло гаразд. Коли піп наказав мені розповісти про „всемирний потоп“ і про „нагорну проповідь“, то й з цим я упорався як-найкраще. Мене навіть запитали, що таке „таїнство“, і на це я відповів. Потім за мене узявся інспектор і дав мені якесь мудре завдання з арифметики; в дві хвилини я його розв'язав.

— Я ж вам казала, що це виключний хлопчик! — не стерпіла сказати Юлія Василівна.

Інспектор, ніби не довіряючи своїм очам, дав мені друге завдання, але й з ним я так само скоро упорався, Інспектор знизав плечима:

— Да, у хлопця, дійсно, є здібності...

І, нахилившись до панка, він запитав:

— Чи не бажаєте ви що-небудь спитати?..

Панок звів на мене свої трохи сонні банькуваті очі і промимрив нехотя:

— Так-так, я спитаю... Підійди сюди, хлопчику. — Я підступив до нього ближче. — Ну от, як його... Ну, наприклад, скажи, як звуть государя-імператора?

Я відповів.

— Добре, молодець. А государині-імператориці ім'я знаєш?

— Знаю...

— Ану скажи.

Я сказав.

— Гу, а ім'я наслідника-цесаревича теж знаєш?

Цьому панку ві, очевидно, була насолода слухати імена царської фамилії. Я задовольнив його цікавість і сказав, як звуть і цесаревича.

— Добре, зовсім добре! — сказав він. — А молитви ти знавш?
— Зн'ю.
— І молишся що - дня?
— Молюсь.
— Ану прочитай мені яку - небудь молитву. Ну, наприклад, „символ вери“ знавш?
Я прочитав йому „вірую“.
— Добре, хлопчику, добре! Ти молись богу частіше, і бог допоможе тобі. І до церкви ходи. Тоді й жити тобі буде гарно!..
Іспит скінчився. За столом запанувала на мить тиша. Потім інспектор запитав мене, що зі мною гадають робити мої батьки.
— Тато казали, що відладуть до діда вчитись шевцювати.
Всі посміхнулись, а панок, видимо, не зрозумів моєї відповіді, запитав:

— Що? Що?

Йому роз'яснили, що з мене хочут зробити „сапожника“.

Пан закивав головою:

— Так, так, це правильно. Селяни — народ практичний, і вони одразу своїх дітей починають привчати до праці.

Мене, нарешті, відпустили. Коли все було закінчено і ми прощалися з учителями і дякували за науку, то Юлія Василівна обняла мене і схвильовано сказала:

— Ну, прощай, Юрко! Я все - таки настояла, щоб про тебе зняли клопотання перед земською управою і дали стипендію. Тобі треба вчитись. Так і батькам перекажи. Я сама на днях зайду до них і поговорю про це.

І вона поцілувала мене в чоло, а я, розчулений цією ласкою, схопив її руку і став покривати поцілунками, а з очей мені закапали гарячі сльози.

— Ну що ти, що ти? — казала вона. — Заспокойся, — все буде добре, Я постараюсь!..

Коли я вдома розповів про те, що казала вчителька то батько довго сидів задуманий, а потім вимовив:

— Я й без них знаю, що тобі треба вчитись, але за що? От як земство, справді, тебе візьме на себе, то я нічого не маю проти. Учись. Може, хоч ти людиною будеш!..

* * *

Цього ж року сталась і друга знаменна подія в моєму житті, — я з матір'ю вперше їздив до Києва. Це була проща по обітниці.

Поїхали ми зараз же після іспитів; до Кременчука їхали залізницею, а звідтам пароплавом. Це було перший раз, коли я їхав так далеко. Була весна, Дніпро широко розлився, так що не видно було й берегів. Ми сиділи на чардаку пароплава, а перед нами пропливали широкі краєвиди; назустріч неслись пароплави, плоти дерева, човни, дуби. Ріка жила рухливим життям. А коли стемніло, то по ній запалали багаття на плотах,

на березі, у вогкій тиші розляглися людські голоси, звідкілясь чувся жіночий вереск, з невидимого далекого берега долітаа пісня. Пароплав ніби плив по зеркальній темнуватій дорозі, скорше не плив, а сковзавсь, що відбивала в своєму спокійному лоні чорне оксамитове небо з зорями. З берегів доносився терпкий запах розпареної землі, у верболозі пересвистували соловії, ярдка тишу прорізував крик нічної птици. На пароплаві все вже давно спало, а сидів і вдивлявся в темряву зачарований красою цієї весняної ночі.

На ранок в далечині заблищали в проміннях ранішнього сонця якісь зірки на зелених горах. На пароплаві стався рух.

— Київ, Київ! — загуло навколо нас.

Одні становились навколюшки, другі просто повертали обличчя туди, куди показували руки, і побожно хрестились. Та минуло не менше як три години, заки ми підїхали настільки близько, що могли бачити Лавру. Вся гора горіла золотими маківками. Білий мур ніби пояском підперезував монастир. Тут знову всі почали хреститись, повернувшись до церков, а вони поволі пропливали мимо нас, наполовину сховані в зелених купах дерев, і тільки горіли на сонці їх золоті хрести.

Проїхали під одним мостом, під другим і, нарешті, причалили до пристани. Тут зеленою дорогою понад самим Дніпром пішли до Лаври. Але нас з першого ж кроку обаранили ченці; вони стояли майже через кожні сто кроків і зазивали до себе; тут записували на поминання, тут продавали щось, в третьому місці вони просто прохали. Всуміш з ними стояли старці, сліпі, каліки, убогі; одні з них на різні голоси прохали милостині, другі читали євангеліє або псалтиря, треті співали псальми. Два рази ми зупинялися коло капличок, де записували родичів на поминання. Записуватися можна було не тільки в Лаврі, а й на Афон, і в Єрусалим, але на все була своя такса. Чернець, що стояв при дверях, голосно оголошував ціни прочанам; торгуватись не дозволялось, таких без церемоній випроваджували з каплички.

Тільки опівдні ми дібрались до Лаври. Тут до всієї нашої партії прочан приставили одного старого ченця в полинялій скуфейці, і він повів нас до гостиниці для простого народу. Там всіх нас переписали, спитали, хто скільки пробуде, як і де буде харчуватись, розказали, в які часи провадитиметься служба, і лишили самих.

Лавра лишила в мені вражіння якогось величезного ярмарку. Не встигли ми передягтись та помитися, як в коридорі задзвонив дзвінок, і нас всіх, як отару, повели до церкви. В церкві стояти було сумно, і я непомітно вислизнув геть. На лаврському подвір'ї на моріжку сиділо багато прочан; тут же поблизу стояла велика крамниця, де йшла торгівля іконами, церковними малюнками, кипарисовими хрестами, свічками, оливою, миром, якимись камінчиками, святою водою для очей та від різних хороб, посудом з кравадами лаври, стьожками й книжками.

Від цієї крамниці півколом сиділи старці; таких страшних каліцтв, таких страшних ран, таких страшних облич ні до того, ні після того мені ніколи не доводилось бачити; гугнявими голосами співали вони псалми, вигукували, по охали, поминаючи всіх святих і всіх родичів; перед кожним з них стояла тарілочка, і мідяки густо сипались, так що в повітрі аж бряжіт стояв. Трохи осторонь стояли ченці, а біля них гори проскур, купи грамоток, цілі стоси січок. Все це теж розкупувалось прочанами а поруч сиділи ще інші ченці і за п'яка або три копійки на проскурі або в грамотці записували імена родичів і близьких „во здравіє“ і „за упокой“.

Я ходив серед всього цього ярмаркового гармидеру, де так одверто торгували божою благодаттю, і придивлявся, поки на мене не звернув уваги один чернець.

— Ти чого тут, малий, шлявєшся? — визвірився він на мене. Я злякався і поспішив до церкви, де вже кінчалась обідня. Того ж дня ми почали говіти; а між окремими службами два рази були у великій лаврській церкві, де прикладалися до ікони. Ікона спускалась на спеціальних блоках з свого місця над царськими вратами, і мене вразило те, що вся вона була обвішана разками намиста, копйчаними бляшаними іконками, хрестиками, навіть простими стьожками, — все дарунки прочан. Пізніше я дізнався, що первісні дикуни так само прикрашають своїх богів і дарують їм різні коштовні речі, або за зроблену богами допомогу, або виконуючи якусь обітницю перед ними, або з метою чогось попросити від них.

Ходили ми і до лаврської їдальні, де задарма годували простих прочан. Моя мати без гидливості не могла потім згадувати того обіду. Їдальня містилась у великій низькій залі з дерев'яними довгими столами і такими ж ослонами. Прочани тихо й урочисто сідали за столи. Чернець читав спокійним голосом четві - мінеї, а на стіл починають подавати в брудних дерев'яних невеликих даханках страви — борщ пісний і кашу гречану. Я насилу насили ковтнув разів зо два того борщу; більше ми туди не ходили.

Одговівшись, пішли (чи, скорше, нас повели) в печери дивитись моцї. На мене вони не зробили ніякого особливого вражіння; в пам'яті лишилися вони як холодні і мрячливі підземні коридори. Коли хтось хотів торкнутись мошєй руками, то ченці грубо гримали і погрожували виєсти геть. З великою полегкістю ми вибрались на світло денне і синіми сутінками повернули до себе.

Після того як ми одвідали „Іонину пустиню“, де сидів якийсь „старєць“, що роздавав друковані молитви і кожному щось прорицав, я вмовив матір відстати від нашої групи і самим походити по Києву; це було далеко цікавіше, ніж бути під пильним оком ченців, що контролюють кожен ваш крок.

Походивши ще день на Подолі і побувавши у Братському монастирі, ми, накупивши подарунків, повернулись залізницею додому.

Цікаве вражіння справила ця подорож на мою матір. До того вона була дуже релігійна і сліпо вірила в усе, що говорили попи, а тут ніби якийсь сумнів почав закрадатись в її душу. Вона все думала над тим, чому мощей привселюдно не показують, чому ценці такі череваті та в шовкових рясках ходять.

— То все на наші гроші вони собі справляють?..

Батько сміявся з того.

— От тобі й раз! Поки не їздила до Києва, дити вірила в усе, а тепер сумнівається!..

— Коли ти поїдеш, той й сам пересвідчишся, що щось воно не так.

— Я це давно знаю! — відказав батько. — До Києва їздять тільки дурні та ті, кому нічого робити!

Батько взагалі не любив попів, завжди до них ставився скептично, а коли хто з них при ньому заходив до хати, то він просто виганяв.

Мати навіть відтоді не так часто стала й молитись, та й нас перестала дуже нагинати до бога.

Через кілька день до нас завітала вчителька. Вона розпитувала мене про Київ, питала, чи бачив я мощі, при чому загадково посміхалася, яке вражіння на мене зробив Дніпро.

Далі вона почала говорити з моїми батьками про мою дальшу долю; вона сказала, що напише до земської управи прохання про стипендію а батько хай підпише і подасть. Прохання подали і стали чекати відповіди. Вона надійшла у серпні через волость; там повідомлялось, що мені в стипендії відмовили. Батько після хвилини мовчання сказав:

— От твоя наука, Юрко, й лопнула!..

У мене сльози з'явилися на очах. Помітивши це, він сказав:

— Ти не журися. Якщо в тебе в голова на плечах, то ти свого доскоочиш. Не всім же і вчитись — треба комусь і працювати. Щось та придумаємо!

Дід Гнат — так той навіть зрадів, коли почув, що справа з моєю наукою провалилась.

— Та воно, знаєш, Петре, й краще, що так сталося. Ну що те вчення! Ну, вивчиться. Ну, стане паном. Син пан, а ти — мужик. Так тебе він і не почитуватиме, в бога не віритиме, царя не визнаватиме. Знаємо ми тих вчених! Бачили!..

Дід Кирик заперечливо на те крутив головою.

— Ні, свату, не так. Хоч і сказав пророк: „все суета сует і всяческая суета“, а воно неправда. Бо чому ж Юркові, моему онукові, та не бути паном? Га? Що він, не з такого тіста, чи що?

— Ні, Кирило Васильовичу, мужикові мужицька й честь, а велика грамота йому ні до чого. Вивчився молитов та читати

трохи—і доволі. Хай ото привчається краще біля землі робити,— дід мабуть забув, що в батька й клаптя землі не було, — а коли ні, то хай якому-небудь майстерству вчиться.

Дід Кирик сперечався: — Не так! Не так! — гукав він. — Чого пан хоч і дурний, а йому можна і офіцером бути, і губернатором, і земським начальником. А мужик, будь він хоч в сто разів розумніший за пана, а все йому одна шана — хвості волам крутити або, от як мені, дратву сукаати. Ви от на світі. Гнате Михайловичу, чимало прожили, були старшиною і багато панів тих бачили. Скажіть, чи не правду я кажу?

— Я навіть цареві Олександру Олександровичу хліб-сіль підносив. А що пани є дурні, то це правда! — відповів дід Гнат.

— От бачите. Виходить, що в мужика хоч і розумна дитина родиться, так їй ходу не дають, а панська дитина хоч і дурна, а її вчать. От вам і заковика!

— Та що ж тоді буде, як усі мужики у пани попруться, — сердився дід Гнат. — Тоді ж не знати буде, де пан, а де мужик. А робитиме хто, як усі панами поробимось?

— Нічого. Цар Давид був пастухом, а зробився царем. І цар Саул був спершу пастухом. Діло не в панстві, а в голові, от що я вам скажу, свату. Не святі ж горшки ліплять!

Діди ще довго сперечалися б, так горілка вся була випита. Довелось підійти ближче до справи.

— Що ж, Петре, — каже дід Кирик, — віддавай хлопця раз уже так, до мене, хай вчиться перешивати. Зроблю з нього доброго шевця!

Батько відповів:

— У нас в слободі стільки розвелось шевців, що на собаку палку кинь, а в шевця влучиш. Краще, мабуть, хай буде з нього слюсар. Вивчиться — на завод піде. А там люди живуть!..

І через два тижні віддав мене вчитись на слюсаря.

Розділ п'ятий. На Ковалівці, що була на самій околиці міста Н з давніх-давен містились різні ремесники та жили дрібні хазяйчики, власники невеликих робітень.

Будинки на Ковалівці були невеличкі, одноповерхові, рідко двоповерхові, чорні від диму й бруду. Вся вулиця була завалена старим залізом, дротом, рурками, частинами машин, старими ліжками, зламаними колесами, шинним залізом і ще кат-зна чим. Тут кували коней, накладали шинни на колеса, лудили самовари, чинили швацькі машини, робили ліжка, різне хатнє причандалля і безліч усяких інших речей. На тому кінці вулиці, що виходив на базар, стояв знаменитий шинок Вареника, завжди повний селян, п'яних і проститутток.

Крім ремесників, на Ковалівці мешкали ще злодії, старці і взагалі люди, що були вибиті з колії життя. Вдень на Ковалівці кипіла робота, курився дим, вижчало й дзвеніло залізо, весело перестукували молотки, лунали пісні. Зате в неділю та вечорами

коли вулиця тонула в темряві, тишу часто роздирали п'яні вигуки та крик про допомогу. Великими святами ніби сама вулиця становилась п'яною; брудна лайка не вгадала, розхристані люди валялися в болоті, в піску, калюжах, в снігу — в залежності від того, яка була пора року. Не проходило жодного свята, щоб на Ковалівці кого-небудь не вбили, не підкололи ножом або хто не вмер від побиттів. Особливо жорстоко поводитися з жінками і дітьми, як слабшим створінням: жінки вічно ходили в синцях, і що-разу можна було чути їх верескливий лемент — то чоловіки навчали їх уму-розуму.

Коли я пізніше читав „Нрави Растеряевой улицы“ Г. Успенського, то мені здавалося, що він списав їх не з життя тульських робітників, а якраз з життя нашої Ковалівки. Хоч я і не бачив особливо світлого життя, але в порівнянні з тим, що було на селі, Ковалівка мене на перших порах поосто приголомшила. На селі жилося якось тихіше, сумірніше: там почувалась якась хоч мадєнька, а все-таки лагідність у відносинах, а жорстокі сторони життя й злидні не були такими помітними. Не те тут. Ковалівка, як і кілька суміжних вулиць, були, по свті, дном, клоакою великого міста, куди воно викидало все непотрібне, все скалічене його жорстокими зубами й черевом. Тут осідало все, чого місто не приймало: на цих околицях мешкала така біднота, такі злидні, яких я ніколи собі не уявляв. Цілі колонії босяків, що не знати з чого жили і чим живились, п'яниці, невідразні істоти, хорі, бездомні — все це копошилось, як черва, в брудних переповнених будинках і за всяку ціну чіплялось за життя. Ос бливо страшні були діти: бліді, з потворно великими головами на тоненьких шийках і ногами соломинкою, вони нагадували квітки, що вирости десь у темному льоху і тепер несподівано для самих себе попали на сонце.

Ось приблизно яким був той світ, серед якого я відтепер примушений був жити і який повинен був мене загартувати для дальшого життя.

З жахом я прислухався першої ночі до п'яних вигуків, до страшних криків, що доносилися з вулиці, і од гнітючого передчуття боляче і дячно мені стискалось серце.

Мій батько і Самійло Кіндратович Мандрика були старими приятелями і разом служили колись в одному полку на військовій службі. Думаючи мене пристроїти вчитись майстерству, батько якось забрів на Ковалівку і тут несподівано здивався з Мандрикою.

Взнавши, в чім річ, Мандрика сказав:

— Так чого довго думати? Віддавай хлопця до мене! Тим більше, що дітей у мене немає, отже хлопець одразу стане до роботи, а в другого він років два дітей глядітиме. Грошей з тебе, як старого приятеля, я не візьму.

Вдарили по руках, і я став учнем у робітні Мандрики.

Мандриці тоді вже було за сорок. Був це трохи сутулий, незграбний, з кривими ногами, чоловік. На короткій шії сиділа велика голова з сірими холодними очима. Неповоротний, але виключно фізичної сили; кулак у нього був важкий, як чавун; пив запоем; і в п'яному, і в тверезому виді бовдню й багато лаявся. Ось яка людина була тепер моїм хазяїном, що мала право мені наказувати, лаяти, навіть бити. Який це був контраст після моєї доброї матери і після ласкавої, повної сонця й світла, вчительки! Коли він вперше подивився своїм важким поглядом на мене, то в мені щось похололо, і я мимоволі щільніше притулювся до батька.

— То це твій хлопець? — спитав він хрипким голосом, від чого було таке вражіння, ніби то не чоловік говорив, а хтось терпугом залізо пиляв.

— Еге ж, він самий.

— Ну, заходьте до покою.

Була неділя, коли ми приїхали, і Мандрика з жінкою саме снідали. Хазяйка була трохи повнотіла, але висока, струнка жінка з чудесним золотявого відтінку волоссям. Вона сиділа, спершись ліктями на стіл, при чому широкі рукава блузки сповзали, і видно було білі точені руки.

Поки батько остаточно умовлялися з Мандрикою, хазяйка частувала мене чаєм; я тримався дуже несміливо, що викликало з її боку зауваження:

— У місті не можна бути таким несміливим, а то тебе й держати ніхто не захоче...

— Так от як, Петро Гнатович, — казав Мандрика, — я беру твого хлопця на чотири роки. Два роки він працює дарма а на третій плата три карбованці на місяць, а як шануватиметься, то й більше покладу. Одяг твій. Так як, згода?

— А що ж він у вас робитиме перший рік? Щоб ото не був у вас за попихача! — прохав батько.

— Не сумнівайтесь. Він у мене за горілкою для майстрів не буде бігати.

— Все залежатиме від поведінки хлопця, — втрутилася хазяйка до розмови, — Дітей у нас, як сами бачите, немає, то й за хлопця можете бути спокійними. Нам воно й непотрібне, так Самійло Кіндратович каже. що вам, як старому приятелю, треба уважити.

Прощаючись зі мною, батько казав:

— Гляди, шануйся! Люди вони, видно, нічого, а ти поведься гарно. — І, подумавши трохи, додав: — Що в хаті хазяїнів робиться, не винось на вулицю: то не твоє діло. Так-то. Не підлизуйсь. Ні хазяїнові не кажи, що про нього говорять майстри, ні їм, що про них говорять хазяїн. Будеш казати — всі вийдуть сухими з води, а тебе винним зроблять. Учись. Придивляйся, що, хто і як робить, і переймай. — Іноді проси хазяїна, щоб тоді показував. Знаю, що не подобається тобі це діло, та що поробиш. Я б

з дорогою душею щось краще хотів би тобі дати та, сам бачиш, нужда!...

Так почалось моє нове життя. Вечером хазяйка показала мені канапу у маленькій кімнаті над сходами, де я мав спати й жити; ролказала, де брати воду, де стоїть самовар, лежать дрова й вугілля.

— Я не люблю, коли мене питають, де що лежить. Ти вже сам мусиш все знати й дбати. Зрозумів?

— Зрозумів.

— На годиннику розумівся?

— Так.

— Ну от, в п'ять годин ти встаєш і настановляєш самовара, наносиш води, дров, прибиравш в кухні. Коли самовар закипить, постукай у двері; сам без дозволу ніколи не входи, — запам'ятай собі це. Тоді вдягнись, умийся і чекай, поки тебе не покличуть. Ранком нікуди не входи.

— Слухаю.

— На низ, до майстрів, без нужди не ходи; тобі там нема чого робити. Коли йде ц, то скажи мені або хазяїнові, щоб ми знали, де ти. Так само без дозволу і на вулицю не ходи. Чого не знаєш, завжди питай. Без дозволу взагалі нічого не роби. Мило в тебе є?

— Ні, немає.

— Я тобі дам мила. Тримай себе в чистоті, з брудними руками ніколи в покої не з'являйся. Обідатимеш внизу, з майстрами, снідатимеш і вечерятимеш на горі. Білизну міняй щосуботи; я посилалиму тебе до лавні. Ну, здається все. Спи з богом!..

Довго я лежав в своїй маленькій комірчині, втопивши в темряву очі, силкуючись відгадати, що мене чекає в майбутньому. Заснув я не знаю коли, і снилось мені село, а потім несподівано звідкілясь взялась моя вчителька і привітно стала махати рукою. Я простяг до неї руки, хотів щось сказати, але вона заперечливо похитала головою і стала поволі віддалятися, аж поки зовсім не зникла в сірій імлі.

Я прокинувся. Крізь вікно пробивався сірий ранок, надворі падав перший осінній дощ і рівномірно шумів по залізному даху; чути було, як по ринвах стікала вода. Годинник пробив п'ять. Я звівся з ліжка і взявся за роботу.

Робітня Мандрики вигідно відділялась від інших на Ковалівці; це скорше був невеликий заводик. Від вулиці стояв на півтора поверхи будинок, в якому на горі жив хазяїн, а внизу містились майстри й кухня. Сама робітня була в дворі, тільки кухня виходила на вулицю; там майже виключно робили селянську роботу. Коли я став до Мандрики, то в нього було вісім робітників, я був дев'ятим. Майстрів було чотири: Ванька - В'тяк, Зайців, Іван Головань та Сава Кудик; решта були або підручні, або сезонні, що часто мінялися. Ванька - В'тяк, Зайців та Іван

Головань жили внизу; там же жило двоє підручних: конопатий молотобовець на прізвище Малпа та учень з кузні, хлопець років шістьнадцяти, Кость Молокан. Кулик мав свою халупку на Ковалівці, в нього часто кватирували по три, по чотири робітника з нашої і сусідніх робітень.

Два перших дні хазяїн зовсім не водив мене до робітні. На третій день рано він покликав до себе Зайцева. Я побачив перед собою сивого чоловіка в синій блузі: голене обличчя було в глибоких зморшках. Мандрика, показуючи на мене, сказав:

— Ось, Кузьма Петровичу, припоручаю тобі хлопця. Він син мого старого приятеля, і я узявся довести його до діла. Так ти вже той... зроби так, щоб добре було!

Кузьма Петрович подивився на мене своїми блідими очима і відповів:

— Ну, що ж, коли так — гайда за мною, синок!..

Я пішов, з замиранням думаючи про те, що на мене будуть всі дивитись, розпитуватимуться і сміятимуться, коли я щось не так зроблю. Але я помилився; ніхто особливої уваги на мене не звернув. Тільки Ванька-Вотяк кліпнув своїми маленькими чорними оченятами і спитав, де це „сам“ малого дістав.

— З села! — відповів Зайцеву. — І наказ такий, що ніхто не має права до хлопця Мені малого припоручили, так що я за нього відповідаю. — Тут він оглянув усю робітню і кінчив: — Хто малого зобидить, той матиме діло зі мною, так і знайте.

Огож ніби я мав собі вже і вчителя й оборонця! І справді, я потрапив до гарних рук. Зайцев був доброю людиною, і єдиною його вадою було те, що кожної суботи він неодмінно напивався до смерті та, крім того, завжди лавав жінок. Але він був прекрасним майстром, і Мандрика ним дуже дорожив. Взагалі Мандрика дорожив майстрами; можливо, що це було через те, що сам він вибився на хазяїна з робітників і йому просто незручно було поводитись з старими робітниками круто, по-хазяйському, тим більше, що це не дало б йому користі і, взагалі, не було йому на руку.

Коли я поступив до Мандрики, то робітня була завалена замовленнями, і робота йшла повною ходою. Скоро я зовсім до нової обстановки привик і став уже прислухатись навіть до того, що навколо мене говорилося. З цих розмов я дізнався й про історію нашої хазяйки.

Олімпіяда Степанівна була раніше гулящою. В якійсь клоаці Мандрика з нею познайомився і намовив перейти до нього. З неї оказалась прекрасна господиня з усіма міщанськими чеснотами. Вона, ставши повновладною хазяйкою в домі, прибрала до своїх рук і самого хазяїна.

— Ти думаєш, що це все хазяїн нажив? — казав мені якийсь Зайцев. — Це все вона, Олімпіяда, приборіла. Хитра баба! — І він сплюнув.

Алло! Алло! Алло! Всім, хто хоче протягом 1929 року бути в курсі справ пролетарської літератури й знайомитися своєчасно з новими творами пролетарських письменників, так українських, як і закордонних, нагадуємо:

ЧИТАЙТЕ! ПОШИРЮЙТЕ! ЖУРНАЛ

„Г А Р Т“

ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПАКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Третій рік видання

За редакцією: І. Микитенка, І. Кулика,
В. Коряка, П. Усенка, М. Доленга, В. Сосюри,
В. Юринця

В ГАРТ'і 1929 РОКУ ЧИТАЙТЕ:

Твори: К. Гордієнка, М. Гаска, С. Голованівського, А. Дикого, М. Доленга, М. Дубовика, Ю. Дубкова, Май - Дніпровича, І. Дніпровського, Д. Загула, О. Заратустри, Н. Забіли, Ю. Зорі, І. Ю. Кулика, І. Кириленка, В. Кузьміча, А. Ключа, О. Кундзіча, І. Ле, О. Лана, М. Ледянка, А. Клинка, Т. Масенка, М. Майського, І. Микитенка, Л. Первомайського, Л. Піонтек, В. Сосюри, Л. Смілянського, Л. Скрипника, Я. Савченка, М. Терещенка, І. Ткачука, П. Усенка, Ю. Вухналя, А. Шмигельського, І. Шеремета, П. Радченка, Н. Щербини та інших.

Статті: В. Коряка, Б. К. Коваленка, М. Доленга, С. Шупака, М. Мотузки, В. Юринця, С. Федішина, Л. Підгайного, А. Качанюка, І. Кулика, Я. Савченка, І. Микитенка та інших.

Романи, повісті, оповідання, новели, поезії, подорожі українських пролетарських письменників, літературно - критичні статті, рецензії на нові книжки, літературні пародії, нотатки, художнє фото, українська й закордонна хроніка, а також:

Переклади з видатніших чужоземних революційних письменників:

Владіслав Броневські (Варшава), Ф. Вайскопф (Берлін), Курт Клебер (Берлін), Карл Грюнберг (Берлін), Йоганнес Р. Бехер (Берлін), Гергарт Поль (Берлін), К. Кессер (Кельн), Альберт Готопп (Берлін), Кляус Германн (Берлін), Еріх Вайнерт та інші.

Твори західно-українських письменників: В. Бобинського (Львів), П. Козланюка (Львів), Ю. Маслюка (Прага) та інших.

Передплата: на рік — 6 крб., на 6 міс. — 3 крб. 25 коп.,
на 3 міс. — 1 крб. 75 коп., на 1 міс. — 65 коп.
Окреме число — 75 коп.

Передплату приймає: Головна Контора Періодвидаць ДВУ
(Харків, Сергіївська пл., Московські ряди, 11).

Адреса редакції: Харків, Пушкінська вул., № 46

Хазяйка мені подобалась, і я відповів:

— Вона хороша...

Він глянув на мене.

— Не плоха жінка. Ти от, Юрій, дивись, що з нашим бра-
том баба може зробити. Лучиться комусь гарна жінка, на ноги
поставить. А другого скрутить так, що все через неї збуде.

Я дивився на нього і нічого не розумів.

— Малий, ти ще, не твого розуму це діло. А ти до життя
придивляйся. Виростеш — будеш знати, як поводитись!..

Вже зима лягла. Я зовсім втягнувся в нову ролю, а разом з
тим із збудженою цікавістю придивлявся до людей, що мене ото-
чували. В першу чергу, звичайно, мене цікавили мої хазяї. Ха-
зайка після того, як Зайцев підняв мені крайок завіси її мину-
лого, особливо викликала мою цікавість.

Ранками, коли хазяїн ішов або до робітні або кудись по спра-
вах, а я залишався в покоях прибирати, я часто бачив її напів-
роздягнуту; вона любила сидіти на кріслі, при чому з-під со-
рочки виглядали повні груди; іноді вона ліниво ходила по кімнаті,
рукав сорочки опадав, розкривалась половина грудей, і видно
було мусанжковий сосок.

Мені ставало соромно, і я намагався не дивитись на неї.
Вона мене питала:

— Ну, Юрко, не скучаєш за своїми?

— Дякую, ні.

Вона одверталась, і мені вчувалось, ніби у неї виривалось
якесь відхання.

Які справжні були у неї взаємини з хазяїном, трудно було
вгадати. Одного разу вона комусь говорила:

— Ми хоч і не вінчані, а живемо далеко краще, ніж которі
в церкві вінчалися...

Коли хазяїн бував на підпитку, то тоді тільки й було чути: —
„Ліпа, Ліпочка!“ І ліз до неї з пестошами. Вона відпихала його
своїми повними руками і з горловим сміхом казала:

— Одв'яжись... Дивись, он Юрко стоїть... Хоч би хлопця
постидився!..

Хазяїн робив сердиті очі і казав:

— Юрко, ти чого тут стовбичиш? Марш до себе!..

Я казав на добраніч і йшов до своєї комірчини.

Одного ранку за чаєм хазяїн сказав:

— Зайцев знову загуляв. Мабудь, прийдеться дати йому строк,
поки проп'ється.

Коли я пішов до робітні, то справді Зайцева там не було. Я по-
вернувся до хазяїна і спитав, що мені робити. Він потер голову
і сказав:

— Ти, здається, грамотний?

Я відповів, що тільки цієї весни скінчив школу.

— От і гаразд. Там у мене є дещо переписати...

Він провів мене до своєї кімнати, вийняв з шухляди товсту розлізовану книгу, якісь рахунки, і розказав, що мені треба робити. Потім залишив самого і пішов. Години через дві навідався, глянувши через плече на моє письмо і свиснув від здивовання:

— Та ти пишеш неначе писар... Ану дай я подивлюся!..

Взяв книжку і підніс до вікна. Довго перегортав, а потім поклав на стіл зі словами:

— Ну, пиши, пиши, а коли скінчиш, то скажеш...

Цей випадок мав несподівані для мене наслідки, бо хазяїн припоручив мені вести всі свої рахунки; часто ввечері кликав він мене до себе, особливо тоді, коли траплялися нові замовлення, і наказував робити розрахунки, а оскільки я рахував швидко, користуючись з арифметичних правил, що були для нього повною таємницею, то у нього мимоволі зростала до мене якась своєрідна повага.

— В тебе таки є голова на плечах! — казав він, а коли був у гарному настрої, то саджав з собою вечеряти і цілком одверто розмовляв зі мною про свої господарські справи.

Таким чином я потроху зробився довіреним свого хазяїна.

Але, власне, тут я хотів розповісти про Зайцева. Того ж дня, коли він ото загуляв, вечером я зайшов на кухню. За столом сиділи Зайцев, Ванька - Вотяк, Головань, Молокан і Малпа. Перед ними стояла пляшка горілки. Всі, крім Зайцева, були ще тверезі, але було похуже, що затівається п'янка на цілу ніч.

— А, синок, — зустрів мене Зайцев, — ти що сьогодні робив? Хазяїнові бариші лічив?..

Я зніяковів.

— Ну, ну, не червоній! Хазяїн у нас хороший, тільки бог смерті йому не дає. Сідай з нами, коли хочеш!

— Ви б лягли! — насмілюся я сказати.

— А ти хто такий, що мене хочеш покласти спати? Сьогодні я не ляжу спати.

Він налив всім по чарці.

— Тобі, синку, не даю, рано. Ти в горілку не вкидайсь. Ти на хазяїна бий!

Я мовчки сидів і слухав їхньої розмови. Язика розв'язалися. прийшла наша куховарка, товста Векла, їй теж налили чарку. Ванька - Вотяк вдарив її по жирних стегнах і, заливаючись від реготу, сказав:

— Ну що, пригласаєш сьогодні спати?

— Нащо ти мені, рябий чорт, здався. От якби Кузьма Петрович!..

— У мене десь єсть своя лахудра! — відказав Зайцев. — Пий краще горілку!..

Зайцев пережив якусь драму, це було ясно для мене. Коли я про це спитав у Молокана, він пояснив:

— Його жінка покинула...

Виходило, що історія Зайцева була дуже проста. Родом він був з Самарщини, але рано виїхав на Сибір, де їздив машиністом на залізниці; там померла його перша жінка. Про неї він ніколи тверезим не згадував, а коли був на підпитку, то казав:

— Хороша була покійниця...

В одну з своїх поїздок Зайцев познайомився з дяком, у якого була дочка.

— Така була красуня, що як побачив її раз, так і відібрала мені розум.

Довго довелося Зайцеву умовляти дяківну вийти за нього заміж; кінець-кінцем вона згодилась, і щасливий молодий одвіз її на станцію, де служив.

— Купив я будиночок... хороший, як лялечка, — казав він. — Заробляв я тоді гарно, і все давав жінці, чого тільки душа її бажала. Ні в чому не відмовляв!

— Та чого ж вона, стерво, тебе покинула? — питали Зайцева.

— Чого? Широкого життя їй захотілось, от чого. А зі мною яка ширина, хоч я й був машиністом, а до того все ще і в поїздах. А їй треба було молодого!..

Крок за кроком, з випадкових слів, з уривчатих розмов за чаркою я взяв всю історію цього нещасливого шлюбу.

В той час, як Зайцев їздив на паротязі в холодні сибірські ночі, його жінка розважалася з одним інженером. Все селище про те знало, не знав тільки він один. Все виявилось зовсім несподівано. Повернувся він одного разу з поїздки раніш, ніж його чекали, і радісний ішов додому. Зайшов тихо у двір і через кухню до покоїв, думаючи обрадувати жінку. Але те, що він побачив, примусило його остовпіти. І поки він, приголомшений, стояв і дивився на коханців, інженер спокійно встиг одягнутись і вийти геть. Зайцев навіть найменшого руху не зробив для того, щоб його зупинити. Тільки через кілька хвилин він зрозумів, що трапилось.

— Та вона, чи то з переляку, чи то з хитрощів, так плакала, так валялася у мене в ногах, що я простив її...

Однак, це не допомогло, і коханці продовжували бачитись далі; Зайцев не витримував і пішов поговорити з інженером, щоб той облишив жінку. Інженер став його виганяти, а Зайцев, засліплений люттю й ревностями, захопив його за петельки і почав душити. За це його перевели на другий участок. Він поїхав і забрав з собою жінку. Та коли одного разу повернувся додому, то жінки не знайшов, — вона зникла. Це зовсім його приголомшило. Він розпився, опустився; трапилась якась аварія з паротягом — і його звільнили.

З того часу він став вести мандрівне життя, кочував з міста до міста, аж поки не попав до Н.

— Що ж, ти бачив після того свою жінку? — питали у нього.

— Бачив два рази в Самарі. Інженер скоро покинув її, і вона пішла по руках. Якось у Самарі в одному трактирі я її здибав. — „Феня, — кажу, — ходім до мене, я все забуду і просто!“ А вона подивилась не мене і, хоч була п'яна, але плюнула мені межі очі і промовила: — „Іди від мене нелюбий. Краще вмерти, ніж з тобою жити“.

Потім в житті я здибався з сотнями подібних драм, і вони не робили вже на мене такого вражіння, як ця. Пам'ятаю, якось раз влітку ми з Зайцевим проходили левадою. Мимо нас, спотикаючись, в пом'ятій одежі, пройшла жінка, одно з тих нещасних створінь, що на них такі багаті околиці міста. Зайцев, що був тверезий, подивився їй вслід і сказав мені:

— Гляди, синок, ніколи не обіжай жінок...

А трохи згодом тихо сам до себе вимовив:

— Сволота ми, сволота!..

До кого стосувались ці слова, я не знаю. Вечером він був п'яний, як чіп.

Розділ шостий. Минула осінь і зима. Поволі я цілком увійшов у нове життя, і інтереси того невеликого кола, серед якого я жив, що далі, то все більше на мене давили. Зовні ніби ніяких змін зо мною не трапилось, але цей рік дуже обогатив мій досвід і знання людей.

Перш за все я зрозумів, що на Ковалівській вулиці над усім домінувала жорстока боротьба за існування. Змагалися між собою окремі хазяйчики, і кожний вважав за якийсь обов'язок дозволити своєму конкурентові; вживалось при цьому різних методів, часто таких, що їх ніяк не можна було кваліфікувати, як тільки злочинами. Перехопити замовлення, переманити до себе кращого майстра — це навіть і за гріх не вважалося. Коли хтось кого зумів обдурити, обвести, як кажуть, круг пальця, то з обдуреного сміялися, а на того, хто обдурив, дивились як на людину розумну, достойну всякої поваги.

— Молодець, обтяпав дільце!..

— На те і шука в морі, щоб карась не дрімав!..

— Дурному так і треба!..

— Не лови Гав!..

Ці й подібні прислів'я, що були в щоденному обиході у мешканців Ковалівки, заміняли їм і релігію, і закони, і мораль. Жили за законом:

— Кожний сусіда тобі ворог!..

Друге, що найбільше поважалося тут — це сила, груба фізична сила. Бути слабим, нездатним до самоохорони — в очах Ковалівки було найбільшим злочином. Бійки траплялись що-дня, і з кожного приводу, і просто без приводу. За дорослими йшли й діти, і серед них траплялись жорстокі бійки. Мені самому з перших же кроків довелося з кулаками оборонятися від нападів вуличних хлопців та учнів інших хазяїв. Кілька разів я щасливо

уникав бійки, але одного разу на мене напали двоє і дали доброго прочухана, а до того ще посадили під оком квітку і розбили губу. Хазяїн, побачивши мене в такому вигляді, тільки й сказав:

— Що, наклали? Хто такі?..

— Колька Веремішин...

— Здорово він тебе. Ну, нічого, ти йому колись віддячиш!..

Вереміша була вдова за п'ять дворів від нас і жила з того, що ходила мити білизну до міста. Колька, її син, був справжнім маленьким шибеником і страховищем всієї дівчороти вулиці. Завжди оточений оравою таких же, як і він, одчайдушних хамамидників, він нападав на інших, бив, віднімав щось, а то вештався на базарі серед селянських возів, де займався дрібними крадіжками. Був низький, на обличчі мав велике ластовиння, за що його дражили „сорочачим яйцем“, зелені очі і кирпатий ніс. Палив тютюн і страмно лаявся. Зробити комусь якусь капость — це була його найулюбленіша річ. Що б не трапилось, перш за все згадували за Кольку.

— Це Колька Веремішин зробив!..

Пропадало щось, знов казали:

— Не инакше як Колька. Це його рук справа!..

Або:

— Це він, чортів шибеник! Це його рук не втікало!..

Коли казали про вчинки Кольки матері, то Вереміша витирала губи фартухом або полою й відповідала:

— То не хлопець, а кара божя... Хоч би його й чорти забрали від мене, то й сльозинки б не пролила!..

Як тільки я появився у Мандрики, він почав мене переслідувати. Вискакував звідкілясь з провулку або з-за кузні і починав кричати:

— Хахол - мазниця, давай з тобою дражнитись!..

Я мовчки терпів, а це ще дужче його підбадьорювало і надавало зухвалости. Нарешті він перестрів мене, коли я йшов звідкілясь, і зчепився зі мною битись, а оскільки я не був досвідчений в усіх прийомах, то й вийшло так, що він мені „наклав“.

Після цього я став його уникати; проте це було неможливо, і Колька продовжував мене переслідувати. Молокан радив мені:

— Дурню, ти візьми свинчатку, підкрадься й огрій його по потилиці!..

Я цієї ради не прийняв, але твердо вирішив, що колись та поквитуюся з ним. Це трапилось на весні. Повертався я з крамниці, куди мене за чимось посилано, а тут Колька вискочив і по звичаю закричав:

— Хахол - мазниця, давай з тобою дражнитись!

Мене охопила така лють, що я пішов прямо на нього. За два кроки я спитав:

— Кажі, ти будеш дражнитись?..

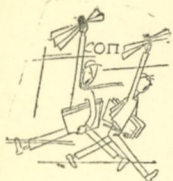
Він відскочив, як кішка, у бік і вдарив мене боляче в груди. Та я вже був далеко розумніший, ніж колись; розігнавшись, я дав йому головою в живіт такого стусана, що він брязнув об землю. Тут я насів на нього і почав, не пам'ятаючи себе, бити по чім попало. Все це відбувалось якраз проти нашої кузні і всі висипали дивитись, підбадьорюючи мене. Але коли я вже зовсім осатанів, вибіг Зайцев і відірвав мене від Кольки. Той з хвилину лежав нерухомо, потім підвівся, і я почув тонкий плач. Вся захвалість його зникла, і я побачив його вузькі плечі, що здригались від плачу, кров на обличчі, і мені стало жалко його, а самому соромно. З своєї перемоги я зовсім не радів.

В неділю по обіді хазяїн пускав мене до міста. Я любив ходити по залюднених, залитих електричним світлом вулицях. Пішоходами сунув строкатий натовп, вулицею пролітали на ризаках жінки в розкішних хутрах, з дверей рестораций доносились музика. Місто здавалось мені якимось щасливим Ельдорадо, де люди нічого не роблять, а тільки ведуть веселе, безтурботне життя. Кілька випадково прочитаних бульварно-аристократичних романів ще дужче підхльостували мою фантазію в цьому напрямку.

Ступившись на Московську вулицю, я зовсім забував про існування Ковалівки. Тут все таке непохоже на те, що було там. Високі будинки, розкішні вітрини, повні всякого добра, що я сам собі дивувався, хто мав все це споживати. Тільки зрідка в мене виникали якісь неясні порівняння, якесь підозріння в тім, що в усьому цьому ховається якась фальш, що тут щось не так. Я змалку бачив труд, я знав, що ніхто нікому нічого задарма не давав. А тут, у місті, я догадувався, люди мало працюють і багато мають. Де воно у них те добро береться, я не знав, та й не міг знати.

Очевидно, я виглядав дуже смішним хлопчиком, коли ото, загубившись в юрмі, ходив з вулиці на вулицю, вдивляючися в людей. Часто я зупинявся біля книжкових крамниць і довго перечитував назви. Потяг до книжки в мене лишився, і там, в книжках, я думав, лежить розгадка життя. Іноді я ходив на базар, де торгували букіністи, і рідко не приносив якоїсь книжки, купленої за дешеву ціну. Так я дістав „Графа Монте-Крісто“ Дюма, його ж „Три мушкетєра“, „Собор Паризької богоматери“ Гюго, децю з Некрасова. Книжки я тримав у своєму сундучку, і коли мені випадала вільна година, я завжди читав. За книжкою я забував усе. Фантазія письменника настільки завжди повно мною входила, я настільки глибоко переживав драматичні моменти в житті героїв, що часто не витримував і ридав над розкритими сторінками книги. І граф Монте-Крісто, і нещасний Квазімодо, і експансивний д'Артаньян і багато інших героїв давали мені прекрасні, незабутні хвилини. Ці ночі, коли все навколо спало, а я, маленький хлопчина, при світлі миготливої

лямпи читав сторінку за сторінкою дивні пригоди людей, назавжди лишилися в моїх спогадах найкращими днями з мого дитячого життя.

На весну хазяїн взяв велике замовлення — ставити хрести та залізну ограду коло церкви в селі Варварівці. Від різдва до великоддя половина робітників працювала над цією оградою, причому головна робота випала на Зайцева та Ваньку-Вотяка.

Після провід хазяїн нас відправив на село. За старшого хазяїн призначив Зайцева, а мені припоручив вести всі записи, а також регулярно сповіщати про хід робіт. Ніхто так не радів з цього, як я, бо в мені весь час жила прихована туга за селом. Я так скучив за його тишею, за його зеленими левадами, за широким краєвидом ланів!

Справді, життя у Варварівці видалося нам дуже хорошим. Працювали просто надворі, а як ми не дуже поспішали, то було багато вільного часу. Часто ходили ловити рибу, вечорами довго сиділи на ганку. Іноді розпалювали на попівській леваді багаття і варили кашу. Старші діставали горілки і довго співали пісень.

Крім нас, працювала ще артіль малярів, що розписувала церкву та малювала святих. Я уявляв малярів святими та побожними, і от уявляв собі мій жах і спокусу, коли я побачив, що за витівки вони робили з святими і як по-блюзнірському вони поводитися в церкві. Я вже не кажу того, що вони палили цигарки в церкві або співали під самим кумполем веселих пісень. Вже це одно могло мене вразити.

Одного разу, коли один із них, маляючи трьох святих, весело мугичив собі під ніс „Ой на горі ромен цвіте“, я не стримався й сказав:

— Дядю, а то ж гріх у церкві співати?..

Він глянув на мене й відповів:

— Дурню, гріх буде тоді, коли церкву посвящать, а зараз можна!..

Я часто ходив дивитись, як вони малюють. Мене найбільше дивувало те, що з-під їхніх рук спершу з'являлись неясні контури, потім ті контури обростали тілом, обличчя набирало живого виразу, чарівними складками розсипалась одяга. Це була таємниця творчості, і вона — то найбільше мене й притягала.

Був серед них Сашко, ще молодий парубок, кривий на одну ногу; був він великий циник: без поганого слова й кроку не міг ступити, а в вільні часи завжди розповідав соромницькі історії; він мав цілий альбом порнографічних малюнків і часто мені їх показував; йому, видно, робило задоволення, коли я падав від сорому й відвертався. Але в нього, без сумніву, була іскра талану, бо він, як мені здавалось, на диво хороше малював. Раз, коли я зайшов до церкви, він покликав мене до себе:

— Юрко, а йди-но сюди.

Я підійшов, і те, що я побачив, кинуло мене в холод. На стіні була намальована гола жінка з головою божої матери, яка страмно випнула живіт, а навпроти неї стояв невеликий на зріст ангол з колосальним фалусом. Сашко дивився, яке на мене це справило вражіння, і додав зі сміхом:

— Це благовіщення!..

Мене пройняв такий жах, що я стрімголов вибіг із церкви. Тут я глянув на небо, сподіваючись, що зараз звідтам впаде вогонь і пожре і церкву, і нас всіх, як колись пожрав Содом і Гомору. Але небо було чисте, без жодної хмаринки, на деревах весело цвірінчали горобці, все було таке, наче нічого не трапилось. Все ж таки я почував себе в чомусь грішним і шепотів:

— Господи помилуй!.. Господи помилуй!.. Господи помилуй!..

А спокуслива жінка з головою діви Марії стояла переді мною, навіваючи якесь хвилювання. Кілька днів я зовсім не заглядав до церкви, а коли, нарешті, пішов, то навдибках підкрадався до ікони. На мене глянув кроткий образ смуглявої молодії жінки в синіх з золотом шатах. Проти неї стояв прекрасний юнак з білосніжними крилами за спиною і простягав їй гілочку оливи. У вікно кумпола пробився промінь і упав на образ. Тут я помітив дивну посмішку на устах Марії, ніби вона знала справжню таємницю зачаття, а з - під шат мені ввижались контури її тіла, п'яного від пристрастей молодости.

Як не був незначним цей випадок, але він мав свої наслідки. Досі я гадав, що за проступком може негайно послідувати божа кара. Тут же я побачив справжніх „ділатель“ богів, і від волі людини залежало, якого виразу богові чи святому надати, і вони були зовсім безсилі щось зробити проти цього.

Зайцев і Ванька - Вотяк вкупі з малярами часто випивали, поки зовсім не розпились. Робота стала. Раптом над'їхав хазяїн і страшенно накричав на всіх. Назад він уже не поїхав, аж поки ми не скінчили роботу.

Розуміється, що мої знайомства й круг моїх спостережень безупинно розширялись. Хоч як я й не малий ще був, але мені приходилось що - дня увіходити в стосунки з різними людьми. Перш за все, тут треба згадати дітей, що позові я їх взяв всіх на нашій вулиці; але вони мене не приваблювали. Я вродився трохи відлюдним, любив фантазувати десь на самоті, любив довгі самотні прогулянки, я був, може, для своїх літ трохи серйознішим, ніж то звичайно буває з дітьми мого віку. Не тягла мене до себе і дитяча гра. І хоч згодом вулиця визнала мене за свого, цькування й глузування замовкли, а після історії з Колькою решта дітей почала ставитись до мене навіть з пошаною, я так і не ввійшов у їхнє життя й інтереси. З Колькою ми, кінець - кінцем, помирились, і відбулось це в досить урочистій

формі. Ми зустрілися з ним на леваді, при чому з ним було ще два хлопчакі. Я вже приготувався до оборони, коли Колька, відділившись від своїх товаришів, підійшов до мене сам, простяг руку і запропонував:

— Давай помиримось!

— Давай.

— Ти більше не будеш битись?

— А ти не будеш дразнитись?

Колька повернувся до церкви й урочисто поклявся:

— Хай мене святий хрест уб'є, коли я тебе хоч раз трону! — і він перехрестився.

Я все-таки йому не довіряв. Тоді він проказав ще страшнішу обітницю:

— Хай мене грім уб'є, коли я брешу!..

— Хай мене грім уб'є, коли я тебе чіпатиму! — проказав і я в свою чергу.

Так було заключено мир. Колька сказав:

— Виходь до нас гуляти. Ми підемо хлопців з Гори бити!..

— Ні, — відмовив я, — мене хазяїн не пустить.

— Та ти пльонь на свого кабана. Дивись, он всі гуляють, — при цьому він циркнув слиною, — а ти один сидиш вдома. А то прихось грати в карти до мене!

— Колись прийду! — пообіцяв я.

Ми розійшлися і з того часу твердо додержувались свого слова.

Якось в осени Молокан ішов до театру і забрав мене з собою. Ми взяли по двадцять копійок місця на гальорці і опинились під самим дахом. Грала трупа Кропивницького, а ставили „Дай серцеві волю — заведе в неволю“. В театрі я був вперше, а тому, коли відслонилась завіса і почалась вистава, моему подиву не було кінця. А чим далі йшла п'єса, тим дивнішими були мої переживання. Те, що творилось на сцені, здавалося мені справжнім життям, життям, якого я досі зовсім не знав. Я був зовсім приголомшений світлом рампи, костюмами, словами. Актори здавались мені надлюдьми; в патетичних місцях поза спиною пробігав мені мороз, страждання героїв викликали сльози, і я надсилу стримувався. Чи доводиться готорити, що герої п'єси кілька тижнів володіли мною, що я навіть часто забував, де я стою й що я роблю. Це звернуло увагу Зайцева, і коли я йому раз подав не те, що треба, то він вилаявся:

— Ну, ти, малахольний, чого спиш?..

Це дало мені зрозуміти, що я не в театрі, а в робітні, що тут, замість нещасного кохання й страждань героїв, панують інші закони, які, хочеш — не хочеш, а мусиш виконувати. І я їх виконував.

До хазяїна зрідка приходили гості; це був титар нашої церкви, Корній Панасович Шастан, хитрий дідок з цапиною

борідкою, богомільний і таємний блудник; околодочний доглядач — Хома Кузьмич Печений, товстий пикатий чоловік, про якого ходили самі неймовірні чутки, бо не було того злочину, щоб він його не відкрив.

Молокан, з яким я після відвідин театру щиро заприятелював, запевняв мене, що Печений має зв'язок з усіма злодіями і працює з ними в долю.

— У них все зарані розписано, кому до острогу йти, а кому на волі лишатись, — казав він. — Головні ніколи не попадаються. А коли хто не слухає, тому роблять амбу!

Печений багато пив, любив щипати хазяйку і реготав так, що бряжчали шибки. Його регіт завжди мені нагадував чомусь іржання коня.

Крім цих двох, так би мовити, головних приятелів, приходив ще дехто. Пам'ятаю, наприклад, Мусія Корнійовича Распопова, теж богомільного чоловіка, з русьвою широкою бородою і благообразним обличчям. Балакав він руською скороговіркою, часто окаючи; про нього казали, що він тримає кілька веселих домів; в одному з них мій хазяїн і найшов Олімпіаду Степанівну.

Скільки я не прислухався до розмов гостей, ніколи я не чув, щоб вони балакали про щось важливе, серйозне. Титар любив пускати сентенції з життя святих та розповідав здебільшого про життів попів, ченців і архіреїв. Голос у нього був якийсь прилизаний, побожний і страшенно противний. Почувалось, що ніхто не вірить в його побожність, та й він сам, мабуть, не вірить в неї і тільки ламає комедію. Про Корнія Панасовича ходили чутки, що він приводить до себе молодих дівчаток і мучить їх. Вулиця дала йому таке непристойне прізвисько, що його просто не можна ні написати, ні вимовити.

Печений у відповідь на побожні казання Кузьми Панасовича неодмінно розповідав якусь соромицьку історію з попівського або чернечого життя, не упускаючи жодної подробиці, чому всі весело сміялись, включаючи самого титара і хазяйку. Крім того, Печений багато розповідав історій, так би мовити, з свого фаху. Це були історії з дивними пригодами, з страшними убивствами, де фігурували відважні злодії, проститутки, дурні купці й купчихи й страшенно хитрі агенти розіску, що разом з поліцією ловили тих злочинців. Признаюсь, що, не дивлячись на грубий натуралізм оповідань Печеного, я слухав їх з великою охотою. В них було життя, буяла дія; як-ніяк, а в цих історіях діяли герої, їхнє життя було одмінне від нашого звичайного, сірого й буденного життя.

— І засудили його, голубчика, на вічну каторгу, на острів Сахалін, де сонця ніколи немає, де зима дев'ять місяців лютує і відквіла ніяк вже не можна втекти... — так здебільшого кінчались оповідання Печеного про героїв злодійського світу, що після довгого бурхливого життя попадали до Сибіру.

Кілька разів хазяї скликали до себе гостей: все якісь знайомі, що з ними хазяїн вів свої справи. Приходив гармоніст Мишка Кривий, і гості гуляли до самого світанку. Подробиці я упускаю, бо вони були вже надто грубі й огидливі.

Від деякого часу я помітив, по між моїми хазяїнами ніби пробігла якась чорна кішка. Почалося з того, що хазяїн запив. Пив він вдома, сам, і чим більше випивав, тим ставав нуднішим. Часто кликав до себе хазяйку й кричав:

— Ставай, курва, на коліна і дякуй, що я тебе з бруду витяг!..

Хазяйка не хотіла ставати і вмовляла його лягти.

— Я знаю, чого ти хочеш! Ти ждеш, щоб я вмер, а потім посісти моє добро! Не діждеш!.. От візьму й вижену тебе на вулицю... Куди підеш?

— І-і, Самійло Кіндратовичу, світ широкий, людей в ньому багато, деś найду собі притулок! — ласкаво відповідала хазяйка.

— В бардак підеш, а не до людей, знаю я тебе!..

— І там люди живуть, Самійло Кіндратович... І там люди живуть!..

— Ти вже, мабуть, накопила, натягла з мене. Ти думаєш, я не помічаю, як ти з Раскоповим фіглі-міглі строїш і на пантоминах з ним розмовляєш. За хазяйку в один із його барделів хочеш піти!

Хазяйка підводилась і гнівно казала:

— Я думала, що ти людина, а ти як буз хамом, таким і лишився...

Хазяїн робився смирним і давав себе вкласти в ліжку, при чому п'яно белькотав:

— Ліпа, Ліпочка! прости мене, більше не буду... Прости!..

— Спи, спи!.. Завтра поговоримо!

Одної ночі я прокинувся від страшного жіночого крику. Скочив з своєї канапи і побіг до кімнати. Там я побачив таку картину. Хазяїн стояв з налитими кров'ю очима і ввесь трусився. На хазяйці була розпанахана сорочка, і на грудях видно було червоні сліди від пальців, немов хтось залізними обценьками вхопив за те місце. Хазяйка придержувала однією рукою сорочку, а другою держалась за ліжку, і була біла, як крейда. Постіль була розкидана, що свідчило про боротьбу. Тупо глянувши на мене, хазяїн сердито спитав:

— Ти чого тут опинився? Забирайся зараз же! — і брудно вилаялася.

Хазяйка, випроводжаючи мене до дверей, тихо сказала:

— Юрчику, голубе, ти не спи, а то Самійло Кіндратович до того допився, що я боюсь, щоб не трапилося якого нещастя. І гляди, мовчи про все, що ти бачив. Нікому ні слова!..

Я ліг і довго не міг заснути. Крізь стіни доносились до мене двоє голосів, що ставали все тихішими й тихішими. Потім я почув звук поцілунок.

Я натягнув собі на голову ковдру і постарався як можна скоріше заснути.

Хазяїн другого дня був тверезий, але хмурий, як осіння ніч. Хазяйка, блідніша, ніж звичайно, сиділа за столом. Одягнута вона була так, як я ще її ніколи не бачив — у всьому чорному. Чорна хустка була насунута їй на очі, а поруч на стільці лежав невеличкий кошик і вузлик.

У неї навіть мова перемінилась.

Вона підвелась, глянула на ікони, перехрестилась, поклонилась хазяїнові і сказала:

— Ну, прости, Самійло Кіндратович, коли в чому согрішила перед тобою. Благослови йти!..

— Так значить .. ідеш...

— Іду, милий хазяїну, іду... Помолюсь святій Покрові, щоб зняв гріхи мої, та й за тебе помолюсь владичиці!..

Хазяїн незграбно повернувся до вікна і глухо проказав:

— А може б лишилась, відклала... Га?

— Ні, не неволь, хазяїне, Самійло Кіндратович. Дозволь йти!..

— Коли ж тебе чекати?

— За місяць, як нічого не трапиться, буду вдома! — і вона знову земно йому вклонилась. — Дозволь йти.

— Іди, коли хочеш... Ждатиму!..

Вона поцілувала його в руку. Мені сказала:

— Доглядай, Юрко, хазяїна, як самого себе. Ось і ключі тобі! — і вона поклала ключі на стіл.

— Ну, прощайте! — перехрестилась вона ще раз, взяла кошика й вузлика і пішла до дверей. На порозі затрималась на хвилинку, глянула на хазяїна; він стояв, відвернувшись від вікна, і не оглядався. Вона провела поглядом по ньому, по всій кімнаті і пішла. Грюкнули двері на вулицю і знову стало тихо, як в могилі.

Я стояв, нічого не розуміючи. Хазяїн криво посміхнувся:

— Пішла!.. Каятись забажала... Ну і йди, чорт з тобою, думає — просити буду!

Він ступнув кілька кроків вперед, не помічаючи мене. Потім звів свої важкі повіки і повільно вимовив:

— Про все, що бачив і чув, нікому ні гу-гу. Зрозумів?

Питатимуть, кажи, що Олімпіяда Степанівна поїхала до своїх родичів у гості. А коли почую, що плескатимеш язиком, викину, як паршиву собаку!

(Далі буде в 133 числі).

ДИСПУТ — „ЗЕЛЕНА КОБИЛА“

Ярмарком при найближчій і найактивнішій участі Цигана, його ад'ютанта Золотого Півника в синій свитці чапашки та сірого чортика Зануди нарешті улаштував цими днями в будинкові літератури ім. Блакитного диспут на тему „Зелена Кобила“. В диспуті взяли участь мало не всі (принаймні харківські) наші письменники. Канцелярія Ярмаркому, на жаль, не мала часу як слід попрацювати над стенограмою диспуту, і тому примушена подати тільки уривки цієї стенограми.

Переходимо безпосередньо до промови тов. І. Ю. Кулика, припустивши, очевидно, що промову попереднього оратора ми вже чули.

Я товариші, звичайно, не погоджуюсь з попереднім промовцем. (Репліка з місця: Чому „звичайно“?“. Голова: „Товариші, не заважайте, кожний має свої звичаї“). Голова має рацію, кожний має свої звичаї, і хоч моїм звичаєм зовсім не є заперечувати всіх і вся, проте вже розбіжність поглядів на літературу, розбіжність світогляду й світосприймання могого й попереднього промовця примушує мене заперечувати його твердження. Але, бажаючи більшу частину свого виступу присвятити не полеміці, лише позитивній частині питання (мені, на жаль, не пощастило використати свій час на літературному диспуті), я перейду одразу до основного: що таке Зелена Кобила? Вам вже, безперечно, відомо, яка в нас панує розбіжність думок що до цього. Одні вважають, що Зелена Кобила — це просто ряба кобила наших дідів - запорожців, що сон її, хоч і за відмінних історичних обставин, став уже класичним. Інші вважають її за перефарбованого на зелене Буцефала й сподіваються на цій свійській худобі завоювати весь світ. Є й прихильники конценції троянського коня — класичної конценції. Я певний, що дехто навіть волів би, щоб кобила була білого кольору і щоб на її збитий похребтині пишно висився батько - отаман, модернізований і без вусів. Проте вони готові на уступку, доки мова мовиться лише за колір кобили: завоювавши світ чи хоч Трою на зеленій, вони сподіваються хутко перефарбувати і Трою, і весь світ на два кольори, такі люб'язні їхній небесно сонячній душі. Ви, може, сподівались, що я особисто вважаю Зелену Кобицу просто за канадського бізона з підпиляними ріжками? Справді, схожість є. Справа не в ріжках, їх можна сховати під модним капелюшем „ковбойського“ стилю (вони в нас, до речі, справді в моді — чи не з тих саме причин?); кінець - кінцем, мало не всі класичні чортаки, що спокушали класичних таких героїв, до якогось часу приховували свої ріжки. Так само й горб бізонів не мав би бути на перешкоді, бо ж і наша Зелена Кобила,

безперечно, горбата. Ще б пак! Згорбишся од такого життя! Та я все - таки не здаюся на таку спокусу. На мою думку, Зелена Кобила — це просто... Россінант. Воскреслий Россінант, так-так. А на його сгорблений спині — навіть не воскреслий, а безсмертний Лицар Сумного Образу. Бідолаха, він українізувався й узброївся пером („монблан“) замість меча, він українізував навіть ім'я Дульцінеї, а потім розкався й знов європеїзував його, хоч і не на еспанський лад, шукаючи синтези. Нещасний Лицар: він не знайшов цієї синтези, а його Дульцінея — таки торговка. Лицар у безвихідному стані, і комусь треба щось конче зробити з Зеленою Кобилою, щоб вивести його з безпорадного закапелу. Ви розумієте, хтось мав щось зробити з Зеленою Кобилою. Інакше Лицар загине. Загине, щойно розуміє, усвідомить собі свій стан. А погибели його ми не хочемо. Він ще може придатись. кінець - кінцем, це ж непогана людина, і не його провина, що обставини зробили його таким непотрібним. Обставини можуть змінитись, ми їх повинні змінити, розумієте? Я закінчую цим закликком — зробіть щось з Зеленою Кобилою, кінець - кінцем, на тяглову силу чи що вона ще може придатись. Я відмовляюся од решти часу, що належить мені за регламентом, — це для загального добра. Так само в інтересах зборів я відмовляюся полемізувати з промовцем, що згадував мое ім'я. Він, бідолаха, сам себе покрив. Земля йому пером.

(Промовець хвилюється. Оплески. Голова закликає до порядку (незрозуміло — кого: промовця чи збори).)

Голова. Слово має товариш Аркадій Любченко.

Шановні товаришки й шановні ПРОМОВА АРК. ЛЮБЧЕНКА товариші! Всі ті чутки про

Зелену Кобилу, що останніми часами так рясно пожвавились у нашому буденному житті, той великий інтерес до неї, що так помітно день - у - день зростає, ті цікаві, допитливі, навіть захоплені виступи промовців, що їх ми чуємо сьогодні на нашому засіданні, — все це дуже тішить мене, але в той же час в деяких моментах дивує і, мушу одверто сказати, в деяких моментах непокоїть (Репліка: „У виступі т. Кулика“?).

Тішить мене, що трапилась така знаменна подія. Радий я, що ви всі, тут присутні, так жваво реагуєте на це явище. Але дивуюся я, звичайно, не з вашого виключного зацікавлення й реагування. Смішно було б припускати вашу пасивність, коли подія ця, як вам уже, мабуть, відомо, набирає широкого масового руху — просто стихійного руху. Справа не в цьому. Я вже бачу ваші нетерплячі, запитливі погляди, і тому поспішаю пояснити.

Справа от у чому. Можна було б іще не дивуватися (чи, принаймні, не дуже дивуватися) з тих сьогоднішніх виступів, що

в них зверталося увагу на саме розуміння слова „Кобила“. Можна було б, кажу, не дивуватися, бо тут фігурує або занадто підкреслене смакування цього слова, або ж зайве інтелігентсько-витончене побоювання, що, мовляв, таке співзвуччя, як „кобила“, надто погано впливає на цнотливість дівочих барабанних плівок. І в тому, і в другому разі автори допускаються нездорових чи то лівих, чи то правих ухилів. Мусять бо вони не забувати, що: по-перше, французи мають цілковиту рацію, коли кажуть, що найкраща дівчина все одно не може дати більше за те, що вона має¹, по-друге, кобила, як і всяка прекрасна Мадона, покликана самою природою творити одну з найвизначніших і вічних функцій природи. Кобила, хоче вона того чи не хоче, а мусить бути кобилою, і все одно вона завжди буде відрізнятися від коня тим, що родитиме коня, чого кінь, безперечно, позбавлений, щоб-то родити кобилу. Правильно кажу, товариші, чи ні? Я думаю, що правильно. (А. Дикий: „Неправильно!“).

Далі. Можна було б не дивуватися (або не дуже дивуватися) а тих промовців, що ніяк не збагнуть, чому сама кобили з е л е н а, і вдаються тут до цілих філософських трактатів. Трактатів, до речі, дуже заплутаних і головне — позбавлених навіть натяку на такі важливі фактори, як роботу „Друзів утробних дітей“, роботу „Спілки захисту тварин і рослин“, як філософія аліментного права на останніх засіданнях Ліги Націй. Фактори ці, на мою думку, багато тут важать і одразу розв'язують справу. Це так зрозуміло, що, зберігаючи дорогий час, я не зупинятимусь на детальніших поясненнях. А товаришам, що терзають свій мозок над розгадкою проблеми зеленого кольору Зеленої Кобили, я все-таки мушу сказати одне: в житті дуже помиляється той, хто починає з другорядного, втрачає багато той, хто ухиляється в зайвий педантизм, бо ж педантизм — це найгірший бюрократизм, а з бюрократизмом пролетаріят їде і буде вести рішучу боротьбу. Правильно я говорю чи ні? Безперечно, правильно. І пам'ятайте, товариші, що треба нарешті примусити людськість бігти тим шляхом, яким вона повзе. І пам'ятайте, що бігти примусить тільки одна Зелена Кобила. (Репліка з місця: „Ідеалізм!“). От в чому полягає вся істотність цієї величезної події, от в чому незаперечна сила й незаперечна істина!

Та тільки, на наше превелике здивування, стикаємось ми в обставинах цієї події з одним неприпустимим явищем. Явищем, що якраз найбільше дивує мене. Явищем, коли не обурливим, то просто смішним. Що саме? Я не зловживатиму вашим терпінням, я одразу скажу: є такі серед нас, що не вірять. Так, так! Не вірять у появу Зеленої Кобили! Я уникаю гостріших слів, хоч це мене й дуже хвилює (вибачте, я вип'ю води).

---

¹ La plus belle fille ne eut ponner que ce qu'elle a.

я можу кваліфікувати це тільки, даруйте на слові, жахливим обскурантизмом, несвідомістю, відсталістю, просвітянством найгіршого гатунку, найгіршого штибу нападництва. (Голос: „Ого!“).

Коли вас, шановні невіри, не переконує той бурхливий рух широких мас, що ви його день-у-день більше й більше спостерігаєте в нашій країні, то дозвольте вам коротко сказати за інші країни. Дозвольте відкрити вам таку стару, як світ, істину, що Зелена Кобила лишила сліди і в Європі. Так, так! У Європі, гнилій Європі, яка раз-у-раз розкладається, яка мріє ще ввіймати Зелену Кобилу і яка страшенно боїться Зеленої Кобили,— у Європі цій лишилися сліди, що про них я вже згадував. Конкретніше: нещодавно на одній з вулиць Берліну, помітивши щось подібне до сліду, я підійшов до шуцмана й спитав: „Чи правда, що ніби в Тіргартені паслася Зелена Кобила, що вона лишила там якісь сліди, і скажіть, будь ласка, коли й де саме можна їх побачити?“ Шуцман підозріло, але й сполохано глянув на мене, потім ввічливо козирнув і тихо сказав: „Не маю права на це відповісти“. Що ви тепер скажете, шановні невіри? Що, на вашу думку, значить ця многозначна відповідь?.. Ага, ви мовчите? Я вас розумію (С. Бо ж ко до сусіда: „Що він меле?“).

А чи відомо вам, що в старій Празі, на глухий Златний вулиці, де колись давно-давно сиділо сорок алхіміків, вишукуючи спосіб добування штучного золота, чи відомо вам, що в їхніх лабораторіях досі збереглися документи, які незаперечно стверджують, що Зелена Кобила існувала ще в сивій давнині і, між іншим, якийсь час перебувала на Закарпатських пасовиськах. Чи відомо вам це? Ви знову мовчите? То-то ж!

А чи знаєте ви, що недавно у старому Львові, у паркові, що оточує славетну гору Копець, публіка зняла раптовий неймовірний галас, кричучи: „Ловіть кобилу! Ловіть Зелену Кобилу!“ І дивилася ця публіка, що я робитиму. Я ж був цілком байдужий, бо добре знав, що Зелений Кобилі в жодному разі тут не місце, що Зелена Кобила є лише у нас і що так брати на понт можуть тільки у Львові, сподіваючись, ану ж хтось випадково викриє стежечку, якою можна хоч трохи приблизитись до Зеленої Кобили. Дарма!

Так от. Про що говорять нам ці кілька фактів? Хіба не стверджують вони наявність у світі Зеленої Кобили? Хіба вони вас не переконують? Хіба можна не повірити історичним документам, за винятком, звичайно, тієї кобили, за яку згадують заповорожці у своєму листі до султана? Невже ви не бачите, яке величезне зацікавлення до Зеленої Кобили існувало й існує у всьому світі? Невже ви не почувате, яка в Європі болюча тоска за нею, тоска за тим, що не прийде туди ніколи, ніколи... Так, товариші. Можна вже співчувати потойбічним підтоптанам країнам, можна тільки тихо сказати: о, якби молодість знала о, якби старість могла!

Очевидно, всі погодяться зі мною, що приблизно те саме можна сказати й на адресу наших шановних невір. Що? (Оплески). Ну, от. Я так і знав. Ваші рясні оплески свідчать за вашу солідарність зі мною (Голос: „Я не солідаризуюсь!“).

Тепер я хотів ще мовити кілька коротеньких слів про те, що непокоїть мене. (Той же голос: „Таких коротеньких, як до цього часу?“). Мій непокій цілком природно виникає також з непокою. З вашого непокою, товариство. З тих ваших бесперервних, заклопотаних розмов про широкий масовий рух у зв'язку з появою Зеленої Кобили та про можливі труднощі в процесі життєвої координації, кооптації й стабілізації цього визначного фактору.

Я охоче розумію вас. Ні для кого ж не секрет, що, прикладом, редакції всіх наших газет незабаром примушені будуть закладати в себе спеціальні відділи, щоб переводити листування з приводу Зеленої Кобили, — така сила - силенна цього матеріалу починає надходити до редакцій. І ні для кого не секрет, що це будуть видатки, зовсім не передбачені бюджетовою комісією Наркомфіну. Знаєте ви також, що листоноші вже не можуть вправлятися з цією численною кореспонденцією, що треба як - найшвидше збільшити штати листонош, хоч це знову будуть непередбачені видатки народніх коштів. Треба також негайно збільшити продукцію паперу, конвертів, чорнил, пер, олівців і поштових марок, що також становитиме зовсім непередбачені витрати трудових народніх копійок. Правильно я кажу, товариші, чи ні? Думаю, що правильно. Але, товариші, якщо мене огортає непокій, то тільки тому, що ви, люди широких обріїв, звертаєте увагу на такі дурниці. Адже всі ці матеріальні неприємності — справді дурниці, порівнюючи з тими перемогами на всіх фронтах, тими величезними надбаннями, що їх нам дасть Зелена Кобила. Це зрозуміло, як стаття українського критика, це ясно, як твір побутовця. Треба тільки справу переводити планово, організовано і не боятися самокритики. І справа, безумовно, виправдає себе на всі 1000%.

Так, так! І в жодному разі не можна цього відкладати, як тут дехто хотів, на певний відрізок часу, не можна заводити спеціальних дискусій, бо ми вже стоїмо перед безпосереднім фактом. Ні для кого, повторюю, не секрет (хоч деякі газети невідомо чому ще намагаються це замовчувати), що поява Зеленої Кобили розгортається в стихію. По всіх клубах, читальнях, заводах, селах, містечках і містах, біля кожної криниці, в кожній черзі, на кожному розі вулиці ви можете почути за цю сенсацію, яка вже, до речі, перестав бути сенсацією і перетворюється у життєвий знаменний чинник. Історичний чинник! Але... в тут одне дуже важливе „але“. Не забувайте, товариші, що в той же час дехто свідомо, а дехто несвідомо починає перекручувати правдиве розуміння цієї події та надавати їй сумнівного характеру, шкідливої оцінки! Так, так! Не забувайте, що гідра контр -

революції ще дихав і намагається скрізь, де тільки може, встро-
мити своє безсиле жало. Пам'ятайте, що буржуазія не спить і
повсякчас намагається використати все в своїх інтересах. Пам'я-
тайте, що поява Зеленої Кобили — це остання смерть міжна-
родньої чорної реакції (репліка з місця: „Ідеалізм!“), а тому
реакція буде силкуватися і вже силкується спровокувати цю
подію й одвести смертельний удар, що висить над її головою.
Румунські бояри, польські пани, італійські фашисти, німецькі
бюргери, французькі буржуа, американські мільярдери, англійські
твердолобі лорди — всі вони занепокоїлись, затримтіли, завору-
шилися. Треба мати це на увазі, треба бути готовим до всіляких
інсинуацій та хитрощів гнилої Європи. Правильно я кажу, чи
ні? Думаю, що правильно. (Репліка з місця: „Що до
інсинуацій, то правильно“).

Товариші! Вісті про появу Зеленої Кобили вже ринули не-
стримними хвилями на всі чотири вітри. Геніяльний подих антеї
вже встиг розгомосити за це по всіх столицях всесвіту. Спеціальні
контр-реклами нещодавно сліпуче палахкотіли на вулицях Берліну.
Спеціальні контр-листівки розкидалося „Графом Цепеліном“,
коли він перелітав океан. По всіх державах повиходили спеці-
альні числа газет, присвячені Зеленій Кобилі. У Вашингтоні, за
останніми відомостями, скликається спеціальне засідання парла-
менту, присвячене Зеленій Кобилі й подіям у Нікарагуа. Літають
невтомно десятки тисяч аерокур'єрів! Працюють невтомно всі
радіостанції! Тріщать невгавуче телефони! Дано тривожні на-
кази пожежним командам! Падають акції видатних мільярдерів!
Починаються широкі страйки й революційні вибухи! Дрижить
клерикалізм! Америка в паніці! Європа аж тепер на вулкані!
Алло! З'явилась Кобила! Алло! З'явилась Зелена Кобила! То-
вариші, весь світ і боязко, і надійно озирився на нас! Тowa-
риші всесвіт уже знає, що Зелена Кобила примусить його бігти
тим шляхом, яким він досі повз.

І ми, товариші, в жодному разі не допустимо якоїсь зневіри
чи назадицтва! Ми, безперечно, переможемо всі труднощі! Ми
конче виконаємо всі обов'язки, покладені на нас Зеленою Кобилою!
Правильно я кажу, чи ні? Що? (Оплески). Ваші бурхливі оплески
найкраще це доводять!..

Я скінчив... Ху!.. Дайте води.

Голова. Слово має товариш Сергій Пилипенко.

Шановні товариші й преша- ПРОМОВА С. ПИЛИПЕНКА
новні товаришки! Трюїзмом
стало повторювати, що наша громохка доба — переоцінка всіх
цінностей. Даремно тут дехто силкується спертися на гнилий
продукт епохи натурального господарства і безсило мемеє:

„Не в тім сила, що кобила сива, а в тім, що не везе“.

Доводиться зі всією рішучістю повстати проти такого примітивного верхоглядства і національної обмеженості. Немовляті навіть ясно, що сила Зеленої Кобили саме в тім, що вона зелена і аж ніяк не в тім, що вона — кобила. Попередні промовці безнадійно лаптуються і витрачають на вітер свої демагогічні вигуки про різних там Бугефалів і троянських коней, бо слухачі чують: не кобилу вони згадують, а таки коней, і ці докази нічогоісінько не варті — хіба зневаги й посміху. Історія бо знає лише один приклад героїні кобилячої статі — це славновісний Альборак, кобила великого пророка Магомета. Вже це одне доказує наявно, що *ex oriente lux* і що саме зелений колір тут має найбільше значіння. Адже тільки абсолютні профани можуть не знати про зелений прапор — національний колір мусульманського сходу. Отож — *da ist der Hund begraben*.

Коли ми звернемося до староруського фольклору, тут знайдемо цілковиту нісенітницю, якусь долтонову хворобу, що безперечно має за основу накинуту феодальним ладом темряву народню. У казках про Івана-царевича спіткаємо „сиву - бурку, віщу каурку“. Навіть найгірший учень лікнепу з одного разу бачить тут жахливу непевність определлення кольору цієї химерної Зеленої Кобили і має нагоду упевнитися, що сила зовсім не в її жіночій статі і що взагалі тепер, за часів рівноправности, зовсім не годиться на цьому серйозному зібранні згадувати про ці пережитки рабської ідеології і настирливо повторювати шановним слухачам і зосібна — слухачкам: кобила, кобила, кобила...

Повторюю: немовляті ясно — сила в тім, що кобила зелена, а не яка инша, инакше не було б чого сперечатися. Кобили сиві, гніді, вороні, мишасті, — яка рація глибокодумним дячам сучасної побіденої культури марнувати на них так потрібний для наших нащадків час? Инша річ — кобила зелена...

Але дехто неймовірний і недосвідчений дозволяє собі взяти під сумнів саме існування Зеленої Кобили.

Цей анальфавет забуває про зелену папугу, зеленого змія, зелену нудугу і безліч інших зелених речей і істот. Йому не в знаки навіть широковідомий вірменський зелений оселедець, що спокійно висить на стінці і тихесенько пищить. Я можу нагадати цьому забудькові, що почепити щось на стінку, в тім числі і будь-яку кобилу, не складає великих труднощів. У нашу добу індустріялізації і великих винаходів так само за жарт в пофарбувати оселедець і будь-що инше в перший-ліпший колір, у даному разі зелений. Згадка ж дана, щоб було про що подумати, було що розгадувати. Це — ознака глибокої пошани до розуму слухачів. Я дозволю собі навіть пострікнути упорядників цього багатонаслідкового диспуту за те, що Зелена Кобила не пищить, як вірменський оселедець. Тоді, справді, було б про що говорити. А так — доводиться кінчати й резюмувати.

Це резюме ясне й просте: тільки Зелена Кобила повезе нашу пролетарську літературу в невідомі світи, тільки Зелена Кобила поставить Україну на належне їй чільне місце в інтернаціональному русі, і тільки орієнтація на Зелену Кобилу є єдина справедлива й правдива орієнтація. Навіть Володимир Винниченко, втручаючись у революційну тематику, дарує сонцетістам прапор із зелено-сонячних смуг. Могутній хлорофіл — кров буйної реальності, життєдайна речовина, животворче знадб'я.

Отже геть правдано, набридлу, заялозену кобилу сиву, вона вже ніде й ніколи не матиме ніякої сили. Хай живе Кобила Зелена, саме тому, що вона зелена, кольору живої радості й певної, світлої надії. Так, зелений колір — колір надії. Знаємо бо це з дитинства і не забуваємо цього до смерті. Не забуваймо ж цього й тепер.

Ще раз: хай живе Зелена Кобила, символ надії і вищої радості! (Бурхливі оплески).

Голова. Слово має товариш Яновський.

Шановне товариство! Дозвольте мені висловити надію,

що Зелена Кобила не кусатиметься і не боїтиметься трамваїв, автобусів і tiraжів. Такі її властивості можуть привернути не одне людське серце. Ця тварина не буде славнозвісною Ентою з геніальної пісні, котру в запалі проспівав попередній промовець. (Тов. Пилипенко з місця обурено: „Відкіля Ви взяли? Коли це я співав?“). Ні, — кажу я, — наша Зелена Кобила буде навпаки: товстою, як шкіра деяких читачів, що її не проб'єш нічим, крім Малашкіна та д-ра Фрідланда; зеленою, як найкраща дурниця, котру можуть вимовити людські вуста, зеленою, як геніальна непослідовність наших шановних сьогоднішніх зборів; розумною буде наша кобила настільки, наскільки дозволить їй це хвіст.

Я знаю, що промовець, котрий говоритиме після мене, буде лаяти мене за екзальтованість, за непоміркованість, за романтику. Лайте, дорогий товаришу Шполе, на всі заставки: я все рівно не виправлюсь. Бо Зелена Кобила — колосальна епопея, в ній буде біля сорока мільйонів новел: кожна бо людина нашої нації напише хоч одну. Зелена Кобила житиме не тільки в стайні „Літературного Ярмарку“ — вона сама собі вибере стайню, коли „Ярмарок“ їй не догодить. Зелена Кобила не залишиться незайманицею, як та особа, що про неї сказав Овідій: „Незайманиця, котру ніхто не побажав!“ Я скінчив, товариші, і чекатиму резолюції. (М. Семенко з місця: „Браво!“)

Голова. Слово має товариш Шпол.

Товариші! Кожен з нас охочий запитати гірку страву свого життя солодким соком надій. (По залі здивоване: „Гм! гм!..“). Але в цьому не ганьба наша, а нещастя. Бо посудить сами: що є негідного в тому, що людині хочеться смачного. А потім знов же: чи ж винна голубка, що голуба любить?.. (Зала здивовано мовчить). Проте нещастя од цих солодких надій велике. І найбільше воно саме через те, що... ну, як це?.. одним словом, є до цього приклади... І їх чимало. Тільки я маю кепську пам'ять на прізвища і дати, і все забув. Але зверніться хоч до товариша Яновського, і він вам скаже. Він наведе вам якщо не сотні, то добрий десяток прізвищ тих письменників, що зіпсували до біса аркушів паперу, жили у злиднях, умерли у гризоті, були забуті, незнані, а потім, а потім раптом воскресли в мільйонових тиражах і розцвіли славою в читачьких душах. (По залі рух). От цей то знаменний факт і криє в собі все лихो і все нещастя! Да! Але ви спитаєте мене — чому? Я вам скажу. Та це ж зовсім просто! Бо хіба ж ви не розумієте, що у кого ж забракне невинної надії числити себе популярним письменником, якщо не за життя свого, то хоч після смерті?! І мені особисто здається, що таких дурнів ще на світ не родилося, щоб од цього одмовлялися? (По залі притишений, але вдоволений регіт). А звідси і всі наслідки: обтяження бюджету видавництва, непродуктивна морока редакторів і з редакторами, продуктивна робота Головліту, а що торкається читача, то там — кошмар такий, що й сказати не можна. (Репліка із залі: „Про видавництва неправильно, говори по суті!“). Але мені кричить — „по-суті“. Тихше, товариші! Не кваптеся. Я маю своїх п'ять хвилин і скажу те, що маю сказати. Любі товариші! Ну, хіба ж це не по суті? Це ж просто таки — як „брєвно в глаз“ або, по-нашому, „залізяку на пузяку ба-а-ам!“ Ось я дивлюся на всі ці скорботи і видавництва, і редакторів, і читачів — і з ока мені котиться така щаслива сльоза, що вона, може, снилася тільки Колумбові, коли він помилково признав Америку за Індію. Справді ж бо: от і наша Зелена Кобила! Хіба ж вона для нас не те, що Індія для Колумба? І хіба ми не можемо з неї зробити справжньої Америки?.. (Голос: „Ого!“). Що-правда, є скептики, що завжди поступаються бадьорою тривогою своїх шукань перед затишним спокоєм рідного закапелка. Але ж хіба купа гною перед дверима їхньої хати не є свідство того, що вони родилися тільки на те, щоб умерти? (Дехто з публіки невдоволено морщить носа). І я вже не говорю про розв'язання в цей спосіб видавничо-читачької кризи. Це само собою. Це ясно. Але от іще дозвольте мені тільки, так би мовити, дві слові. Перша — це та, що в Зеленій Кобилі усі письменники матимуть широку можливість писати й „виписуватися“. (По залі вдоволене: „Умгу!“). А друга слова — це безперечний

ПРОМОВА Ю. ШПОЛА

факт гарантії письменницької популярності не тільки в цьому віці, а й у всіх наступних віках. (Одна не гучна, але щира оплеска). Бо тут же одно з двох: або буде хоч один популярний письменник, або ж — усі разом витягнуть хоч одного таки популярного письменника. (Дружні, тривалі, щирі, гарячі оплески). Тим паче, що це, здається, Сенека сказав: „Щастя дається всім, але беруть його тільки розумні“. Отже, будьмо розумними! (По залі ніякове презиркування). Так - то! А тепер ще от що...

Голова. Ваш час скінчився.

Шпол. Я зараз. Так от. Тепер: що таке Зелена Кобила? Як відомо, у житті кобили бувають ворони, булані, інші, але зелені кобили бувають тільки в літературі. Проте нас зараз цікавить не цей бік справи, а от що. Кажуть, що Зелена Кобила мав бути безкофичною новелою, романом, епопеєю і т. д. Я, власне, з усім цим згоден, бо, справді, нерозумно б було заперечувати те, чого ще не знавеш. Але мені здається, що тут зарані треба з'ясувати один момент, щоб запобігти можливих непорозуміннь. Справа ходить про той випадок, коли б із Зеленої Кобили вийшов роман. Це дуже важлива справа. Бо романи романам — рознь! Бувають романи ті, що в житті, а бувають ті, що в літературі. У житті, як відомо, романом зветься така форма відносна, де людина починає з того, що обдурює себе, а кінчає тим, що обдурює інших. (По залі спертій подих). У літературному романі зовсім навпаки. Там людина і починає, і кінчає тільки тим, що обдурює інших, себе ж вона ніколи не обдурює! (Зала покаянно мовчить). От у цьому і вся різниця. Але вона повинна стати тою провідною зіркою, що буде освітити як кожному з нас, так і нашій Зеленій Кобилі. І особливо останній. Бо коли хто з нас і впаде під тягарем своєї облуди і брехні, то великого нещастя од того не трапиться: інші заступлять його. А хто заступить Зелену Кобилу, цю вічно солодку надію облудного людського життя? Хто її заступить, коли вона впаде...

Голова. Товаришу, ви вже давно переступили свій час.

Шпол. Я зараз. (По залі невдоволена ворухня). Резолюцію. Товариші! Отже, з усіх точок зору і з усіх кутків погляду нам до зарізу треба Зеленої Кобили. Нам треба її так, як Колумбові Індії, і нам треба її так, як Америці Колумба. Доки нам пріти на печі? Хай живе Колумбів шлях до Індії! Хай живе винайдена Колумбом на шляху до Індії Америка! І ще хай живе розумність! Годі нам бути дурними!

Голова. Я мушу вас припинити.

Шпол. Зараз. От тільки я не зовсім згоден, що кобила наша має бути зелена. Чому саме зелена? А чому не золота? Я розумію, що колір її зовнішнього вигляду чудесно відбито в цім слові — „зелена“. Але хіба ж справа тільки в цьому? А зміст? Де внутрішній зміст? Де те слово, що в ньому, мов у кришталевій воді, відверкалилися б, — як сказав один україн-

ського походження письменник, — усі чудесні властивості цієї чистокровної тварини? На мою думку, „Золота Кобила“ ось...

Голова. Я позбавляю вас слова.

Шпол. Одну хвилину. Чого ви сікаєтеся?

Голова. Прошу залишити трибуну.

Шпол. Мені тільки одну...

Голова. Я вам не даю.

Шпол. Я прошу тільки ще...

Голова. Я забороняю.

Шпол. Але ж я тільки...

Голова. Сядьте.

Шпол. Я протестую!..

Голова. Прошу залишити...

Шпол. Я протестую!..

Голова. Я мушу вас...

Шпол. Я протестую!..

Голос із залі. Та що він хоче?

Шпол. Я тільки сказати...

Голова. Товаришу, я вам не даю слова!

Шпол. Я протестую!..

Голос із залі. Та що таке?

Голова. Про що ви?

Шпол. Одну хвилину, я...

Голова. Про віщо, я питаю?

Шпол. Я тільки...

Голова. Про віщо ви думаєте говорити?

Шпол. Про хвіст... (У залі запановує тиша, і похмурі лиця схиляються ниць).

Голова. Слово має товариш Фельдман.

Товариші, я цілком приєднуюсь ПРОМОВА ФЕЛЬДМАНА
до організаторів диспуту, які
обрали таку слушну тему для наших зборів.

Коні, товариші, завжди стояли в центрі уваги літературознавства. Наш класичний філолог, т. Йогансен, міг би блискуче довести про єдність походження слів „кінь“ і „книга“.

А тому дозвольте зупинитись на чотирьох більш поширених типах коней, відомих за останні часи.

Перший тип — це кінь за прізвищем „красавчик“. Він високо підіймає голову, гарно біжить, але варто йому під'їхати під гору, як відразу ляга.

Другий тип коня зветься „півень“. У степу йде кроком, але, наблизившись до села, влетить в яку-небудь чужу стайню, і звідти його й не витягнеш.

Третій тип — кінь як кінь: опиниться на базарній площі — почина кружляти на одному місці...

Четвертий тип — пристойно біга по шляху, попід гору, але ж з гори ледве перебира ногами. (Колись працював в ганчаря). Це про чотири типи коней. Яке це все має відношення до Зеленої Кобили, запитаете ви? Так слухайте: я вашу Зелену Кобилу пізнав, вона належала харківському магнатові Юзефовичеві, при чому ви усі дальтоники: вона не тільки не зелена, але й не кобила. Це ж „красавчик“, чорт візьми!

Кожний вам розкаже: коли прийшли червоні, Юзефович замурував красавчика і крізь потайне віконце спускав йому вівса. Спасибі розумному Архипці, що підчас трусу застукав цього красавчика.

Я кінчаю. Нам надалі потрібна завзята боротьба і проти типів коняк „красавчиків“ та „півнів“ і проти коняк січкаренів та ганчарів, а також кобил усяких порід та фарб, хоч би ця фарба була й зелена.

(Правда, що в свій час ця фарба була революційною, Каміль Де-Мулен підчас Великої французької революції носив зелену стрічку).

Голова. Слово має товариш Куліш.

Я уже наготовився був ска- **ПРОМОВА М. КУЛІША**
зати —

„чую за сірою одноманітністю літературних будів неспокійний тривожний тупіт кованих копит прекрасної Зеленої Кобили, бачу, як мчить вона степовими дорогами у невідому голубу країну нового життя, одкидаючи назад груддя бурої степової глини, ледве ловлю ухом мелодію розірваного українського суму, мелодію, що, немов срібна порвана струна, в'ється і вже падає з кованих копит прекрасної Зеленої Кобили. Ух-ух! Який вільний, могутній, радісний рух!“ — наготовивсь був сказати та перербив мені це бажання попередній оратор, скінчивши свою промову прозаїчним сутоділовим запитанням: а чи вивезе ж нас Зелена Кобила? (Репліка з місця: „Ви, Гур'евичу, проспали: попередній промовець нічого подібного не говорив“).

На такі суто ділові запитання треба й по-діловому відповідати:

Звичайно, вивезе, якщо її добре годуватимемо і якщо нашому циганові з батіжком не впаде на думку повторити досвід свого анекдотичного попередника — привчити Зелену Кобилу не ївши возити... (Голос з місця). — Що?

Голосніш кажіть, бо вже чую неспокійний, тривожний тупіт кованих копит прекрасної Зеленої Кобили. В її очах червоний відблиск. Дороги ж летять у невідому голубу країну... (Голос з місця).

Що? Чи вистане корму?

Степи наші безмежні, широкі!

Люльку українську закурив Донбас! (Бурхливі оплески).

Голова. Слово має товариш Остап Вишня.

Я, товариші, не зовсім пого- ПРОМОВА ОСТАПА ВИШНІ
джуюся з попереднім про-
мовцем у тім його твердженні, що „Зелена Кобила“ сприятиме роз-
виткові нашого національного пластичного мистецтва. (Г о л о с и
з м і с ц ь: „Ніхто цього не говорив! Ви теж спите, як і Куліш!“).

Плеханов у своєму „Вступі“ до „Истории русской обществен-
ной мысли“ каже:

„Як відомо, мисливські племена виявляють значно більше
нахилу, а головне — здібности до пластичного мистецтва, ніж
племена, що плакають скотарство та первісне хліборобство“¹.

Отже, сподіватися, що „Зелена Кобила“ допоможе нам пере-
могти нашу „медлительность в движениях“, навряд чи можна.

Хоч, з другого боку, відома пластичка, тепер вже покійниця,
Айседора Дункан неодноразово приїздила на свої вечори пла-
стичного танку на кобилах.

Що — правда, кобили ті були здебільша гніді, булані й вороні,
проте я гадаю, що специфічна зелена масть на нашій кобилі не
повинна б так уже негативно вплинути на розвиток нашого пла-
стичного мистецтва.

В усякім разі спробувати можна.

Мені здається, що опоненти мої сильно помиляються, вима-
гаючи, щоб ми всі зразу кричали нашій Зеленій Кобилі грубо
й різко:

— Тррррр!

Цього робити ніяк не можна.

Хоч істота вона й кобиляча, але не треба забувати, що вона
має ніжну — ніжну, як нижній весняний із зеленої трави килим,
масть.

А це до чогось зобов'язує...

І ми, я гадаю, не помилились, коли в поводженні із „Зеле-
ною Кобилою“ додержуватимемось способу лагідного, способу
ласкавого, способу тендітного.

Ми повинні не грубо на неї тиррркать, а так, як вабком до
перепелички в червневому житі:

— Тиру-тиру! Тпру-тпру!

Тоді я певен, що „Зелена Кобила“ не крутитиме хвостом і
не попаде їй під хвіст віжка.

Віжка під хвостом у „Зеленої Кобили“ — це скандал, це на-
ціональне нещастя...

Отже, ще раз, товариші, я звертаюсь до вас з гарячим за-
кликом:

— Не — трррррр! — а лагідне: — Тпру-тпру! Тпру-тпру!
Голова. Слово має товариш Панч.

¹ Г. В. Плеханов. „История русской общественной мысли“. Кн. I, стор. 44. ГИЗ, 1925.

Товариство! Кинута Золотим

ПРОМОВА П. ПАНЧА

Півником репліка, що кобидяча голова дурніша за курячу, єсть не що инше, як групове зухвальство, щоб не сказати більше.

Півник. Наприклад: ...ціоналізм?

Панч. Я говорю з катедри, а не з шпальт нашої дорогої „Літературної Газети“. (Голос з місця: „А „Літературну Газету“ і справді час уже зробити міжгруповим органом“).

Півник. Кукуріку!

Панч. От вам і кукуріку. Ви гадаєте, що ви знаєте Зелену Кобилу? — Нет, ви не знаєте Зеленої Кобили.

Півник. Чому?

Панч. А тому, Золотий Півнику, що знання — досить складний психічний акт, і предмет знання — якраз не те, що ми під ним розуміємо, а щось зовсім инше. Зовнішні явища, Золотий Півнику, хоч і реально входять у наші почуття, проте уявлення виникає лише після відміни явища там десь у діяльності наших центральних органів. Вам, Золотий Півнику, „Прокламація Авангарду“ видається за зразок динамічного конструктивізму, а циган говорить, що коли б він так динамічно притооговував у ярмарку коней, то послули б навіть дядьки. Значить, причина сприймання, як бачимо, знаходиться настільки ж в об'єкті, як і в суб'єкті. Або, кажучи словами Дрозда, „реальність не єсть у самім предметі, а тільки в мрії його розуму“. Понятно вам, Півнику?

Півник. Кукуріку!

Панч. Так що ж таке Зелена Кобила? Зелена Кобила, товариші, — це геніяльний витвір природи, економіки й політики. Її реальний образ просто пропорційний пульсації нашої крові. І це прекрасно ствердили своїм уявленням такі товариші, як Хвильовий і Сірий Чортик Зануда. Перший уявляє цю Кобилу во образі Дульцинеї Тобозької. (Хвильовий з місця: „Он тоже, кажется, на меня намекает!“), а другий — во образі дошки, на якій колись катували батогами таких вульгаризаторів, як Мих. Биковець або Кость Буровій.

Чортик Зануда. А породив цю кобилу царат.

Панч. Сірий Чортику Зануда, навпаки. Не царат породив Кобилу, а Кобила, Андрій Іванович, був родоначальником дома Романових.

Півник. І письменника Романова?

Панч. Про це запитайте в Сергія Єфремова. В чотирнадцятому віці він переселився на нашу голову з Персії.

Півник. Єфремов?

Панч. Не Єфремов, а Кобила, Андрій Іванович.

Чортик Зануда. Так Кобила ж жіночого роду?

Панч. Було колись, а зараз один земвідділ наказав райвикові надіслати відомості про жеребців „обоего полу“. Значить, ваше зауваження у меншій мірі недоречне. Кобила — це...

Сенченко. У нас у Червонограді це просто жива шістка в такій грі, що зветься „циган“.

Циган (вилупивши очі). Сенченко, ану без національних моментів!

Півник. Кукуріку!

Панч. Ще один доказ, що мій погляд правильний. А чому, товариші? Тому, що це єсть властиве уявлення кожного зокрема розуму так про один предмет, як і про весь світ.

Коли я охоплюю своїм поглядом нашу планету і вдиваюся в ряд віків, там серед мороку минулих часів я бачу атом із задертим трубою хвостом.

Довкола цього атому зростає прогрес людства. Він безперестану міняв форми, але натура залилась, міняв поведінку, але пристрасі залишались. З цим погодився колись і Гізо, але Альтер і Коші, як Сеген і Мваньо...

Божко (перебиває). Що він тороче? Зеленою Кобилою у нас називається великий кавалок глини для горшків, а він пре чорт зна що. Давайте мені слово!

Голова. В ганчарній справі? Гаразд: будете мати слово, а зараз не перебаранчайте опонентів. Вам залишилась ще одна хвилинка.

Панч. І глина складається з атомів, тов. Божко. Я кінчаю. Ви знаєте, що світ складався, складається й буде складатись, як і Божкова глина, із атомів, значить, Зелена Кобила жила в минулому й буде жити в майбутніх віках. (Оплески).

Панч. Ще два слова. Семенко уявляє цю Кобилу без хвоста. Це — твердження помилкове. Уявити Зелену Кобилу без хвоста так само неможливо, як і нещасливий „Авангард“ без Голоти Петра.

Півник. Кукуріку, кукуріку! (І так тричі).

Бурхливі оплески поступово переходять в овацію...

Голова. Слово має Майк Йогансен.

ПРОМОВА МАЙКА ЙОГАНСЕНА

Любі товариші і ще любіші товаришки. Ви зробили мені велику честь і попрохали мене висловитись у тій справі, що всіх нас захоплює і хвилює через увесь вечір у справі Зеленої Кобили. На прикрий мені жаль, я не можу погодитися ні з одним з товаришів, що промовляли на цю тему. (Голос: „Мистецтво, як лимонад?“).

Не згадуватиму ні слова про виступ товариша (серед нас стоючого і очевидно п'яного), що пробував нас запевнити, ніби зелену кобилу можна побачити тільки поштрихувавши якусь шкапу зеленою фарбою; перейду до тих, що серйозно і уважно поставилися до справи.

Але я не можу пристати й на думку того товариша, що розглядав Зелену Кобилу, як деякий символ нашої радянської країни.

Ясно, що в такому аспекті це була б не зелена кобила, а радше червоний кінь. Але я не символіст. Нехай цим займаються символісти.

(Мих. Бик: .Прошу слова по личному вопросу*).

Так само глибоко неправдивий той погляд (що його висловила молода товаришка з синіми, як Фірвальдштетське озеро, очима), ніби Зелена Кобила в друкарська помилка нашої шановної редакційної колегії і стоїть замість слів „зазначена колегія“. Бо коли це друкарська помилка, то чому вона не могла б передавати слів: „заборонена казка“, або „заведена катеринка“, або „зачароване коло“? (Дехто почина хвилюватись).

Але найбільш небезпечним мені здається виступ того скептика (не можу навіть назвати його товаришем), який привселюдно заявив, що Зелена Кобила — це нереальна фікція, абсурдна мрія, фантастична вигадка ледащих людей і що в дійсності ідеал Зеленої Кобили — річ недосяжна. Натомість цей громадянин пропонував нам дойти сірих кобил і виробляти з їхнього молока халву чи рахат-лукум. Сором, товариші!

Я довго думав, товариші, і мені здається, що я додумав до кінця. Я не боявся ніяких висновків і послідовно довів свою думку до її логічного завершення. Спробую пояснити її вам.

Зелена кобила могла з'явитися на світ тільки в наслідок любови, любови між більш-менш зеленим жеребцем і не менш зеленою ж кобилою.

Із цього цілком очевидно виходить, що Зелена Кобила не одна на світі. Її матір — це була теж зелена кобила, її батько теж був зелений жеребець, її брати і сестри теж зелені коні і зеленою (коли вона тільки не вийде заміж за якогось коня вороного чи коня білого) мусить бути й вона.

Що ж таке цей зелений колір у тієї кобили? Чи не випадкова гра природи, чи це опрична омана, чи нарочита манірність? Ні, це не те, товариші. Це мімікрія, це офарблення, що уподібнюється до околиць світу.

Я прошу вас, товариші, зробити такий експеримент. Заплющьте очі, затуліть собі вуха, запніть хусткою ніздрі.

Тепер дивіться і слухайте і нюхайте. Цих стін немає, нема на них напису: „суворо забороняється“, немає вікон, немає дверей. (С. Бо ж ко зяверовано: „Прошу припинити оратора!“)

Моєї промови не чути: її немає. Немає звуку голосів, що стиха бубоніли в залі. Дзигарі на стіні змовкли і маятник перестав одбивати секунди в нескінченній вічності.

Запахів немає. Не пахне горілкою від товариша, що говорив про пофарбовану в зелений колір кобилу. Не пахне громадянин, що звивав Зелену Кобилу абсурдною мрією і недосяжним ідеалом. Шез запах тонкого флер-де-лі, що немов димним ореолом оточував дівчину з синіми, як Фірвальдштетське озеро, очима. Немає ні стін, ні домов, ні запаху.

Але ви бачите, чуєте і нюхаєте.

Ви відчуваєте найніжніший, трошки вогкий, запах весни, ви чуєте, як під вашими ногами десь далеко зі споду росте трава, ви бачите, як вище і вище росте, намість стін і стільців, ця трава, як вона розвивається в папороть, як вона росте чим-раз яскравіша й буйніша, як з папороти розвиваються дерева, про-ростають крізь стелю й дах. Тепер ви чуєте звуки, могутні й радісні, — це вітер шумить у крилатих кронах дерев; звуки ніжні й шовкові, що стелються в тонюній траві, звуки хлопають вітром у колосальні долоні дівочої папороти. Тисяча шелестів вступає в зелений оркестр і фугою біжить назустріч тисячам листя.

І над усім плаває слабкий неуявний аромат, сухий і ефемерний, але вічніший і дужчий від всього, що колись примушувало ваші ноги йти по землі і ваші руки боротись за щастя. Це аромат Зілля.

Розплющіть очі, товариші, одтуліть вуха і згадайте тепер про Зелену Кобилу. Мімікрія! Пристосування під колір зілля.

У височенних травах, в очеретах, у горобинцю, в чагарнику, в галях і лісах живуть і пасуться зелені жеребці й кобили, грають дошата, і чоловік ще зроду не сідав і не запрягав їх, зроду їх ще не бачив, бо вони зелені, як те, що годув їх — зілля.

Ширше розплющуйте повіки, товариші, напружуйте зір так, щоб очі мало не вилізли з орбіт; дивіться, скільки сили є в вас дивитись — і багато хто з вас побачить зелену кобилу, зелених коней, зелених дошат.

Товариші! Проблемою Зеленої Кобили недавно зацікавився сам, наш знаменитий критик і славний історик літератури. Цей великий учений (наш Белинський, тільки не білий, а „червоний“), що з очайдушною сміливістю і мужністю (з такою рідкою за наших часів) бореться проти всіх рішуче невдоволених ним літераторів, на жаль, не дав вдень інтерв'ю останнім, боючись поставити себе в ніякове становище перед постовим міліціонером. Але, бажаючи навчити мене, славний історик літератури переборів почуття ніяковости і вчора в першій годині ночі особисто явився мені у сні.

„Я прочитав у вашій душі і у ваших душах“, суворо сказав критик (оглянувшись навколо, чи не сниться мені одночасно постовий міліціонер), „ваш погляд на Зелену Кобилу. Ви стали на небезпечний шлях. Ви думаете (не смійте заперечувати!), що зелена кобила реально існує. Ви дійшли навіть до такого нахабства, щоб мислити собі зелених жеребців і зелених дошат.“

Тимчасом у брошури Баха, по якій я знайомився з наукою, не сказано ні слова про зелену кобилу. Мій секретар також казав мені, що про зелену кобилу не говориться у відповідних постановах...

Очевидячки (повторюю ще раз)... очевидячки зелена кобила — це огидний витвір фашистської політики, скерований на

те, щоб зробити замах на мов історикове літератури, життя і таким чином підкопатись під революцію".

Сказавши це, історик літератури ще раз оглянувся навколо і шез, весь сповинений „червоним“ сяйвом.

Як бачите, товариші, авторитет історика літератури стверджує цілком реальне існування зеленої кобили, ба навіть дає йому глибоке філософське обґрунтування. Пробачте на хвилинку, вчора мені хтось підсунув номер аргентинської газети зі статтею на цю тему, якої я ще не встиг прочитати. Читаю вголос товариші: „Сенсаційне — так — відомий професор Агуардіенте — довгі блукання — так — установив, що в пампасах Аргентини живе новий ґатунок диких коней — так — на колір ці коні зелені, відтінку поль-веронез"... Що це!?

Товариші, я прошу мене простити. Я (Продовження ди- беру всі свої слова назад. Я відмовляюсь спуту буде надру- від усього, що сказав. Зеленої Кобили не ковано в 133 №). існує. (Заля хвилюється).

Скінчено і число січневе.

Е П І Л О Г

І скажемо ми тепер цілком одверто:

— Ох, і важка ж ти, шапка мономахова!

Як бачите, шановний читачу, не так легко об'єднати те, що ніяк не хоче об'єднуватись. Звичайно, кожному єсть свої болі, кожний чимсь незадоволений, але, на жаль, не кожний хоче поставити свої болі нижче за інтереси радянської революційної літератури. Хіба не бачите, скільки навкруги отрути! Хіба не бачите, скільки навкруги образ! А втім, нічого: перемелеться — борошно буде. Це ще, здається, Лев Ніколаєвич Толстой сказав. А втім нічого: і на нашій вулиці буде свято, шановний читачу! А втім ще раз нічого: дайте виговоритись усім.

І виговорюємся. І виговоримся. І тоді (сподіваємось!) нарешті зійде сонце прийдешнього, і тоді вже не будуть лаяти редакцію „Літературного Ярмарку“ за безпринципність, за угодовство, за бажання об'єднати те, що не хоче об'єднуватись.

— Слава в вишніх революції і на землі мир!

Мир не серед буржуазії і пролетаріату, а між молодняківцем, скажімо, і якимсь „бувшим“ підкреслімо. Правда?

...Шумить за вікном вітер. Йде химерна зима, коли замість снігу — дощ, а замість на душі спокою — сумніви.

— Ах ти, кусака — сірий чортику! Ти мене не вкусиш. Я — син часів Великого Відродження, і я тебе роздавлю, як...

...Так жив і працював, перефразовуючи Майка Йогансена, древонасадець селянин Черепакха.

Скінчено й число січневе. Здано до головліту число лютневе і треба складати число березневе. Праці багато, і значить — слід як слід попрацювати. Працювати треба завзято, щоб не було часу думати, як индик. Тоді буде дуже весело жити на землі, і тоді припадеш до землі й почнеш її потихеньку цілувати.

Цілуєш і приговорюєш:

— Ах ти, моя радість радісна!

Весело жити на землі! Які, скажімо, на землі ростуть розкішні дині — надзвичайні! Навіть старосвітські поміщики позаздрили б їм... А то буває ще зійдуться здорові красиві молоді люди: він і вона. І за якісь десять років народять вони десять нових людей. Сильних, здорових, бадьорих. І всі ці десять нових людей знають, що сучасне європейське суспільство виведе із тупика тільки пролетаріат. І вони йдуть у боротьбу. І радісно їм, і вони ніколи не сумніваються.

— З новим Вас роком, шановний читачу! Будемо сподіватися, що цей новий рік принесе нам багато бадьорих творів (ми їх обов'язково надрукуємо в нашому „Ярмарку“), будемо сподіватися, що в цьому році європейський пролетаріат ще енергійніш підтримає нашу героїчну Республіку Рад. З новим Вас роком, шановний читачу!

Підвальчик на літературному ярмарку, П'ють чай, погане кофе. Оселедчиха, як господиня, вештається між столиками; Оселедець ревниво стежить із-за прилавку. Галас починається у другій кімнаті; спочатку чути тільки одноцільний гул, але далі виокремлюються знайомі голоси.

К Р А Х

(ЗАМІСТЬ ПОЧТОВОЇ СКРИНЬКИ)

Півник (декламує).

О, кримська країно, земний наш рай,
Плохий прийшовся і для тебе край!
Землетрус скажений ґрунт сколихнув,
І рай наш блаженний чуть не проглинув.
І скаржно мені стало красу країну цю
А землетрус не залише Крим - Італію.

Півник (прочитавши). „Між всім майте на увазі що я пишу на всі лади, як то: по Маяковському, Некрасову, Пушкіну, Блоку та інших; на якому захочу, то й на тім і пишу. Це мені давалось дуже тяжко раніш, а тепер байдуже, навчивсь. Наприклад:

Чудная звезда газета,
Златым пурпуром одета...
Да! Женщина все может,
Мужчинам пришел конец.
Она подбрасывает ноги,
Как взбесившийся жеребец.

Адью! Шлю привітання (робить крильцями галантний жест).

Оселедець (до цигана). А знаєш, що куме! Адже ж я сьогодні бачив Шекспіра на Пушкінській в трамваї № 2. Сиджу, отак я на лаві, а він навпроти, такий огодний і бравий мужчина. Здрастуйте, кажу, товаришу Вільяме Шекс...

Циган. Чекай, чекай. На Пушкінській, кажеш в трамваї № 2 (в трагічній задумі). Це неможливо.

Оселедець (з обідю). Чому?

Циган. А тому, що № 2 не ходить по Пушкінській вулиці.

Оселедець (прикусив язика, але далі набрав вигляду господаря. Звертається до аудиторії). Так ось, шановне добродійство, ми заслухали літературно-ораторсько-поетичну частину нашої вечірки. Ми тут мали нагоду чути чудесні поезії і так само чудесну промову вельмиповажного товариша Півника, з приводу яких можна сказати, що це безодня премудрости, краси і естетики.

Чортик Зануда. Красуетесь, естетствуете, забрала б вас чортяка! А знаєте, що на ярмарку робиться? Розгром! Цілковитий розгром! (Загальний переляк, паніка).

— Де? Хто? Що?

— Пожар? Горить ярмарок?

— Ятки мої, ятки!

Чортик Зануда (демонічно, читає). Три-вож-не по-ві-дом-лен-ня Ярр-мар-ко-му-у-у. Ха-ха-ха!

Циган (вихоплює телеграму). В четвер першого грудня о другій годині почали несподівано падати акції... На ярмарку паніка... Найбільше безнадійні із усіх потерпілих справи (...)

Голос. Далі, далі, хто згорів, які фірми?

Циган (читає). Справи фірм: „Минуле, з нотаток очевидця“; „Каяття, Олеся Міліціяна“ (між іншим в листах в Радянській Республіці є звичай писати не „пане редакторе“, а „товаришу редакторе“); „Браття Карамазови, Ф. Д-ого“; „Нослухняна, Проскомідія, Ну й свистить собі потрошку“; „Микола Джеря, І. Н. А-ого“; „Минуле, Петра Т.“; „Мадам Боварі, Г. Фл-ера“; „В Карпатах гарна, чудова, лагідна нічка“; „Капитанская дочь, Г-де Мо-ана“; „Вже чорнокленина червона, П. К.“; „Сирітка і инш., Шап-ова“; „Жовтень, Н. С. Каз.“; „Дніпро, На бульварі, Осінь. Кіндрат Бар“; „Катехиза Філарает Могилі“; „Гомоніла раз на полі вередливая юрба“; „Червоні лави, Виниданина“; „Война и мир, Л. Т.“; „Русь, Пантелеймона Хомякова“; „З циклу паротяг Ю. З.“; „Цемент, Бул-рина“; „Рука всевишнього отечество, М. Г.“; „Я чув її стогін, малянок з натури, Ігоря Оле“; „Не в свої сани, Е. К.“; „В копицях, Юрка Тод“; „Календаріум, Гезіода“.

Алло! Алло! Алло! Всім! Всім! Всім! Говорить Ярмарком Літературного „Ярмарку“ на хвилі 500.000 метрів з міста Харкова, з столиці Української Соціалістичної Республіки. Слушайте, шановні товариші, зміст 133 числа.

В 133 числі йдуть: „Козак Швачка“ Юрія Яновського. „Саркастичне Романцєро“ Влизька, „Чув'яки“ С. Пилипенка, „Яносте“ Андрія Чужого, „Фесько Андигер“ Ів. Савченка, „Яхта Софія“ І. Дніпровського, „В своїй хаті“ П. Капельгородського і т. д. Матеріал оформив у інтермедії Майк Йогансен. Інтермедії, зі слів багатьох товаришів, дуже не нудні. Словом, таки прийдеться передплатити „Літературний Ярмарок“. Головне — дешево і сердито. — Алло, алло, алло! До побачення, шановні товариші! До наступного 133 числа. Заземлюйте антени! До побачення, шановні товариші!

НКО
ДЕРЖДРАМТЕАТР

„БЕРЕЗІЛЪ“

ул. Лібкнехта, № 9
Телефон 1-68

Мистецький керівник
театру нар. арт.
респ. А. Курбас

Сезон 1928-1929 року. У неділю 13 січня 1929 р. Дві вистави: ранкова — початок о 1-й год. дня, ввечері початок о 7-й год. вечора. Прем'єра „АЛЛО НА ХВИЛІ 477“, веселе ревію на 3 дії.

В звязку з тим, що на означену виставу всі квитки на біжучий тиждень продано, дирекція театру, ідучи назустріч глядачєві, випускає попередній продаж квитків на 15, 16, 17, 18, 19 і 20 січня,

продаж яких почався з 11 січня в касах театру щоденно з 11—1 та від 4—8 год. вечора. В центр. касі з 12—5 год. веч.

Анонс: чергові прем'єри: „Королева невідомого острова“ оперетка на 3 дії Б. Балабана. Музика Г. Крижанівського. Ставлення Ф. Лопатинського. Оформлення В. Меллера. „Мина Мазайло“—комедія на 4 дії М. Куліша. Ставлення головного режисера нар. артиста респ. А. Курбаса. Оформлення В. Меллера.

Увага! Увага! Увага! В найближчих числах „Літературного Ярмарку“ буде надруковано гумористичне оповідання Остапа Вишні — „Трагедія в яслах“.

Увага, Увага, Увага! Із № 133 нашого Альманаху почнемо містити монографії українських пролетарських письменників із усіх абсолютно галузей спорту. Читач, охочий узнати якомога найбільше цікавого, несподівано для себе узнає, що чимі писемники є незвичайно завзятуші спортсмени.

Стеживши із номера в номер за „Л. Я.“, Ви довідаєтесь, хто із відомих тепер і в часи попередніх: письменників: а) грав і грає — у шахи, теніс, волейбол, футбол, біліярд; хто — катається на коньках; хто полює на: качок, зайців, левів, куріпок, куликів, бекасів, вальдшнепів, кроншнепів, тигрів, лисидь етс.

Між иншим, ви заразом узнаєте всі найновіші мисливські анекдоти, що є, як відомо, невід'ємні атрибути кожного справжнього мисливця. Все це Ви узнаєте, як узнаєте і те, що в книзі 133 „Л. Я.“ один із наших белетристів дасть нарис про свій найулюбленіший тепер спорт — коньки; не менш відомий поет і белетрист М. Йогансен — про теніс; П. Іванов та В. Вражливий — про коропів та способи їх ловити; О. Вишня — про полювання з трьома рушницями (система Зауера, калібри: (2, 16, 20); О. Копиленко — про біліярд! Читайте № 133! Читайте № 133!

Передмова: До книги сто тридцять другої — Січень 1929	1
Олекса Влизько — Лірика Фавста	18
Ол. Досвітній — Сірко	19
Інтермедія: Балет	28
Юр. Шовкопляс — Геній	29
Реклама	78
О. Лан — Мій сад	83
К. Гордієнко — Ярмарок у Славгороді	83
О. Слісаренко — Тварина	94
Микола Бажан — Гофманова ніч	115
Інтермедія одного із 697	121
Кость Котко — Василь	126
Л. Первомайський — Третя жінка	137
Олесь Донченко — Вони	139
Леонід Чернов — Станція Знам'янка	144
Циркуляр № 1	154
Григорій Епік — Радіоаматор	155
В. Сосюра — У мариві	199
Циркуляр № 2	200
Календар	201
Остап Вишня — Хай ясніє ім'я його!	204
М. Лебідь — Про „Велику Книгу“ літературного будинку ім. В. Блакитного	207
П. Лісовий — Записки Юрія Діброви (продовження)	210
Диспут про „Зелену Кобилу“. Промови І. Кулика, Арк. Леб- ченка, С. Пилипенка, Ю. Яновського, Ю. Шпола, Фельд- мана, М. Куліша, Остапа Вишні, П. Панча, М. Йогансена	238
Епілог	255
Крах (замість поштової скриньки)	257
Сорочка — панно із „Сорочинського Ярмарку“ і карусель — роботи художника Анатолія Петрицького	7
На берегах малюнки художників Петрицького і Бризкіна	
Технічне оформлення — Я. Руденського	

copy
— 50
— m

(128) - 1v